ئەسەرلەر گۈلىستانى

ياخشىلىقنىڭ جاۋابى ياخشىلىق

(پەرھاد ـ شېرىن)

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

www.uyghurkitap.com

كلاسسىكلار گۈلىستانى

ياخشىلىقنىڭ جاۋابى ياخشىلىق

(پەرھاد ـ شىرىن)

پىلانلىغۇچى: مۇرات ئېلى
باش تۈزگۈچى: ئادىل مۇھەممەت
تۈزگۈچى: ئەمەت دەرۋىش

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

图书在版编目（C I P）数据

善有善报：维吾尔文 / 阿迪力·穆罕默德主编. —乌鲁木齐：新疆美术摄影出版社：新疆电子音像出版社，2009.3
(经典之花系列丛书)
ISBN 978-7-80744-761-0

I. 善… II. 阿… III. 维吾尔族－谚语－汇编－中国－维吾尔语（中国少数民族语言） IV. I277.7

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2009）第 024515 号

从 书 名　经典之花系列丛书
本册书名　善有善报
策　　划　穆拉提·伊力
主　　编　阿迪力·穆罕默德
编　　著　艾麦提·代尔韦西
责任编辑　艾尼瓦·库迪力克
特约编辑　哈斯亚提·依不拉音
责任校对　克尤木·吐尔逊
出　　版　新疆美术摄影出版社
　　　　　新疆电子音像出版社
地　　址　乌鲁木齐市西虹西路 36 号
邮　　编　830000
发　　行　新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷
开　　本　880×1230 毫米　1/32
印　　张　3
版　　次　2009 年 3 月第 1 版
印　　次　2009 年 3 月第 1 次印刷
书　　号　ISBN 978-7-80744-761-0
定　　价　9.90 元

（书中如有缺页，错页及到装请与工厂联系）

www.uyghurkitap.com

مەجمۇئە ئىسمى: كلاسسىكلار گۈلىستانى
كىتاب ئىسمى: ياخشىلىقنىڭ جاۋابى ياخشىلىق
پىلانلىغۇچى: مۇرات ئېلى
باش تۈزگۈچى: ئادىل مۇھەممەت
تۈزگۈچى: ئەمەت دەرۋىش
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەنۋەر قۇتلۇق
تەكلىپلىك مۇھەررىرى: خاسىيەت ئىبراھىم
مەسئۇل كوررېكتورى: قەييۇم تۇرسۇن

نەشرىيات: شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى شىخۇڭ غەربىي يولى 36 ـ نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830000
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
باسقۇچى:
فورماتى: 1230×880 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 3
نەشرى: 2009 ـ يىل 3 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
بېسىلىشى: 2009 ـ يىل 3 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: ISBN 978-7-80744-761-0
باھاسى: 9.90 يۈەن

(باسما ۋە بەت تۈپلەشتە خاتالىق كۆرۈلسە زاۋۇت بىلەن ئالاقىلىشىڭ)

تۈزگۈچىدىن

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر كلاسسىكلارنىڭ ئەخلاق ـ پەزىلەت، تەلىم ـ تەربىيىنى ئاساسىي مەقسەت قىلىپ يازغان ئەسەرلىرى زامانىنىڭ ئۆتۈشى، كىشىلەر ئاڭ سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشى بىلەن يەنىمۇ ئۆز قىممىتىنى نامايان قىلىپ كەلمەكتە. ئۇلاردا ئالغا سۈرۈلگەن ئىلغار ئىدىيىلەر، ئەخلاقىي دەۋەتلەر قەدىمكى دەۋردىلا ئەمەس، بەلكى بۈگۈنكى دەۋردىمۇ ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ئەخلاق قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە بەلگىلىك رول ئوينىماقتا. بىز دەۋر قەدىمگە ماسلىشىش، تارىختا ئۆتكەن مۇتەپەككۇرلارنىڭ ھاياتىي پائالىيىتى ۋە ئىجادىي ئەمگەكلىرى ئارقىلىق ئەۋلادلارنىڭ مەنىۋى جەھەتتىن يۈكسىلىشىگە ئىلھام بېرىش مەقسىتىدە، كلاسسىكلار قەلىمىگە مەنسۇپ بولغان ئەسەرلەر ئىچىدىن دىداكتىك مەزمۇن ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغانلىرىنى تاللاپ «كلاسسىكلار گۈلىستانى» ناملىق بۇ مەجمۇئەنى تۈزدۇق. دىققىتىڭىزگە سۇنۇلۇۋاتقان «ياخشىلىقنىڭ جاۋابى ياخشىلىق» دېگەن كىتابتا بۈيۈك شائىر ئەلىشىر نەۋائىي (1441 — 1501) نىڭ ھاياتى ۋە «پەرھاد ـ شېرىن» دېگەن ئەسىرىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ئۆزگىچە ئۇسلۇبتا بايان قىلىندى.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىغىندى ئادرېسى

ئەمگەك ئىكىندە قالماس

ياز مەۋسۇمى كىرىشى بىلەن تەڭ بۇ يۇرت ئادەمگە جەننەت ھۇزۇرى بېرىپ، تەننى مىسلىسىز ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلىدۇ. قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ يىل بويى قارلىرى ئېرىمەيدىغان ئاق باش چوققىلىرىدىن سىرغىپ، دولقۇنلۇق ئەزىم دەريانى ھاسىل قىلغان كەۋسەر كەبى زىلال سۇيى تاغ ئېتەكلىرىگە قاراپ شوخشۇپ ئېقىپ، بۇ مۇنبەت زېمىننى يۈكسەك بىر ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلىدۇ. قولى چېۋەر ئىشچان قىز - يىگىتلەر تەبىئەتنىڭ بۇ ھىممىتىگە جاۋابەن زېمىندىن ئادەمدىن باشقا ھەر قانداق نەرسىنى ئۈندۈرۈپ، يۇرتىنى گۈل قىلىۋېتىدۇ. ئىشچان قىز - يىگىتلەر بۇ زېمىننى جەننەت ئەندازى قىلىمىز - دەپ ۋەدىلىشىپمىدىكى، مېۋىلىرىنىڭ سەرخىل، شېرىنلىكى، ئادەملىرىنىڭ خۇش پىچىم، مۇلايىملىقى، تەبىئىتىنىڭ گۈزەل، مەنزىرىلىكلىكى جانغا ھۇزۇر بەخش ئېتىدۇ. كىشىلەر ئۆمۈر بويى ئۇنىڭ قوينىدا ياشاپ ئۆتۈشنى ئارزۇ قىلىدىغان، لېكىن ئېرىشەلمەيدىغان؛ھۆر - غىلامىلىرى بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇپ، ئۇلار بىلەن ھەمتاۋاق بولۇشقا ئىنتىزار بولسىمۇ، لېكىن نېسىپ بولمايدىغان؛ كۆركەم مەنزىرىسىدىن ھۇزۇرلىنىشنى خىيال قىلىدىغان، لېكىن ھوزۇرى كەم بولغان جەننەتنى مانا مۇشۇ زېمىن دەپ بىلىپ، ئۇنىڭ كۆركەم ھۆسنىدىن، ئېسىل نېمەتلىرىدىن لەززەتلەنسە؛ خۇش پىچىم ئىشچان، لەۋەن قىز - يىگىتلىرى بىلەن ھەمسۆھبەت ۋە ھەمتاۋاق بولۇپ ئۆزئارا كۆڭۈل ئىزھار قىلىشسا، چۈشىنىشسە؛ ئىشچانلارنىڭ چېۋەر قوللىرى ئاپىرىدە قىلغان جەننەت مېۋىلىرىدىن، گۈزەل تەبىئەتنىڭ كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى كۆركەم مەنزىرىلىرىدىن قانغىچە ھۇزۇرلانسا، سۆيۈنسە بولىدۇ. زامانى ئەۋۋەلدىن تارتىپ زېمىنىنىڭ كۆزى دەپ تەرىپلىنىپ كېلىنىۋاتقان بۇ زېمىن ئۆزىنىڭ قىز - ئوغۇللىرىنىڭ ئىلىمخۇمار، مېھنەتسۆيەرلىكىدىن سۆيۈنىدۇ. چۈنكى، يۇرت ئۆز قوينىدىكى ئىشچانلىرىنىڭ مىننەتسىز مېھنەتلىرى بىلەن كۆكىرىدۇ، ئىلىمخۇمارلىرىنىڭ كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ سىڭدۈرگەن ھالال ئەجرلىرىدىن ئاۋات بولىدۇ. ئەزىز بىلگەننى ئەزىزلەيدىغان، يۇرتىغا مىسقال كۈچ بەرسە ئۇ كىشىگە مىڭ قاداق كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلىدىغان؛خەلقىگە قىلدەك ياخشىلىق قىلسا، ئۇنىڭغا پىلدەك ھىممەت كۆرسىتىدىغان يۇرت ۋە خەلق ئىشچانلىرىنى، ئىلىم سۆيەر ئالىم -

ئۆلـمالـرىنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايدۇ. ئۇلار يۇرتىدىن پەخىرلەنسە، يۇرت ئۇلاردىن سۆيۈنىدۇ، پەخىرلىنىدۇ. ياشاپ ئۆتكەن ۋە ياشاۋاتقان نۇرغۇنلىغان كىشىلەرگە ئالىم - ئۆلىمالىق مەرتىۋىنىڭ، شاھنىشاھلىق تاجى - دەۋۋاجىنىڭ مۇشەررەپ بولۇشى يۇرتىغا، خەلقىگە كۆرسەتكەن ھىممىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ياخشى نام ئەبەدىيلىك ھاياتنىڭ نام - نىشانى بولغانغا ئوخشاش، مەنىلىك ئۆتكەن ھايات قىسقا ئۆمۈرنىڭ ئەبەدىيلىك نام - نىشانى بولىدۇ. ماددىي نېمەتسىز ھاياتلىقنىڭ زوق - لەززىتنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمىغاندەك، مەنىۋى مېھنەتسىز ماددىيەتنىڭ لەززىتىنى، ھايات كەچۈرۈش بىلەن ياشاشنىڭ ئېنىقلىمىسىنى ئىلغا قىلماق بەسى مۇشكۈل. ماددىيەت جىسمانىيەتنىڭ ماددىي ئاساسى بولسا، مەنىۋىيەت ئادەم روھىنىڭ مەڭگۈلۈك روھىي تۈۋرۈكى. مەدەنىيەتنى بەرپا قىلغۇچىلار ئۇلۇغلانغان، ئەزىزلەنگەن ئىكەن، ئادەمنى ئەبەدىيلىككە ئىگە قىلغۇچى مەنىۋىيەت بەرپا قىلغۇچى زاتلارمۇ ئۇلۇغلىنىشى، ئىززەتلىنىشى لازىم. ئىززەتلەشنى بىلىش ئىززەت بىلگەن ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىدۇ. يۇرتنىڭ ئاۋاتلىقى ئەل بىلەن، ئەلنىڭ ئاۋاتلىقى ئىلىم بىلەن. بۇ يۇرتنى جەننەت ماكان قىلغان خەلق مۇشۇ يۇرتقا ھۆسن بەرگەن ئالىملارنىمۇ ئۇنتۇپ قالمىدى. ئۇلار ماڭغان يول بىلەن مېڭىپ، ئىزىدىن گۈللەر ئۇندۇردى. چۈنكى ئۇلار ئالىم - ئۆلىمالىرىنى ئۇلۇغلىسا، يۇرتتا بەرىكەت، مەمۇرچىلىق قايناپدىغانلىقىنى، يۇرتنىڭ تىنچ، ئەلنىڭ خاتىرجەم بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىدۇ، بىلىدۇ.

ئەھمەد ئەلەم چىلان تورۇقىنى يورغىلىتىپ يول بويى ئەتراپىدىكى باغلارغا، كەڭ كەتكەن سالا ئېتىزلارغا، رەت - رەت دەرەخلەرگە نەزەر سېلىپ ماڭغاچ، بۇگۈنكى نام بېرىش مۇراسىمىنىڭ بىر ئىزگۈ تىلەككە مەنە ئىكەنلىكىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى. دېمىسىمۇ، يۇرت سۆيگەن، خەلق ئەزىزلىگەن، قىسقىغىنە ھاياتىنى ھاياتىي تۈيغۇلار بىلەن بېزەكلەپ، بىر ئۆمۈر ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان كاتتا شائىرنىڭ ئىسمىنى بىر ئىلىم ئوچىقىنىڭ نامى قىلىپ تاللاش شائىر نامىنىڭ ئەبەدىيلىك بولۇشىنى كۆزلەش بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئەۋلادلارنى شائىر ماڭغان يولغا باشلاش، شائىرنىڭ ھاياتىنى ئۆگىنىپ، ھاياتىغا ئىزگۈ تۈيغۇلاردىن مەنە بېرىپ، كوڭلىنى ئاۋۇندۇرۇشتا ئۇنۇمى مۆلچەرلىگۈسىز ياخشى ئىدى. بۇ يۇرتتا مانا مۇشۇنداق يۇرت سۆيگەن ئوغلانلارنىڭ تەۋەللۇتىنى خاتىرىلەش پائالىيىتى، بىرەر ئىلىم - ئىرپان ماكانى — مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇش مۇراسىمى، يېڭىدىن بىنا بولغان ئىلىم ئوچاقلىرى — قىرائەتخانا، كىتابخانا قاتارلىقلارنىڭ ئىش باشلاش مۇراسىمى قاتارلىق پائالىيەتلەر پات - پات ئۆتكۈزۈلۈپ تۇراتتى. بۇگۈن ئەھمەد ئەلەم ئالاھىدە

تەكلىپ قىلىنغان بۇ پائالىيەت مۇشۇ شەھەرنىڭ كۆنچىقىش تەرىپىدە يېڭىدىن بىنا قىلىنغان «نەۋائىي كۇتۇپخانىسى» نىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى ئىدى. ئەھمەد ئەلەم قورۇنىڭ ئالدىغا كەلگەندە قورۇنىڭ ئالدى ناغرا ـ دۇمباق، سۇنايچىلارنىڭ شادىيانىگە چالغان مۇزىكىسى بىلەن ئاجايىپ يېڭى بىر تۇسكە كىرگەن بولۇپ، كەيپىيات بەكمۇ كۆتۈرەڭگۈ، بىر قاراشتىلا بۇ پائالىيەتنىڭ داغدۇغىسى ناھايىتى قىزغىن بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. ئەھمەد ئەلەم قورۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشۈشى ھامان بىر مۇلازىم كېلىپ چۇلۋۇرنى ئۇنىڭ قولىدىن ئالدى. يەنە بىر مۇلازىم ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن ئۇنى ئىچكىرىگە باشلاپ ماڭدى. قورۇ دەرۋازىسىنىڭ ئۇدۇلىغىلا قەدىمكى ئۇيغۇر بىناكارلىق پوسۇنىدىكى بەش قەۋەتلىك بىر كاتتا بىنا قوپۇرۇلغان بولۇپ، ئەتراپى ھۆپپىدە ئېچىلغان رەڭگارەڭ گۈللەر بىلەن بېزەكلەنگەن، بىنانىڭ كىرىش ئىشىكىدىكى ئالتە باسقۇچلۇق پەلەمپەيگە خوتەننىڭ چاچما گۈللۈك زىلچىسى پاياندار قىلىپ سېلىنغان، ئىشىكنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئەتىۋارلاپ ئۆستۈرۈلگەن قەشقەرنىڭ قەدىمىي كاللەك ئەتىر دەپ ئاتىلىدىغان ئىككى تەشتەك ئەتىر گۈلى قويۇلغان ئىدى. ئۇنىڭدىن تاراپ تۇرغان خۇش ئەتىر گۈل پۇرىقى دىماغقا ئۇرۇلۇپ، ۋۇجۇدتا لەززەت ئويغىتاتتى. ئەلەم مۇلازىمنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئىشىكتىن ئۆتۈپ، ئوتتۇردىكى ئانچە چوڭ بولمىغان بىر زالغا كىردى. زالنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا مەرھۇم شائىر نەۋائىينىڭ يېرىم گەۋدە گەج ھەيكىلى سىپتا ئىشلەنگەن مەرمەر ئۇل تاشنىڭ ئۈستىدە كىرگەنلەرگە مۇلايىم قىياپەتتە نەزەر تاشلاپ تۇراتتى. مەرمەر ئۇلنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ قويۇلغان ھەر خىل گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلغان، مەرمەر ئۇلنىڭ ئالدى يۈزىگە ھۆسنخەتچىلەپ ئويۇلغان نەۋائىينىڭ:

كەمال ئىت كەسبكىم ئالەم ئۆيىدىن،
ساڭا پەرىز ئولماغاي غەمناك چىقماق.
جاھاندىن ناتامام ئۆتمەك بەئەينى،
ئېرۇر ھاممامدىن ناپاك چىقماق. (1)

دېگەن بىر كۇپلېت شېئىرى ھەيكەلگە ئالاھىدە مەنىۋى تۈس ئاتا قىلىپ، كىرگەنلا كىشىنىڭ زوقىنى تارتاتتى. ئەلەم ئۇستازىغا بولغان غايىۋانە ھۆرمىتىنى بىلدۇرۇپ بىردەم سۈكۈتتە تۇردى. ئاندىن مۇلازىمدىن ئايرىلىپ، يان تەرەپتىكى ئۆيگە كىردى. ھەشەمەتلىك ياسالغان بۇ ئۆيدە يىراق ـ يېقىندىن كەلگەن ئالىم ـ ئۆلىمالار، شائىر ـ يازغۇچىلار، جەرراھ ـ تېۋىپلار، سازەندە ـ رەققاسلار ئۆيىنىڭ نەققاشلىق ئۇسلۇبى ۋە گۈل نەقىشلىرىدىن ھوزۇرلانغاچ

قىزغىن پاراڭغا چۈشكەن ئىدى. ئەلەم ئۇلار بىلەن سەممىي كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئۆيىنىڭ نەقىشلىرىگە تەپسىلىي نەزەر سېلىپ چىقتى. زامانىسى بويىچە تونۇلغان ئۇستىلارنىڭ قولىدىن چىققان، ئۇستىلار كوڭلىدىكى ھۈنەرلىرىنى ئايىماي كۆرسىتىپ، ئاجايىپ جۇلالاندۇرغان بۇ نەققاشلار نەۋائىيىنىڭ «پەرھاد ـ شېرىن» داستانىدىكى تاشچى قارەن، رەسسام مانىيلارنىڭ ھۈنەرلىرىنى خىجىل قىلىپ قوياتتى. قوش قەۋەت ھاراق بويلاپ ناھايىتى كۆركەم يېزىلغان رۇبائىيلار، «چاھار دىۋان» دىن تاللانغان نادىر لىرىكىلار، «خەمسە»گە ھۆسن بەرگەن، ۋۇجۇدتىكى ھاياتىي تۇيغۇلارغا مەنىۋى ئوزۇق بولغۇچى تاتلىق ھېسلار بىلەن يۇغۇرۇلغان لىرىكىلار كىشى ۋۇجۇدىنى غىدىقلاپ، ئىزگۇ بىر سېزىمنى ئويغىتاتتى. ئەلەم بۇ ئۆيدىن چىقىپ، ياندىكى يەنە بىر ئۆيگە كىردى. بىر ـ بىردىن ئېسىل زىلچىلار سېلىنغان ئازادە ئۆيگە نەۋائىيىنىڭ ھەر خىل كىتابلىرى رەت ـ رېتى بىلەن قويۇلغان بولۇپ، نەققاشلىق رېشىللاردا نەۋائىيىنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى كاتىپلارنىڭ قولىدىن چىققان دىۋانلىرى ئېچىقلىق تۇراتتى. ئەلەم بۇ ئۆيدىن چىقىپ يەنە بىر ئۆيگە كىردى. بۇ ئۆيمۇ شۇنداق كۆركەم زىننەتلەنگەن بولۇپ، ھەر خىل كىتابلاردىن باشقا يەنە نەۋائىيىنىڭ ھاياتى، ئىجادىيىتى، ئەسەرلىرى ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارغان ئالىم ـ ئۆلىمالارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى كۆرگەزمە قىلىنغان ئىدى. ئەلەم چوڭقۇر سۆيۈنۈش ئىچىدە كۆڭلىدە رازىمەنلىك تۇيغۇسىنىڭ باش كۆتۈرگەنلىكىنى ھېس قىلدى ۋە ياندىكى يەنە بىر ئۆيگە كىردى. ئالدىنقى ئۆيلەردىنمۇ ئېسىل زىننەتلەنگەن بۇ ئۆيدە نەۋائىيىنىڭ بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك ھاياتىغا دائىر رەسىملەر، نەقىشلەر، بالىلىق چاغلىرىدا ئوقۇغان كىتابلىرى، دوستىيا ـ بۇرادەرلىرى بىلەن يېزىشقان چاقچاقلىرى، نەۋائىيىنىڭ ئۆسمۈرلۈك ۋاقىتلىرىدا ئۇنىڭ ئەتراپلىق بىلىم ئېگىللىشى ئۈچۈن ئەجىر سىڭدۈرگەن ئۇستازلىرىنىڭ ھايات پائالىيەتلىرى، ئۇنىڭ ئۆسمۈرلۈك ۋاقتىدىكى زېھنىي قۇۋۋىتى ۋە سۆزدىكى پاساھىتىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، يۇقىرى باھالارنى بەرگەن ھەزرىتى لۇتفى، ئۇستازى ۋە يېقىن دوستى ئابدۇراھمان جامىي، ئالىم فەزلۇللاھ ئەبۇللەيس ھەزرەتلىرى ۋە شۇلار بىلەن بىر قاتاردا تۇرغۇچى ئالىم ـ ئۆلىمالارنىڭ ھايات پائالىيەتلىرى تونۇشتۇرۇلغان تۇم ـ تۇم تەزكىرىلەر رەتلىك قويۇلغان ئىدى. ئەلەم بۇ ئۆيلەردىكى تىل تەسۋىرلىگۈسىز نەققاشلار ۋە بېزەكلەردىن سۆيۈنۈپ، بەشىنچى قەۋەتكە چىقتى. ھەر قايسى قەۋەتلەردىكى ئۆيلەر ئالاھىدە ئۇسلۇب بىلەن زىننەتلەنگەن بولۇپ، ئۆزگىچە رېڭى بىلەن كىشىگە ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى. بىردەمدىن كېيىن 5 ـ قەۋەتنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ھەشەمەتلىك زالدا مەجلىس باشلاندى. مەجلىس ئەھلى ئازادە دىۋانلاردىن ئورۇن ئالدى. گۇلدۇراس ئالقىش

سادالىرى بىلەن سەھنە پەردىسى ئېچىلىپ، يىغىن سەھنىسىنىڭ ئۇدۇلىدا ئالتۇن سۇيى بىلەن زىننەتلەنگەن «خەمسە»نىڭ تەققاسلانغان رەسىمى يىغىن ئەھلىنىڭ كۆز ئالدىدا زاھىر بولدى. ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ يەنە بىر قېتىم گۈلدۈراس ئالقىش ياڭراتتى. رەئىس ئەلەم سۆز ئېلىپ بۈگۈنكى بۇ يىغىلىشنىڭ مەقسىتىنى بايان قىلدى:

— مۆھتەرەم ئالىم - ئۆلىمالىرىمىز، ھەربىرلىرىنىڭ قىممەتلىك ۋاقىتلىرىنى چىقىرىپ، بۇ مۇبارەك خانىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقلىرىغا يۈز مىڭ رەھمەت. ئۇلۇغ ھەزرەت نەۋائىي بىر ئۆمۈر خەلق ئۈچۈن ھارماي - تالماي ئىشلىدى. بىر ئۆمۈر قەلەمنى قورال قىلىپ، خەلقى ئۈچۈن ئوقۇدى، يازدى. ئۇ مۇبارەك زاتتىن قالغان ئەدەبىي مىراسلار مىللەت ۋە يۇرت تەۋەلىكىدىن ھالقىپ، پۈتكۈل ئىنسانپەرۋەر خەلقلەرنىڭ ئورتاق مەنىۋى بايلىقىغا ئايلاندى. ئۇنىڭ مىراسلىرىدىكى گۆھەر كەبى دۇردانىلەر كىشىلەرنى ئادىمىيلىك يولىغا باشلاپ، پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ قەلبىگە ئەبەدىيلىك دوستلۇقنىڭ رىشتىنى تۇتاشتۇردى. «خەمسە» دىن ئورۇن ئالغان «پەرھاد - شىرىن» داستانىدىكى ئىلىم - ھۈنەرگە ئىشتىياق باغلىغان پەرھاد؛ ۋاپادارلىقتا مۇھەببەتنى مېھنەت بوتىسىدا تاۋلاشنى ئەبەدىيلىك سۆيگۈنىڭ ئاساسى دەپ قاراشتا ئۇلگە كۆرسەتكەن شىرىن؛ بىر - بىرسى بىلەن تونۇشمىسىمۇ سەممىي دوستلۇق ۋە ۋە خالىسلىقنى ئىنسان مەنىۋىيىتىنىڭ ئۇل تېشى دەپ بىلىدىغان شاپۇر؛ دوستلاردىن بىرسى ئارزۇ قىلغان، لېكىن قىلالمىغان، بىرسى باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن ۋۇجۇدقا چىقىرالمىغان ئىشنى يەنە بىرسى ئۆز ئىشىم دەپ بىلىپ قىلىدىغانلارغا نەمۇنە بولغان بەھرام كەبى ئىنسانلار بۈگۈنكى ئىناق جەمئىيەت قۇرۇش ئىستىكىمىزنىڭ ئۆگىنىش ئۈلگىلىرى بولۇپ قالدى. ھەزرىتى نەۋائىي مۇشۇ ئوبرازلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشتا ئىنسانىيەتنىڭ بىرلىكى، ئىتتىپاقى ۋە ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىش ئارزۇسىنى ئىپادىلەپلا قالماستىن، بەلكى ئىنسانلارنىڭ ئىلىم ئۆگىنىپ ئۆزىنى كامال تاپقۇزۇشى توغرىسىدىمۇ ئالاھىدە ئىزدەنگەن. بۈگۈن ھەربىرلىرىنى بىر يەرگە جەم قىلىشىمىزدىكى مەقسەت، دىيارىمىزدا خەلقىنىڭ قوللىشى، مەدەت بېرىشى ئاساسىدا كۆز ئالدىمىزدىكى بۇ كۇتۇپخانا قەد كۆتۈردى. بۇ كۇتۇپخانىنىڭ مەقسىتى، كەڭ خەلق ئاممىسىنى ئىلىم - مەرىپەت بىلىملىرىدىن خەۋەردار قىلغاننىڭ سىرتىدا، ئازادە بىر ئىلىم ئالماشتۇرۇش سورۇنى بىلەن تەمىنلەش، ياش بوغۇنلارنى ھەزرىتى نەۋائىينىڭ ئىلىم - پەن ھاياتى ۋە زاماندىش قەلەم ساھىبلىرىنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرى بىلەن كەڭ - كۇشادە ئۇچراشتۇرۇپ، ئۇلاردا ئىجادكارلىق روھىنىڭ ئۇرغۇشىغا تۈرتكە بولۇش بىلەن بىرگە، ئالىم - ئۆلىمالىرىمىزنى ئۇلۇغلاش، ئۇلارنى ھۆرمەتلەش، شۇ

ئارقىلىق ئىلىم بىلەن شۇغۇللىنىشنىڭ ئەھمىيىتى ۋە خاسىيىتىنى تونۇتۇشنى مەقسەت قىلغان بۇ ئۇلۇغ، خاسىيەتلىك ئىشتىن خەۋەردار قىلىش. بۇگۈنكى بۇ يىغىلىشىمىزنىڭ ئاساسىي مەقسىتى مانا مۇشۇ ! كۇتۇپخانىمىزنىڭ بىنا قۇرۇلۇش لايىھىسى پۇتۇنلەي نەۋائىي ھەزرەتنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيەتلىرى بىلەن سىمۋوللاش بولدى. بىنانىڭ بەش قەۋەت بولۇشى مەشھۇر داستانلار توپلىمى «خەمسە» گە سىمۋول قىلىندى. بىرىنچى قەۋىتىنىڭ تۆت تەرىپىدىكى ئۆزىگە خاس فورمىدا، ئۆزىگە خاس رەڭلەر بىلەن زىننەتلەنگەن تۆت قەسىر ھەزرەتنىڭ مەشھۇر لىرىك شېئىرلار توپلىمى «چاھار دىۋان» غا سىمۋول قىلىندى. بەش قەۋەتكە چىققىچە بولغان ھەربىر قەۋەتتىكى ئالتە باسقۇچلۇق پەلەمپەي شائىرنىڭ 60 يىللىق ھاياتىنىڭ سىمۋولى بولدى. شۇنداقلا يەنە ئۇلارغا سېلىنغان پاياندازنىڭ ھەرخىل گۇل نۇسخىلىرى ۋە توقۇلۇشىمۇ ھەزرەت نەۋائىينىڭ شېئىرلىرىدا ئەكس ئەتكەن جەننەت مىسال يۇرتلارنىڭ سەرخىل گۇللىرىگە سىمۋول بولۇپلا قالماستىن، بۇ گىلەملەرمۇ شۇ يۇرتتا توقۇلۇپ بۇ كۇتۇپخانىغا كەلتۈرۈلدى. ئۇلار شۇ يۇرت خەلقىنىڭ نەۋائىيغا بولغان ھۆرمەت، ئېھتىرامىنىڭ شاھىتى بولغانلىقىغا ئىشەنچىمىز كامىل.

رەئىس ئەلەمنىڭ سۆزى تۈگىشى ھامان قوللىرىدا گۇلدەستىلەرنى تۇتقان بوغۇنلار داقا ـ دۇمباقلىرىنى سايرىتىپ، رەئىس سەھنىسىنىڭ ئالدىدىكى بوش ئورۇنغا كېلىپ، رەتلىك تىزىلىپ تۇرۇشتى. ئۇلارنىڭ داقا ـ دۇمباقلىرىدىن ياڭرىغان رىتىملىق ئاۋاز كىشىنىڭ ھاياجىنىنى قوزغاپ، ۋۇجۇدىنى ئۇزلۇكسىز تىترىتەتتى. بىردەمدىن كېيىن بىر قىز ، بىر ئوغۇل رەئىس سەھنىسىگە چىقىپ، قولىدىكى چىرايلىق تىزىلغان ئەتىرگۇلنى رەئىس ئەلەمگە ھۆرمەت بىلەن سۇندى ـ دە، ئارقىغا ئۆرۈلۈپ ئاممىغا بىر سالام بېرىۋەتكەندىن كېيىن زىل ئاۋاز بىلەن نەۋائىيغا بولغان ھۆرمىتىنى ئىپادىلەپ شېئىر دېكلاماتسىيە قىلدى.

سورۇن ئەھلى گۇلدۇراس ئالقىش ياڭراتتى. زالنىڭ ئىچى ناھايىتى كۆتۈرەڭگۇ كەيپىيات بىلەن تولغان، يۈرەكلەر ئۇزلۇكسىز دۇپۇلدەپ، تومۇرلاردا قان ئۆركەش ياساۋاتقانلىقى ھەربىر يىغىن ئەھلىگە ئايان ئىدى. ئەھمەد ئەلەم ھاياجانلانغانلىقىدىن كۆزىدىن ئىككى تامچە ياش چىقىپ كەتكەنلىكىنىمۇ تۇيماي قالدى. بۇ ئىككى تامچە ياش ئەلەمنىڭ ئالىمغا بولغان ھۆرمىتى ۋە رەھمىتى قوزغالغان يۈرەكتىن سىرغىپ چىققان مۇھەببەت يېشى ئىدى. ئۆسمۈرلەرنىڭ شېئىر دېكلاماتسىيىسىدىن كېيىن، مەشھۇر شائىرلار، تونۇلغان جامائەت ئەربابلىرى شائىر نەۋائىينىڭ ھاياتىغا بېغىشلانغان شېئىرلىرىنى

ئىنتايىن لەۋەن، يېقىملىق، زىل ئاۋازلىرى بىلەن دېكلاماتسىيە قىلىدى. بىنانىڭ ئەھمىيىتىنى، گۈزەل كۆرۈنۈشىنى مەدھىيىلىدى:

نەۋائىي شەنىگە پۈتتى ھەشەمەتلىك بىر بىنا،
ھەر قەۋەت، ھەرخانە ـ ئۆي بىرەر مىلك ناخشىغا مەنا.
دەھلىزى گۈللەر بىلەن تولغان بەئەينى باغچىدەك،
بارچە گۈل چاچقان پۇراق جەننەتۇلمەئۋا گويا.
رەڭ ئېلىپ ھەر ـ بىر چېچەك قۇت ـ بىلىم گۈلخانىدىن،
بىر گۈزەل كەلگۈسىدىن خەۋەر بىرەر تاتلىقىنا.
چاچتى نۇر مېھرابلىرى كۈلدۈرۈپ دىللارنى خۇش،
ھەر نەقىش دىۋاردىن كۆز غەلەت، چاقنار زىيائ.
«خەمسە»گە تەققاس بولۇپ ھەر قەۋەت پۈتكەن گۈزەل،
ھەر ئۆيى «چاھاردىۋان» نى ئەسلىتىپ ئۆتتى يانا.
بۇ جاھان سەيناسىدا تەڭداش باھاسى بولمىغاچ،
بۇ قەسىر ـ ئايۋانىدا شۇڭا بىز سالدۇق ساما.
نۇر تاراتتى بۇ قەسىر، بارچە ھېكمەت جەملىنىپ،
بىز گە بولدى روھ، ئۇزۇق ياڭرىدى دىلدىن سادا.

شائىرنىڭ بىر ئۆمۈر خەلق ئۈچۈن ئىشلىگەن مېھنەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، ماقالىلىرىنى ئوقۇپ ئۆتتى. مەجلىس ئاخىرىدا سەھنىدە «ناۋا» ئانسامبىلىنىڭ ئورۇنلىشىدا ھەزرىتى نەۋائىينىڭ «ناۋا» مۇقامى ئورۇنلاندى. مۇقامنىڭ ئويناقلاپ ئېقىۋاتقان سۈزۈك سۇدەك يېقىملىق ئاۋازى يۈرەكتە ئاجايىپ بىر تاتلىق سېزىم ئويغىتاتتى. ئەسىرلەر بويى ئۇزۇلمەي كېلىۋاتقان بۇ مۇقامنىڭ كۈيلىرىگە نەۋائىينىڭ ئىنسان مەنىۋىيىتىنى قوزغىغۇچى نازۇك سېزىملىرى مۇجەسسەم بولغان بولۇپ، ھاياتلىق سەرگۈزەشتلىرىنىڭ تىرىك گۇۋاھچىسى، ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرىنىڭ گۈلتاجى ئىدى. ئەلەم مۇزىكا تېكىستلىرىدىن مۇزىكىنى تېكىستتىن ئايرىمايدىغان نەۋائىينىڭ گۈزەل نەغمە سەنئەت ئىلمىنى پىششىق بىلگەن، ئۆزى يېزىپ ئۆزى ئاھاڭغا سېلىپ، نۇرلۇق كۆزلىرىنى يېرىم يۇمغان ھالەتتە ئىشتىياق بىلەن تەمبۇرغا ناخۇن چېكىۋاتقان، ساز تارلىرى ئارقىلىق ھاياتنىڭ، كۆڭۈلنىڭ پىنھان جايىدىكى تىل بىلەن ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز سىرلىرىنى ئاشكارىلاۋاتقان ھالىتىنى كۆرگەندەك بولدى. ئۇ مۇقامنىڭ نازۇك رىتىملىرىغا سىڭگەن بۇ ئېستەكلەردىن، كۆڭۈلنىڭ زوقىنى تارتقۇچى ئۇدارلىرىدىن كۆڭلىدە مۆجىزىنىڭ

بۇ زاتقا بەرگەن باھاسىنىڭ لىللا ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم تەستىقلىغان بىر تۇيغۇنىڭ باش كۆتۈرگەنلىكىنى ئېنىق سەزدى. مەجلىس ئاخىرلىشىپ، ئىشتىراكچىلار بىنانىڭ ئەتراپىدىكى رەڭگارەڭ گۈللەرنى سەيلە قىلىشتى. ئەلەممۇ بىر دوستى بىلەن باغ ئارىلاپ، باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر مەنزەرگە كېلىپ ئولتۇردى. ئۇلار بۇگۈنكى بۇ نام بېرىش پائالىيىتىنىڭ ناھايىتى مەزمۇنلۇق، تەسىرلىك، داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلگەنلىكىدىن سۆيۈنگەنلىكلىرىنى بىلدۇرۇشتى.

— نوپۇزلۇق كىتابلاردا قەيت قىلىنىشىچە، ھەزرىتى نەۋائىينىڭ قەلىمى ئۆتكۈر ۋە پەسىھ بولۇپ، ئانا تىلىنىڭ مەڭگۈ قۇرۇماس ئالتۇن كانلىرىنى ياشلىق ۋاقىتلىرىدىلا بىنا قىلغان ئىكەن. شائىرنىڭ تۇرلۇك ئىلىملاردىكى قۇدرىتى ۋە ئىقتىدارى زامانىسىنىڭ ئەللامىلىرىنىڭ قەلەملىرىدە تەھقىقلەنگەن. نەۋائىي ئىنسان پىكرىنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە چوڭقۇر تونۇشقا ئىگە بولۇپ، تارىخ، پەلسەپە، مەنتىق، مۇزىكا ۋە ھەربىي ئىلىمغا قەدەر ھېچبىر ساھەنى نەزىرىدىن چەتتە قالدۇرمىغان ئىكەن، — دېدى ئەلەمنىڭ دوستى.

— شۇنداق، — دېدى ئەلەم تەستىقلاپ، — نەۋائىي ئىنساننىڭ ئەڭ نازۇك ھېس - تۇيغۇلىرىنى ئىپادىلەشتە زامانىسىنىڭ ئەللامىسىغا ئايلانغان. ئىنسانىي دوستلۇق ۋە بىرلىك، ئۆزئارا كۆيۈنۈش ۋە مېھرىبانلىق، ئاياللار ئازادلىقى ۋە ئىنسانىي ئەركىنلىك ئىجادىيەتلىرىنىڭ مەركىزىي تېمىسىغا ئايلانغان بولۇپ، بۇ جەھەتتە «خەمسە» ناملىق مەشھۇر داستانلار توپلىمى، بولۇپمۇ بۇنىڭ ئىچىدىكى «پەرھاد - شېرىن» داستانى ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ. بۈگۈنكى مەجلىسنىڭ قۇت بەلگىسى «خەمسە» قىلىپ تاللانغانلىقى بۇنىڭ جانلىق بىر مىسالى. ئىجادىيەت دېگەن شۇنداق بىر ئىشكى، ئۇنى ۋەزىپە دەپ تونۇغان ئادەمگە ناھايىتى ئاسان. لېكىن، ۋىجدان نۇقتىسىدىن چىقىپ قەلەم تەۋرەتكەن ئادەمگە نىسبەتەن ناھايىتى ئېغىر ۋە مۇشكۈل بىر ئىش. ئۇنىڭ ئېغىرلىقى مەسئۇلىيىتىدە بولسا، مۇشكۈللۈكى قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ توغرا ۋە ئۈنۈملۈك يولىنى تاپماقنىڭ قىيىنلىقىدا. نەۋائىي ئىجادىيىتىنىڭ ئېغىرلىق ۋە مۇشكۈللۈك دەردى تاكى كۆڭۈلنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا ئويغىنىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ، بىر غايىۋى كۈچكە ئايلانغاندا ئاندىن تەبىئىي بىر زوق بىلەن ئىجادىيەتكە كىرىشىدىكەن. شائىر ھەقىقەتەن بىر سۆز سېھرگىرى بولۇپ، ھەر قانداق بىر مەۋھۇم پىكىر، روھنىڭ ئەڭ ئىنچىكە، نازۇك جىلۋىلىرى، يۈرەكتىكى ھېسلار ئۇنىڭ قەلىمىدە ئۆز چېھرىنى تولۇق نامايان قىلىدىكەن. ئۇ شائىرلىقتا شۇنداق كامالەتكە يەتكەن ئىكەنكى، قەتىرىدىن دەريا، ئۇچقۇندىن يالقۇن، ئىشقتىن ھاياتلىق پەيدا

www.uyghurkitap.com

قىلالايدىكەن. «خەمسە» دىكى تەربىيىۋى ھېكايەتلەر جاھان ئەدەبىيات مۇنبىرىدە تېخى ئۆزىنىڭ جۇلاسىنى يوقاتقىنى يوق. «خەمسە» چىلىكتە ئۇ ئېكىلىگەن ئابىدىگە ياندىشالايدىغان يەنە بىرسى كۆرۈلمىدى. ئۇنىڭدىكى ئەقىل ھەر قايسى زامانلاردىكى كىشىلىك دۇشمەنلىرىنى بوران يەر يۇزىدىكى ئەخلەتلەرنى سۇرۇ-توقاي قىلغاندەك، ھايات مەيدانىدىن ئۆلۈم گۆرىگە تىققان. بىز نەۋائىي ھەزرەتنىڭ ئىجادىيەتلىرىگە ساداقەت، ۋاپا ۋە مۇھەببەت بىلەن مەھكەم باغلىنىشىمىز لازىم. مۇھەببەت ۋە ۋاپا ئۇلۇغ بىر كۈچكى، ئۇنى پەرزەنتلىرىمىزگە بىلدۈرسەك، بۇ قۇدرەت بىلەن بەقۇۋۋەت بولغان ۋىجدان ھاياتنى نۇرلاندۇرىدۇ. ئۇلار سالىھلار يولىدىن مېڭىپ، سائادەت دەرۋازىلىرىنى ئاچىدۇ. ئىنسان ئۇچۇن تاج كەيمەك شەرت ئەمەس، بەلكى ئۆز ۋىجدانىنىڭ ئىگىسى بولۇش، خەلق ۋە جەمئىيەت ئالدىدا ئۆز ۋىجدانىنىڭ ئىگىسى بولۇش، خەلق ۋە جەمئىيەت ئالدىدا مەسئۇلىيىتنى بىلىش ھەممىدىن ئۇستۇن تاج! شائىر نەۋائىي ھەزرەتلىرى:

گۇلخان ئارا ئاستىڭدا ئوت، ئوريان باشىڭدا ئىشق ئوتى،
بۇ نەۋئى تاجۇتەخت ئىلە سەن ـ سەن نەۋائىي پادىشاھ. (2)

(گۇلخان ئارا ئاستىڭدا ئوت، ئوريان بېشىڭدا ئىشق ئوتى، ئەي نەۋائىي، بۇ خىل تاج ـ تەخت بىلەن سەن قايسى پادىشاھدىن كەم.) دەپ يېزىشى ئۆز ئىجادىيىتىنىڭ خەلق مەنۋىيىتىنىڭ بايلىقىغا ئايلىنىشىنى، ھاياتىنىڭ خەلق تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان ھايات بولۇشىنى ئارزۇ قىلغانلىقىدا ئىدى. مۇشۇنداق بىر ئالىي غايىلىك زاتقا مەنىۋى ئابىدە تىكلىمەككە زامانىمىز ئىلىم ئەھلىنىڭ قەلبى رىغبەت قىلغان ئىكەن، ئۇلۇغ تەبىئەت ئۇلارغىمۇ نەچچە ھەسسە ئۇستۇن مەرتىۋە، نەچچە ھەسسە ئارتۇق ھىممەت ئاتا قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ھاياتىنى ئەزىز قىلىدۇ، ــــ دېدى.

ــــ شۇنداق بولمامدىغان، ھەزرىتى ھاجى ئابدۇللا مەسنەۋىلىرىدە:

ئەي قاياشىم ئىستە ئالىم سۆھبەتىن،
جانۇ كۆڭلۈڭ بىرلە قىلغىل خىزمەتىن.
سۆھبەتى ئالىم كۆڭۈلگە زىر ئېتەر،
ئول كىشى ھەق بۇيرۇغانىنى تېز ئېتەر.
پەندى ئالىم ھەر قەرا ئۆيگە چىراغ،
بىلمەيىن قىلغان ئەمەل بولماس ياراغ.
ئاڭلاغىل باردۇر ھەر ئۆينىڭ ئاچقۇسى،

پەندى ئالىمدۇر كۆڭۈلنى ئاچقۇسى.
گەر كىشىنىڭكىم بېھىشتكە مەيلى بار،
سۆھبىتى ئالىمنى قىلغىل ئىختىيار.
گەر كىشى ئالىم كىشىنى شاد ئېتەر،
تەڭرىم ئانى بىگۇمان ئازاد ئېتەر.
ھەر دىيارنىڭ چىراغى ئالىمى،
ھەر قارا تۈننىڭكى ماھى ئالىمى.
ھەر دىيارنىڭكى باغى ئالىمى،
ھەر دىيارنىڭكى شاھى ئالىمى. (3)

دەپ يازغان ئىكەن، ئالىملارنى ئۇلۇغلىماقنى پەرزەنت تەربىيىسىنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى قىلىشىمىز لازىم، — دېدى ئەئلەمنىڭ دوستى. ئۇلار بىردەم پاراڭلاشقاندىن كېيىن مەجلىس ئەھلى بىلەن بىرگە ئۆيلىرىگە تارقاشتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

بولىدىغان زىرائەت كۆكىدىن مەلۇم

— ئۇستاز، تۇنۇگۇنكى مەجلىس قانداقراق ئۆتكۈزۈلدى؟ — سورىدى رۇستەم ئۇستازىدىن.
— داغدۇغىسى بەھەيۋەت، ئىشتىراكچىلىرى كۆپ، مەزمۇنى ناھايىتى مول بولدى. مەن ئىنسان ھاياتىنىڭ قانداق قىلغاندا يېڭىدىن - يېڭى مەنىلەرگە ئىگە بولىدىغانلىقىنى، قانداق ھاياتنىڭ ئەبەدىيلىك بولىدىغانلىقىنى، قانداق قىلغاندا ئۆمرىدىن ئۈزۈن ياشىغىلى بولىدىغانلىقىنى تۇنۇگۇنكى مەجلىستىن يەنە بىر قېتىم چوڭقۇر ھېس قىلغاندەك بولدۇم. بۇ پۈتۈن شەھەر ۋە قوشنا ۋىلايەتلەردىن كەلگەن ئالىم - ئۆلىمالار، ئىلىم تالەپكارلىرى، ھەۋەسكار، شائىر - يازغۇچىلارنىڭ بىر قېتىملىق كاتتا يىغىلىشى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى شائىر نەۋائىينىڭ مەنىۋى ھەيكىلى ھەربىر قەلبتە يېڭىدىن سىن ئالغان يەنە بىر قېتىملىق كاتتا مەجلىس بولدى.
— نەۋائىينىڭ ئالتە ئەسىرگە يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان كىشىلەر قەلبىدە سىيماسى يوقالماي، بەلكى تېخىمۇ نۇرلىنىپ تۇرۇشىغا نېمىلەر سەۋەب بولغان، نەۋائىي پەيغەمبەر ئەۋلادىمۇ؟
— پەيغەمبەر ئەۋلادىنىڭ كىشىلەر قەلبىدە مۇنداق ئەسىرلەپ ياشاپ كېلىشى ناتايىن. ھەزرىتى نەۋائىينىڭ بۇنداق ئۇزۇن ياشىشى ئۇنىڭ قىسقىغىنە ئۆمرىنى ھاياتىيلىققا ئىگە قىلغانلىقىدا، ئوغلۇم. ئۆمۈر چەكلىك. لېكىن چەكلىك ئۆمۈرنى چەكسىزلىككە ئىگە قىلىدىغان ئەڭ مۇھىم ھالقا ھاياتنى ئىزگۈ مەقسەتكە بەخش قىلىش.
— نەۋائىي بىرەر مەرتىۋىلىك ئائىلىدە تۇغۇلغانمۇ، ئۇنىڭ ئاتىسى پادىشاھمىدى؟
— ئادەمنىڭ ئىززەت ۋە ھۆرمەت تېپىشى مەرتىۋىلىك ئائىلىدىن كېلىپ چىقىش ياكى پادىشاھ ئەۋلادى بولۇش بىلەن قىلچە مۇناسىۋىتى يوق. ئادەم مەرتىۋىنى ئىلىمدىن، شاھلىقنى خەلققە قىلغان ھىممىتىدىن تاپىدۇ. ئەگەر سەن ئادەتتىكى ئائىلىدىن كېلىپ چىققان بولساڭمۇ، گەپ - سۆزۈڭ، ھەرىكەت - قىلمىشلىرىڭ خەلققە مەنپەئەتلىك بولسا، خەلق سېنى قوللايدۇ، ئىززەتلەيدۇ، ھۆرمەتلەيدۇ. ئەگەر سەن ناھايىتى كاتتا زەردار ئائىلىدىن كېلىپ چىققىنىڭ

بىلەن قىلمىشلىرىڭ، گەپ - سۆزۈڭ خەلققە ياقمايدىكەن، ئۇھالدا سەن ئىنتايىن گاداي. پادىشاھمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش. ساڭا شاھلىق تاجى مۇشەررەپ بولغان ئىكەن، شاھلىقنى خەلققە ھىممەت كۆرسىتىشكە ئىشلەتسەڭ، سەن پادىشاھ. ئەكسىچە بولسا زالىملىقىڭ ياكى مەنپەئەتپەرەس، شەخسىيەتچىلىكىڭ تۈپەيلى سەن ئۆمرۈڭدىن بۇرۇن تۈگەشكەن ئادەم. نەۋائىي ھىراتتىكى غىياسىدىن كىچىك دېگەن ئادەمنىڭ ئوغلى بولۇپ، 1441 - يىلى ھىراتتا تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتىسى تۆمۈرىيلەر ئىمپېرىيىسىدىن تارتىپ ھاكىمىيەتكە يېقىن تۇرغان كىشىلەر بولۇپ، نەۋائىينىڭ ئاتىسى غىياسىدىن كىچىك شۇ چاغدىكى مۇھىم مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان سەبزاۋار شەھىرىنىڭ ھاكىمى بولغان. غىياسىدىن كىچىك مەرىپەتكە قىزىقىدىغان، ئىلىم ئەھلىنى ھۆرمەتلەيدىغان، ئىلىمخۇمار كىشى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئۆيىدە پات - پات شائىرلار ئەنجۇمەنى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇراتتى. شائىر نەۋائىي كىچىك ۋاقتىلىرىدىلا قۇلاق مۇللىسىلىق قىلىپ، شائىرلارنىڭ سۆھبەتلىرىگە سەمە بولۇپ، ئۇلارنىڭ سۆھبەتلىرىدىن زوق - ئىلھام ئېلىپ، ئۆزىدە ئىلىمگە بولغان ئىشتىياقنىڭ بىخلىرىنى يېتىشتۇرۇشكە باشلىغان. ئوغلىنىڭ زېھنىنىڭ ئوچۇق، پىكىرلىرىنىڭ يېشىدىن ھالقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى بىلگەن دادىسى ئۇنى تۆت يېشىدىلا مەكتەپكە بەرگەن. تۆت ياشلىق بالا ئۈچۈن ئەينى دەۋرنىڭ مەكتەپلىرىدە ئوقۇش تولىمۇ ۋاقىت ئىسراپ قىلغانلىق ۋە زېھنىنى خوراتقانلىق شۇنداقلا زېرىكىشلىك بولسىمۇ، لېكىن نەۋائىي ئۆزىدە قىلچە ئۇنداق تۇيغۇ ھېس قىلمىغان. شائىر نەۋائىي ئۆمرىنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدە يازغان مەشھۇر ئەسەر «مەجالىسۇن نەفائىس» تا مۇشۇ ئەھۋاللارنى ئەسلەپ مۇنداق يازىدۇ: «دەسلەپتە نەزم ئۆگىنىپ يۈرگەن چاغلىرىمدا، تەخمىنەن پېقىر شۇچاغدا ئۈچ - تۆت ياشلار ئارىسىدا ئىدىم. چوڭلار مېنى بۇ بېيىتنى ئوقۇشقا تەكلىپ قىلسا، ئوقۇپ بېرەتتىم(4)».

— كىمنىڭ بېيىتى ئىكەن ئۇ؟

— ھەزرىتى ئەمىر قاسىم ئەنۋارنىڭ بېيىتى ئىكەن. بۇ زات ئەزاربەيجاندىن بولۇپ، «سەراب»دېگەن يەردە تۇغۇلغان ئىكەن. ياش ۋاقتىلىرىدا زامانىسىنىڭ تونۇلغان شەيخى سەدەرىدىن ئەردەبىلى دېگەن زاتقا مۇرىت بولغان ۋە سوپىزم ئەدەپلىرى يولىنى شۇ زاتتىن ئۆگىنىپ كامال تاپقان ئىكەن. ئۇ ئۇستازىنىڭ يوليورۇقى بىلەن خۇراسانغا كېلىپ، ئۇ يەردە بىر مەزگىل ئۆز ئىدىيىسىنى تەرغىب قىلغان. كېيىن بەلخ ۋە سەمەرقەند تەرەپلەرگە بېرىپ، ئۇ يەرلەردە بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن، ھىراتقا قايتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ تەسىرى بىر قەدەر چوڭقۇر بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلۇغ - ئۇششاق ھەممەيلەن ئۇنىڭغا مۇرىت بولغان.

بۇ زات ناھايىتى ساپ نىيەتلىك، نەپەسلىرى ئوتلۇق بىر كىشى بولۇپ، خەلق ئۇنىڭ نەزمىلىرىگىمۇ مايىل بولۇپ ئوقۇشقا ۋە كۆچۈرۈۋېلىشقا ئىنتىلىدىغان بولۇشقان. ئۇ زاتنىڭ «ئەنسۇلئاشىقىن» (ئاشىقلار قاياشى) ناملىق بىر مەسنەۋىلەر توپلىمى بار بولغان. شائىر نەۋائىي ھەزرەتلىرى 3 ـ 4 ياش ۋاقىتلىرىدا مانا مۇشۇ زاتنىڭ شېئىرلىرىنى يادلىغان ۋە كىشىلەر ئوقۇپ بەرگىن دەپ ئىلتىماس قىلسا ناھايىتى زىل، يېقىملىق ئاۋاز بىلەن تارتىنمايلا دېكلاماتسىيە قىلىپ بەرگەن.

— نەۋائىي ھەزرەتلىرىنىڭ بۇنداق شۆھرەت قازىنىشى كىچىكىدىنلا باشلانغان ھەۋەس ۋە قىزىقىشتىن ئىكەندە؟!

— شۇنداق، ئوغلۇم! «بولىدىغان زىرائەت كۆكىدىن مەلۇم» دېگەندەك، نەۋائىي كىچىكىدىنلا ناھايىتى خۇش پېئىل، چىقىشقاق، چوڭلارنى ھۆرمەتلەيدىغان، ئۇلارنىڭ تەلپىنى يەردە قويمايدىغان، ئەخلاقلىق بالا بولغان. سالىھلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولماقنى كىچىكىدىنلا ئۆزىنىڭ ياخشى ئادەتلىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندۇرغان.

1447 ـ يىلى خۇراسان ئەمىرى شاھرۇخ مىرزىنىڭ ۋاپات بولۇشى بىلەن بۇ ئەلدىكى ئەمىر ـ شاھزادىلەر ئوتتۇرىسىدا تاج ـ تەخت تالىشىش كۈرىشى ئەۋج ئېلىپ كەتتى. شۇ تۈپەيلى خەلق ئۇرۇشنىڭ بىگۇناھ قۇربانى بولۇپ، يەرلەر قاقاسلىققا ئايلىنىپ كەتتى. ئاچارچىلىق ۋە ھەددىدىن ئاشقان ئالۋان ـ سېلىق دېھقانلار ۋە ھۈنەرۋەنلەرنى يۇرتىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇنلىغان خەلق ماكانسىز بولۇپ، ياقايۇرتلارغا كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. نەۋائىينىڭ ئائىلىسىمۇ باشقىلار بىلەن بىرگە كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. نەۋائىي «مەجالىسۇن نەفائىس» تا بۇ ئەھۋالنى ئەسلەپ مۇنداق يازىدۇ:

شاھرۇخ مىرزا قالايمىقانچىلىقىدا مەن ۋە ئاتام، نۇرغۇن جامائەت بىلەن زامان ھادىسىلىرى ۋە پىتنىلىرى تۈپەيلى خۇراساندىن قېچىپ ئىراققا ماڭدۇق. يېرىم كېچىدە مەۋلانانىڭ تۇغۇلغان يۇرتى يەزدغە يېتىپ كەلدۇق. ھەممىمىزنىڭ كېڭىشىپ چۈشكەن مەنزىللىرىمىز مەۋلانانىڭ خانىقاسىغا يېقىن ئىدى. تاڭ ئاتقاندا جامائەتنىڭ باللىرى ئۆز ئادىتى بويىچە خانىقاغا ئويۇنغىلى كىردى. پېقىرمۇ ئۇلار بىلەن بىللە ئىدىم. شۇ چاغدا تەخمىنەن ئالتە ياشلاردا بولسام كېرەك. بىر كىرسەك مەۋلانا بىر بۇلۇڭدا ئولتۇرغان ئىكەن. ئۇ بۇيەرگە چۈشكەن جامائەتنىڭ ئەھۋالىنى مەلۇم قىلىش ئۈچۈن باللاردىن بىرنى چاقىردى. پېقىر مەۋلانانىڭ قېشىغا باردىم. نېمىنى سورىسا جاۋاب بەردىم، ئۇ مېنىڭ بەرگەن ھەربىر جاۋابىمغا تەبەسسۇم قىلىپ، باركاللا ئېيتتى.

مەۋلانا يەنە مەندىن :

ـــ مەكتەپكە باردىڭمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ باردىم، ـــ دېدىم.

ـــ قەيەرگىچە ئوقۇدۇڭ ؟ ـــ دېدى مەۋلانا.

ـــ «تابارەك» سۈرىسىگىچە، ـــ دېدىم.

مەۋلانا ئاندىن كېيىن :

ـــ مەن بۇ بالىلارنى چاقىرغاندا سەن قېشىمغا كېلىپ مەن بىلەن دوست بولدۇڭ. ساڭا دۇئا قىلايلى، ـــ دەپ مېنى ئۆز دۇئالىرىغا مۇشەررەپ قىلدى. دەل شۇ چاغدا ئاتام ۋە جامائەتنىڭ چوڭلىرى كېلىپ مەۋلانانىڭ ئالدىدا تۆۋەنچىلىك بىلەن ئېھتىرام قىلدى. شۇ چاغدا پېقىردا ئۇنىڭ قانداق كىشى ئىكەنلىكى ھەققىدە دەسلەپكى چۈشەنچە ھاسىل بولدى. (5)

ئارىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي، تەختنى شاھرۇخ مىرزىنىڭ نەۋرىسى ئوبۇلقاسىم بابۇر ئىگىلەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن يۇرتتا نىسبىي تىنچلىق بارلىققا كېلىدۇ. يىراق ـ يېقىنغا كۆچۈپ كەتكەنلەر قاتارى نەۋائىي ئائىلىسىمۇ ھىراتقا قايتىپ كەلگەن. نەۋائىيمۇ ئوقۇشىنى داۋاملاشتۇرغان. نەۋائىي شۇ چاغلاردا 8 ــ 9 ياشلارغا كىرىپ قالغان بولۇپ، ئوقۇش قىزغىنلىقى ناھايىتى يۇقىرى بولغان. ئۇ شۇ مەزگىللەردە شەيخ سەئىدىنىڭ «بوستان»، «گۈلىستان» قاتارلىق شېئىر توپلاملىرىنى پۈتۈن يادقا ئالغانىنىڭ سىرتىدا ئۇنىڭ مەزمۇنىنىمۇ ماھىيىتى بىلەن تولۇق ئىگىلىگەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە پەرىدىدىن ئەتتارنىڭ چوڭقۇر مەنىگە ئىگە پەلسەپىۋى ئەسىرى «مەنتىقۇتتەير» دىكى پەلسەپىۋى چۈشەنچىلەر ۋە سىرلىق، كىنايىلىك مەنىلەرنى ھېچكىمنىڭ ياردىمىسىز چۈشىنىۋالغان ۋە يادلىۋالغان ئىدى. لېكىن بۇ كىتابتىكى ئۆتكۈر پەلسەپىۋى پىكىر، ئاسانلا چۈشىنىپ كەتكىلى بولمايدىغان بىر قىسىم مەزمۇنلار ئۆسمۈر نەۋائىينىڭ سەبىي قەلبىگە بەلگىلىك تەسىر قىلغان. شۇنىڭ بىلەن نەۋائىي كۈندىن ـ كۈنگە چۈشكۈنلىشىپ، ساۋاقداشلىرى بىلەنمۇ كەمدىن ـ كەم ئۇچرىشىدىغان، ئۇچراشسىمۇ، خۇشال ـ خۇرام مۇڭداشمايدىغان، جىمغۇر بىر ھالەتكە گىرىپتار بولغان. ئائىلىسىدىمۇ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن ئىلگىرى قىزغىن ھال ـ مۇڭدىشىدىغان نەۋائىي مانا ئەمدى ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ پاراڭلاشمايدىغان بولۇپ قالغان. ھەتتا مەكتەپتە بالىلار ئۇنى «ساراڭ» دەپ ئەيىبلەيدىغان بولۇپ قالغان. نەۋائىي ئۆزىنىڭ «مەنتىقۇتتەير » ناملىق يىرىك ئەسىرىدە بۇ ھالەتنى ئەسلەپ مۇنداق يازىدۇ:

يادىمە مۇنداغ كىلور بۇ ماجرا،
كىم توپۇلىيەت چاغى مەكتەپ ئارا.

(بالىلىق چاغلاردا مەكتەپتىكى بولغان مۇنداق بىر ۋەقە يادىمغا كېلىدۇ.)

كىم چىقار ئەپتال مەرھوم دىن زەبون،
ھەر تەرەپدىن بىر سەبەق زەبتى ئۈچۈن.

(ئاجىز - بىچارە باللار ساۋاق ئۆگىنىش ئۈچۈن ھەر تەرەپتىن مەكتەپكە كېلەتتى.)

ئىستابان تەشخىس خاتىر ئۇستاد،
نەزم ئوقۇتۇر كىم راۋان بولغاي ساۋاد.

(ئۇستاز شاگىرتلارنىڭ خاتىرىسىنى ئىزدەپ ھەم ساۋات راۋان بولسۇن دەپ، نەزم - شېئىر ئوقۇتاتتى.)

نەسىردىن بەزى ئوقۇر ھەم داستان،
بۇ گۇلۇستان يەڭلىغ ئول بوستان.

(بەزى باللار نەسرىي ئەسەرلەرنى، بەزى باللار شېئىرىي داستانلارنى ئوقۇيتتى بۇ گۇلىستان ۋە بوستاننىمۇ ئوقۇيتتى.)

ماڭا ئول ھالەتدە تەبىئىي بۇلھەۋەس،
مەنتىقۇتتەير ئېردى مولتەمەس.

(ئۇ ھالەتتە ماڭا چۈشكەن تەبىئىي ھەۋەس، «مەنتىقۇتتەير» ئىدى. ئۇنى ئۆگىنىشكە قىزىقاتتىم.)

تاپدى ساكىن خاتىر ئول تەكراردىن،
سادە كۆڭلۈم بەھرە ئول تەكراردىن.

(ئۇ تەكراردىن خاتىرىم تىنچىپ، خاتىرىم تەسكىن تېپىپ، ساددا كۆڭلۈم ئۇ تەكراردىن بەھرىمەن بولاتتى.)

تەبئ ئول سۆزلەرگە بولغان ئاشنا،
قىلمادى مەيل ئۆزگە سۆزلەرگە يانا.

www.uyghurkitap.com

(تەبىئىتىم، ئۇ مەنتىقۇتتەيردىكى سۆزلەرگە ئاشىنا بولغاچ، باشقا سۆزلەرگە قىزىقمىدى.)

ئادەت ئەتدىم ئول ھېكايەتلەر بىلە،
قۇش ماقالىدىن كىنايەتلەر بىلە.

(قۇش تىلى بىلەن كىنايە سۆزلەپ ھېكايە قىلىشنى ئادەت قىلدىم.)

چۈن بىرەر سۆزدىن تاپىپ تەبئىم كوشاد،
تاپىب ئىردىكىم نىدۇر ئاندىن موراد.

(چۈنكى بىرەر سۆزدىن تەبىئىتىم يېشىلسە، ئىزلىگەن مۇرادىمنى تاپاتتىم.)

زوۋق كوپ خوشھال ئىتار ئېردى مېنى،
شەرھ ئانىڭ لال ئىتار ئىردى مېنى.

(زەۋق - قىزىقىش مېنى كۆپ خۇشال قىلاتتى، لېكىن قۇشلار تىلىنى ئىزاھلاش قىيىن تۇيۇلاتتى.)
چون بۇ ئەھۋالغا بولدى ئۇستاد،
بولدى ئول دەپتەرغە غالىپ ئېتىقاد.

(ئۇستاز - شەيخ مەدەت قىلدى، ئۇ ئەسەرگە ئىشەنچىم كۈچەيدى)

ئويلە كىم ئەلدىن ئۇزۇلدى ئولپەتىم،
ئول كىتاب ئىردى ئەنىس - خىلۋەتىم.

(ئەل بىلەن ئۇلپەتچىلىكىم ئۈزۈلۈپ، ئۇ كىتاب مېنىڭ ئۇلپىتىم، مۇڭدىشىم، سۆھبەتدىشىم بولدى.)

خەلق رەسمى سۆزلىرىدىن قىل قال،
ئۇتسە تەبئىم غە يىتار ئىردى مالال.

(خەلقنىڭ ئادەتتىكى بەزى گەپ ـ سۆزلىرىدىن مېنىڭ كۆڭلۈمگە مالالىق يېتەتتى.)

ئاقىبەت ئىشىق ئەيلەدى شەيدا مېنى،
بۇيلە مۇشىفىق ئەتتى بۇ سەۋدا مېنى.

(ئاقىۋەت ئىشق مېنى شەيدا قىلىپ، بۇ سەۋدا مېنى شۇنداق مۇشفىق (ئامراق) قىلدى.)

كىم، دېدىم ئىززەت ئىشگىنى ئاچقامىن،
دەھرى مەئنى ئىلدىن قاچقامىن.

(دېدىمكى : ئىززەتنىڭ ئىشىكىنى ئاچقايمەن، زاماننىڭ بىمەنە كىشىلىرىدىن قاچقايمەن.)

ئاڭلاغاچ ئەتپال ئەيلەپ شۇر شەين،
ئىستىمائ ئەتتى بۇ سوزنى ۋەلدەيىن.

(بالىلارنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرىدىن، ئۆزئارا ئەيىبلەشلىرىدىن ئاتا ـ ئانام بۇ سوزنى ئاڭلىدى.)

ۋەھىم غالىپ بولدى ئانداغكىم گاۋام،
كىم ئىرور سوز ئاتەشىن ۋە تەبئىخام.

(ئۇلارغا شۇنداق ۋەھىمە كەلدىكى، سوزلەر ناھايىتى ئوتلۇق، تېخى تەبئىتىم خام.)

بولمىغايكىم دەسىت بەرگەي تىلبەلىك،
چەككۈلۈك بولغاي سالاھىدىن ئىلىك.

(ساراڭلىق يۈز بېرىپ قالمىسۇن، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئىشتىن قولنى تارتىش لازىم دېيىشتى.)

ياشۇرۇپ دەپتەرنى مەئدۇم ئەتدىلار،
شوغلىدىن كوڭلۇمنى مەھرۇم ئەتدىلار.

(كىتابنى يوقىتىۋېتىپ، مەشغۇللىنىقمىدىن كۆڭلۈمنى مەھرۇم قىلدى.)

مەنىڭ كۆللى قىلدىلار ئول هال دىن،
مەنتقۇتتەيىر ئوزرە قىلو ـ قال دىن.

(«مەنتىقۇتتەير » توغرىسىدىكى گەپ ـ سۆزلەردىن تامامەن مەنئى قىلدى.)

چون ئارادىن ئوتتى بىر ئەھدى بەئىد،
بولدىلا ئول هالەتىدىن نائۇمىد.

(ئارىدىن ئۇزۇن بىر مەزگىل ئۆتۈش بىلەن، بۇخىل مەنئى قىلىشتىن نائۇمىد بولدى.)

لىك چۈن يادىمدا ئىردى ئول كالام،
ياشورۇن تەكرار ئېتەر ئىردىم مادام.

(لېكىن « مەنتىقۇتتەير » نىڭ سۆزلىرى مېنىڭ يادىمدا بولۇپ، مەخپىي هالدا داۋاملىق تەكرار قىلاتتىم.)

ئاندىن ئوزگە سوزگە مەيلىم ئاز ئىدى،
قۇش تىلى بىر كۆڭۈل هەمراز ئىدى.

(«قۇش تىلى» بىلەن كۆڭلۈم سىرداش بولۇپ، ئاندىن باشقا سۆزلەرگە مەيلىم ناهايىتى ئاز ئىدى.)

مۇنچە كىم نەزمى ئىچرە قىلدىم ئىشتىغال،
خاتىرىمدىن چىقماس ئىردى بۇ خىيال.

(شۇنچىلا نەزم ئىچىدە مەشغۇللاندىم، « مەنتىقۇتتەير» نىڭ خىيالى خاتىرىمدىن كەتمەيتتى.)

ئالتمىش غە ئومىر قويغاندا قەدەم،
قوش تىلى شەرھ ئەتكالى يوندۇم قەلەم.

(يېشىم ئاتمىشقا قەدەم قويغاندا «قوش تىلى» نى يېزىشقا قەلەم ياسىدىم، قەلىمىمنى قولۇمغا ئالدىم.)

شەيخ نىڭ روھىدىن ئىستىمداد ئەتىپ،
كوگەچ ئىستىمداد ئول ئىمداد ئەتىپ.

(شەيخ پەرىدىدىن ئەتتارنىڭ روھىدىن مەدەت تىلىدىم، مەدەت تىلىگىنىمنى كۆرۈپ شەيخ مەدەت قىلدى.)

شەيخ روھىدىن تابىپ كۆپ ئېھتىمام،
قىلدىم ئاز پۇرسەتتىن ئەرقامىن تامام،

(شەيخ روھىدىن كۆپ مەدەت بولغاچ، بۇئەسەر رەقەملىرىنى ئاز پۇرسەتتە يېزىپ تامامىلىدىم.)

شەيخ ئەنپاسىغا ئانى ھەمىل ئەتىپ،
پەيىز تاپقاي كامىنە يەئنى بىلىپ.

(ئۇنى شەيخ (پەرىدىدىن ئەتتار) نىڭ نەپەسلىرى دەپ بىلسە، مەقسىتى ئۇچۇن پەيز تاپار.)

سەپھە دىباسى نەزم ئىنشاسىدۇر،
كىم، تەخەللۇس نازىمى تامغاسىدۇر.

(سەھىپە ــــ قەغەزنىڭ يىپەك تاۋارى نەزم (شېئىر) نىڭ ئورنىدۇركى، تەخەللۇس ئۇ شائىرنىڭ سەھىپىگە باسقان تامغىسىدۇر.)

بۇ نىشانى بىزگە تاپتى ئىمتىياز،
بى ۋەرەق كىم نەزم قىلدى ئەھلى زار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىششىق تورى

(بۇ نىشان ـ بەلگە (تەخەللۇس) بىزگە ئىمتىياز تاپتى ـ يەنى شېئىرنىڭ شائىرنى پەرقلەندۈردى، ئۇنى ئەسرا ئەھلى ۋەرەقسىز (قەغەزسىز) نەزم قىلدى.)

مەنكى تۈرك ئەلپازىغا ئەتدىم شورۇئ،
نەزىم تاپدى تەبئ كىلىكىم دىن پۇرۇئ.

(مەن تۈرك تىلى بىلەن يېزىشقا كىرىشتىم، نەزم تەبئىي ھالدا قەلىمىمدىن شاخلاپ ئۆرلەۋەردى.)

چۈن ساھابى تەبئىم ئولدى دۇر پەشان،
نەزمىمە ئېردى « نەۋائىي » دىن نىشان.

(تەبئىتىم ۋە ئىلھامىمنىڭ بۇلۇتى گۆھەر چاچتى. نەزمىمدە «نەۋائىي» دىگەن تەخەللۇس بەلگە بولدى.)(6)

نەۋائىي پەرىدىدىن ئەتتارنىڭ «مەنتىقۇتتەير » دىكى پىكىرلىرىنى پۇتۇنلەي ئۆز پىكرىگە، چۈشەنچىسىگە ئايلاندۇرۇپ، ئۇنى ئۆز تىلى بىلەن قايتا ئىزھار قىلمىغىچە روھىي خاراملۇشلۇقتىن يېشىلمىگەن. ئۆزىنىڭ بۇ كاتتا ئەسىرى پۇتۇپ چىققاندىن كېيىن بولسا، كۆڭلى تىنچىپ، يېڭىدىن ـ يېڭى ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشقا بەل باغلىدى.

شائىر 11 – 12 ياشلارغا كىرگەندە رەسمىي شائىرلىق يولىغا قەدەم قويۇپ، «نەۋائىي» تەخەللۇسى بىلەن ئانا تىلىدا، «فانى» تەخەللىسى بىلەن پارس تىلىدا شېئىرلارنى يېزىشقا باشلىدى.

— ئەلىشىر نېمە ئۈچۈن «نەۋائىي» تەخەللۇسىنى قوللانغان بولغىيتتى؟

— شائىرنىڭ ئانا تىلىدا بۇلبۇلنى بەئىسكە چاقىرىپ ساز بىلەن ئوقۇغان نەزملىرى سەۋەبىدىن بولغان. بۇ ھەقتە مۇنداق بىر ھېكايە بار:

بىر كۈنى شائىر چاھار باغدا ئولتۇرۇپ دوست ـ يارانلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ يېڭى يازغان تېكىستىگە ئىشلىگەن مۇزىكىسىنى ئىشتىياق بىلەن ئوقۇپ چېلىشقا باشلاپتۇ. باغدا ھەرخىل قۇشلار ناھايىتى كۆپ ئىكەن. مۇزىكا ئەۋجىگە چىققاندا بىر بۇلبۇل كېلىپ نەۋائىينىڭ يېنىدىكى دەرەخنىڭ شېخىغا قونۇپ زىل ئاۋازدا سازغا جور بولۇپ ناۋا قىلغىلى تۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئاغىنىلىرى مۇزىكا توختىغاندىن كېيىن نەۋائىيغا ئاپىرىن ـ تەھسىن ئوقۇشۇپ، ئۇنىڭغا «نەۋائىي» دېگەن لەقەمنى تارتۇق قىپتۇ. شۇندىن كېيىن ئەلىشىر ئۆزىنىڭ ئانا

تىلىدىكى ئەسەرلىرىنى «نەۋائىي» تەخەللۇسى بىلەن ئېلان قىلىشقا باشلاپتۇ. «ناۋا» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى «كۈي، ئاھاڭ» دېگەنلىك بولۇپ، نەۋائىي «مەنتىقۇتتەير» دە:

پارسى نەزم ئىچرە چۇن سۇردۇم قەلەم،
نەزم نىڭ ھەر سۇنئىغە ئۇردۇم رەقەم.

(پارسچە نەزمدە قەلەم يۈرگۈزۈپ نەزمنىڭ ھەرخىل سەنئەتلىرىگە قەلەم ئۇردۇم.)

پەيز يەتكەچ ئول مائانىدىن ماڭا،
تاپتى نەزمىم بىلگۈ «فانى»دىن ماڭا.

(ماڭا شۇ مەنىلەردىن پەيز يېتىپ، پارسچە شېئىرلىرىم «فانى» بەلگە (تەخەللۇس) بىلەن تەخەللۇسلاندى.) (7)

دەپ يازغان. «فانى» دېگەن سۆز«يوقىلىش، يوقىلىدىغان، ئۇ ئالەم» دېگەن سۆز بولۇپ، شائىر پارسچە يازغان شېئىرلىرىغا «فانى» تەخەللۇسىنى ئىشلەتكەن. ئەينى دەۋردە پارس تىلى بىلەن ئۇيغۇر تىلى بەدىئىي ئەدەبىياتتىكى ئەڭ نازۇك تىللار بولۇپ، ئۇيغۇر تىلى بىلەن ئەسەر يازىدىغان نۇرغۇنلىغان شائىر - يازغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ شائىرلىقىنى كۆز - كۆز قىلىش ياكى ئۆزىنى دام ئاشۇرۇش مەقسىتىدە پارس تىلىنى ھەددىدىن زىيادە كۆپتۈرۈپ ماختاپ، ئانا تىلىنى تاشلاپ پارس تىلى بىلەن ئەسەر يازىدىغان بولۇشقان. كۆپلىگەن خەلقنىڭ ئۆزلىرى يازغان بۇ ئەسەرلەردىن خەۋەرسىز قالىدىغانلىقى بىلەن قىلچە ھېسابلاشمىغان. نەۋائىي شۇ دەۋرلەردە «زۇللىسانەين» (ئىككى تىل بىلگۈچى) دېگەن نام بىلەن ئاتالغان بولسىمۇ، لېكىن ئانا تىلىغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتى ۋە ھۆرمىتى تۈپەيلى «خەمسە»، «چاھاردىۋان» قاتارلىق يىرىك نادىر ئەسەرلىرىنى ۋە يەنە نۇرغۇنلىغان ئىلمىي، نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرىنى ئانا تىلى بىلەن يازغان، خەلق ئۇنىڭدىن بەھرە ئالغان، مەنىۋى تەلەپلىرىنى قاندۇرغان. شۇ يول ئارقىلىق ئانا تىل بىلەن نادىر نەمۇنىلەرنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشقا تامامەن مۇمكىن ئىكەنلىكىنى ئەمەلىي تۈردە ئىسپاتلاپ چىققان. نەۋائىينىڭ «مۇھاكىمەتۇل لۇغەتەين» ناملىق ئىلمىي ئەسەرنى يېزىپ، پارس تىلى بىلەن ئۇيغۇر تىلىنى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇپ، ئانا تىلىنىڭ نۇرغۇن جەھەتتىكى

ئارتۇقچىلىقلىرىنى كۆرسىتىش بىلەن بىرگە، ئەڭ نازۇك تۇيغۇلارنى ئىپادىلەشتە پارس تىلىنىڭ يېتەرسىزلىكلىرىنى ئىلمىي يوسۇندا كۆرسىتىپ قويۇشى ئانا تىلىغا بولغان مۇھەببىتىنىڭ نەقەدەر يۈكسەك ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرىدىغان موھىم پاكىت. نەۋائىي بالىلىق ۋاقىتلىرىدا شېئىرىيەتتە زاماندىش بولغان ئۇستازلارنىڭ ھۆرمىتىگە نائىل بولغان. بەزى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، نەۋائىي پېشقەدەم شائىر لۇتفى بىلەنمۇ ئۇستاز ـ شاگىرتلىق مۇناسىۋىتى ئورناتقان. لۇتفى ھەزرىتىم شائىر نەۋائىينى يېڭى يازغان شېئىرلىرىدىن ئوقۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغاندا نەۋائىي:

ئارەزىن ياپقاچ، كوزۇمدىن ساچىلۇر ھەر لەھزە ياش،
ئۆيلەكىم پەيدا بولۇر يۇلتۇز نىھان بولغاچ قوياش.

(يۈزىنى ياپسىلا، كۆزۈمدىن ياشلار چاچرايدۇ، خۇددى قۇياش پېتىشى بىلەن يۇلتۇزلار چاقنىغاندەك.)

قوت بىربادامۇ دەيرىم گۇشەئى مىھراب ئىدى،
غارەتىدىن ئەتتى ناگاھ بىربەلالىغ كۆزۈ ـ قاش.

(بىر بالاخور كۆز بىلەن قاش ئىمانىمنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغاچقا بىردانە بادام ئوزۇقۇم، مەيخانىنىڭ بۇلۇڭى خىلۋەتگاھ مىھرابىم بولدى.)

بۇ دەمادەم ئاھىم ئىفشاھ ئەيلەر ئول ئاي ئىشقىنى،
سۇبھىنىڭ بات ـ بات دەمى ئانداقكى ئەيلەر مىھرفاش.

(ئاھىم بارغانچە ئۇ ئاينىڭ ئىشقىنى ئاشكارىلىدى، خۇددى تاڭ سەھەرنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى قوياش يۈزىنى ئاچقاندەك.)

بۇسەئى قىلماس مۇرۇۋۋەت ئەسرۇ قاتتىقدۇر لەبىڭ،
دىسەم، ئاغزى ئىچرە ئەيتۇرلەئىل ھەم بار نەۋئ تاش.

(بىرەر سۆيۈش ئىنئام قىلمىدى، بۇ لېۋىڭ بەك قاتتىق ئىكەن دېسەم، ئاغزى ئىچىدە ياقۇت بار ئۇمۇ تاشتەك قاتتىق نەرسە ئەمەسمۇ دەيدۇ.)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېگانە ئادرېسى

ناۋەكىڭ كوڭلۇمگە كىرگەچ جان تالاشماق بۇ ئىكىن،
كىم، قىلۇر پەيكانىنى كوڭلۇم ئىلە جانىم تالاش.

(ئوقۇڭ كۆڭلۈمگە كىرگەندىن كېيىن جان تالىشىشقا چۈشتى، بۇ، ئوقنىڭ ئۈچىنى كۆڭلۈم بىلەن جېنىم ئىككىسى بىر ـ بىرىدىن تالاشقانلىقى.)

ئومرى جاۋىد ئىستەسەڭ فەرد ئولكى، بوستان خزرىدۇر،
سەرۋكىم دەئب ئەيلەدى ئازادەلىغ بىرلە مەئاش.

(ئۆلمەس ھايات ئىزدىسەڭ يەككە ـ يېگانە بول، چۈنكى سەرۋى دەرىخى غول چىقارماي تۈزلا ئۆسۈشكە ئادەتلەنگەچكە ھەممىشە ياشىرىپ تۇرىدۇ.)

قاشى ئاللىندا نەۋايى بەرسە جان، ئەيب ئەتمەڭىز،
گەر بۇدۇر مهراب، بىر ـ بىر قويغۇسىدۇر بارچە باش.

(نەۋائىي ئۇنىڭ قېشى ئالدىدا جان بەرسە ئەيىبكە بۇيرۇماڭ، چۈنكى مەرەپكە ھەممە ئادەم باش قويىدىغۇ.)(8)

دېگەن بۇ غەزىلىنى ئوقۇپ بەرگەندە ھەزرىتى لۇتفى ھاياجانلانغان ھالدا نەۋائىينىڭ شېئىرىيەتتىكى قابىلىيىتى ۋە تالانتىغا قايىل بولۇپ : مەن ئۆمرۈمدە يازغان بارلىق شېئىرلىرىمنى مۇشۇ شېئىرغا تېگىشىشكە رازىمەن، دەپ، شائىرنى ماختىغان ۋە ئۇنىڭغا ئىلھام، مەدەت بەرگەن.

1453 ـ 1454 ـ يىللىرى ئارىلىقىدا نەۋائىينىڭ ئاتىسى غىياسىدىن ئالەمدىن ئۆتىدۇ. ئەمدىلا 13 ياشقا كىرگەن نەۋائىي خۇراسان پادىشاھى ئوبۇلقاسىم بابۇرنىڭ تەربىيىسىگە قالىدۇ. ئوبۇلقاسىم بابۇر نەۋائىينىڭ ھەر تەرەپلىمە يېتىلىشى ئۈچۈن ياخشى شارائىتلارنى ھازىرلاپ بېرىدۇ. 1457 ـ يىلى ئەتىيازدا ئوبۇلقاسىم بابۇر مەشھەتتە ۋاپات بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادا يەنە بىر قېتىم يېڭىۋاشتىن تەخت تالىشىش كۈرىشى باشلىنىپ كېتىدۇ. پۈرسەتتىن پايدىلانغان ماۋرائۇننەھرنىڭ پادىشاھى ئەبۇ سەئىد خۇراسانى بېسىۋالىدۇ ۋە پايتەختىنى گۈزەل ھىراتقا كۆچۈرۈپ كېلىدۇ. ئەبۇ سەئىد ناھايىتى زالىم، كونىلىقتا ئېسىلىۋالغۇچى، مۇتەئەسسىپ بىر كىشى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلۇغبېك ۋە بابۇرنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىدىن بىرنەچچە كىشىنى بىگۇناھ ھالەتتە قەتل قىلىدۇ. نەۋائىينىڭ ئاتىسىدىن قالغان بارلىق مال ـ

مۇلكىنى مۇسادىرە قىلىدۇ. پاناھسىز قالغان نەۋائىي ئىلاجسىز مازايى - ماشايىق قەبرىستانلىقلىرى ۋە مەدرىسىلەردە يېتىپ قوپۇپ، پەقىرلىق ۋە موھتاجلىقتا ھايات كەچۈرىدۇ. نەۋائىي بۇ تۇرمۇشلىرىنى «مەھبۇبۇل قۇلۇب» ناملىق ئەسىرىدە ئەسلەپ مۇنداق يازىدۇ؛

«ئەمدى پەقىرلەرنىڭ گادايى، بىچارىلەرنىڭ چەھرە كۇشايى پەقىرۇلھەقىر ئەلىشىر تەخەللۇسى نەۋائىي بۇ ئىش ئاداسىنى زۇرۇر بىلىپ ئۆز قەلبىنى ئىزھار قىلىپ مۇنداق دەيدۇ : بۇ خاكىسار، پەرىشان ھاياتىمدا ياشلىقنىڭ باشلىنىشىدىن تارتىپ قېرىلىقنىڭ ئاخىرىغىچە، ھەرقايسى دەۋرلەردىكى ۋەقەلەردىن، ئايلانغۇچى پەلەك ھادىسىلىرىدىن، پىتنە قوزغىغۇچى زامان رەڭۋازلىقىدىن ئۇزاق مۇددەت، كۆپ ۋاقىت ھەرخىل مۇشەققەتلىك يوللارنى باستىم، تۇرلۇك يوللاردا يۈگۈردۇم، ئۆزۈمنى ياخشى - يامانلار سۆھبىتىگە يەتكۈزدۇم. گاھىدا خارلىق ۋە يوقلۇق خارابىسىدا نالە - پىغان قىلدىم، گاھى ئىززەت ۋە بايلىق باغچىسىدا سورۇن تۈزدۇم... يوقسۇز، ناتىۋان چاغلىرىمدا، يەنى پالاكەت باسقان نامراتلىق كۈنلىرىمدە، بەزىدە دەرسخانىلاردا پەگادىن ئورۇن تۇتتۇم، ئىلىم نۇرى بىلەن كۆزلىرىمنى يورۇتتۇم، بەزىدە، تەقۋادارلار مەسچىتىدە ئۈلارنىڭ قەدىمى يەتكەن يەرگە يۈزۈمنى سۈرتتۇم،.... گاھى سوپىلار خانىقاسىنىڭ ئىشىقلىرىغا سۇ قۇيۇپ ھۆرمەتكە ئېرىشتىم، گاھى مەيخانە ساقىيلىقىدىن ئابرۇي تاپتىم. بەزىدە پەس، نادان كىشىلەر ئارىسىدا خارلىق، خارلار ئالدىدا ئېتىبارسىزلىق كۆردۇم. يەنە بەزىدە ئىشىق - مۇھەببەت يولىدا ئەدەپسىزلىك كۆرۈلدى. ئادەم ئۆلتۈرىدىغان پەرى يۈزلۈك گۈزەللەر دەستىدىن ھالاكەتلەر يۈز بەردى، بەزىدە مەجنۇنلۇق كوچىسىدا پەسكەش گىرىلەر بوينۇمغا مۇشت ئۇردى. باللار بېشىمغا تاش ياغدۇردى، گاھى ئۆز شەھىرىم خەلقىنىڭ زۇلمىدىن غېرىب بولدۇم، غېرىب - مۇساپىرلارغا قوشۇلدۇم. گاھى تاغ جىلغىلىرى ئارامگاھىم بولدى. گاھى سەھرا ئېتىكى پاناھىم بولدى، بەزىدە قاتتىقچىلىقتىن ۋەتەننى تاشلاپ، بۇلۇڭ - پۇچقاقلارنى ماكان قىلدىم. بەزىدە غېرىب - مۇساپىرلىقتا كېسەل بولۇپ، ياتلار ئالدىدا خارلاندىم، بەزىدە ئۆزۈمنى ئەزىزلەر سۆھبىتى ۋە خىزمىتىدىن بەھرىمەن قىلدىم، سۆزۈمنى دىل پىسەنت تاپتىم.»(9)

شائىر مانا مۇشۇنداق موھتاجلىقتا چۆمگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە زامانىسىنىڭ تونۇلغان ئۆلىماسى، شائىر كامال تۇرباتى بىلەن تاسادىپ تونۇشۇپ قالىدۇ. نەۋائىي بۇ ئەھۋالنى «مەجالىسۇن نەفائىس» تا مۇنداق ئەسلەيدۇ :

«شەيخ كەمال تۇربەتى ناھايىتى ئېھتىياتچان ۋە قابىلىيەتلىك كىشى ئىدى، ئۇ خوجا ھاپىز شىرازىنىڭ غەزەللىرىدىن كۆپلىرىگە مۇخەممەس يازغان

بولۇپ، خۇراساننىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ئالىملىرىدىن ئىدى. پەقىر ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتىم. ئاشنالىق مۇنداق باشلانغان ئىدى: سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ زامانىدا بىر كۈنى مەشھەدتە غېرىب، ئاجىز ھالدا، ئۆيدە ئاغرىپ ياتقان ئىدىم، شۇ كۈنلەردە قۇربان ھېيت نەزىرىسى بولدى، ئىمام ئەلى مۇسا رىزانى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن ئالەمنىڭ يىراق يۇرت، شەھەرلىرىدىن خەلقلەر كېلىشكە باشلىدى. بۇنداق چاغدا مۇساپىرلار تۇرغان ئۆيلەرنىمۇ يوقلاش ئۇيەرنىڭ قائىدىسى ئىدى. مەن ياتقان ئۆيگە بىر توپ ئىلىم ئەھلىلىرى سەيلە قىلىپ كىرىپ قالدى. ئۇلار تامغا يېزىلغان بېيىتلارنى ئوقۇپ، بىر بېيىت ئۈستىدە بەس ـ مۇنازىرىگە چۈشتى. ئۇ جامائەتنى ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن چوڭراق بىر كىشى كۆپچىلىكنى مۇنازىرىدە يېڭىۋالدى. پېقىر ئاغرىق ھالدا يېتىپ، ئۇ جامائەتنىڭ پىكرىگە سۆز قاتماقچى ئىكەنلىكىمنى ئېيتتىم. ئۇ كىشىگە بۇ ئاغرىق يىگىتمۇ بىر سۆز ئېيتىدۇ دېيىشتى. ھېلىقى مويسىپىت كىشى دەل شەيخ كامال ئىكەن، بۇ كىشىمۇ زىيارەتكە كەلگەن ئىكەن، ئۈستۈمگە كېلىپ مۇنازىرە تېمىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مەن ئۆز كۆز قارىشىمنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇم بىلەنلا، ئۇ دەرھال ئۆز سۆزىدىن قايتىپ، ماڭا ئاپىرىنلار ئېيتتى ۋە مېنى تونۇۋالدى. ئەسلىدە ئۇ مېنى ئاڭلىغان ئىكەن ۋە كۆرۈشۈش ئارزۇسى بار ئىكەن. خۇشال بولۇپ كۆڭلۈمنى ياساپ، قېشىمدا ئولتۇردى... ئۇ ئۆزىنىڭ چۈشكەن ئورنىغا قايتىپ كەتكەندىن كېيىن ماڭا تۆھپە ۋە مۇبارەك سوۋغا ـ سالاملارنى ئەۋەتتى. ئۇيەردە تۇرغان مەزگىلدە، ئۇ مېنى دائىم يوقلاپ كېلىپ تۇردى. شەيخ بىلەن دوستلۇق ۋە يېقىنلىقىمىز ئەنە شۇنداق باشلانغان.» (10)

نەۋائىينىڭ سەمەرقەنتتىكى ھاياتى قىيىنچىلىق ۋە موھتاجلىقتا ئۆتكەن بولسىمۇ، ئەمما نەۋائىينىڭ ئىدىيىسىدە زور بۇرۇلۇش ۋە ئىجادىيەتتە يۈكسىلىشكە قەدەم قويغان بىر يىللار بولدى. ئۇ پېقىرچىلىق ئىچىدە بىر تەرەپتىن خەلقنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇشىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى ۋە بىۋاسىتە بېشىدىن ئۆتكۈزدى، يەنە بىر تەرەپتىن ئوبۇلقاسىم پىردەۋسى، نىزامى گەنجىۋى، خىسراۋ دېھلىۋى، ئاتايى، لۇتفى، سەككاكى قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭدىكى تىل بالاغىتى ۋە سۆز پاساھەتلىرىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئۆگەندى، تەتقىق قىلدى، ۋارىسلىق قىلىپ، راۋاجلاندۇردى. زامانىسىنىڭ تونۇلغان شائىرلىرى بىلەن سەمىمىي دوستلۇق مۇناسىۋىتى ئورنىتىپ، ئەدەبىيات نەزەرىيىسى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت توغرىسىدىكى مۇنازىرىلەرگە ئىشتىراك بولدى. بۇ ھال شائىرنىڭ نەزەر

دائىرىسىنى ۋە نەزەرىيىۋى سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈردى. 1469 ـ يىلى ئەبۇ سەئىد غەربىي ئىرانغا قىلغان ھەربىي سەپىرىدە ئەسكەرلىرىنىڭ نارازىلىقى تۈپەيلى ئۇرۇشتا يېڭىلىپ، ئەزەربەيجاندا تۈركمەنلەرنىڭ قولىدا ئۆلتۈرۈلدى. ئۇزۇندىن بېرى تەخت ئارزۇسىدا يۈرگەن ھۈسەين بايقارا پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ھىراتقا قوشۇن تارتىپ، تەختنى ئىگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن نەۋائىي سۈرگۈندىن قۇتۇلۇپ، شۇ يىلى ھىراتقا قايتىپ كەلدى.

— ئىزگۈ تىلەككە داغدام يول دېگەن مانا شۇ ـ دە! نەۋائىينىڭ بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك چاغلىرى ھەم خىرامانلىق، ھەم غېرىبلىق ئىچىدە ئۆتۈپتىكەن. خىرامانلىقتىن پارلاق يولنى، غېرىبلىقتىن ئۇلۇغ ئىستەكنى تاپالىغاندىلا ئادەم ھاياتنىڭ قەدرىگە يېتەمدىكى دەيمەن، ئۇستازىم.

— راست دەيسەن ئوغلۇم. ھاياتنىڭ ئاچچىق ـ چۈچۈكىنى تېتىغان ئادەم ھاياتنىڭ قەدرىگە يېتىدۇ. ئۆمرىنى خەلقنىڭ مەنپەئىتىگە بېغىشلىغان ئادەم ئاقىۋەتتە مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە يەتمەي قالمايدۇ. نەۋائىيمۇ ئۆمرىنى مانا مۇشۇنداق ئۆتكۈزگەن. ئۇ شادىمان، بەختىيار تۇرمۇشىدا ئۆزىگە ئىلىمدىن يول ئىزدىگەن ئىدى، غېرىب بولۇپ خانىقالاردا كىشىلەرنىڭ قولىغا تەلمۈرۈپ قالغان ۋاقىتلىرىدىمۇ ئۇلۇغلارنى ئۇنتۇپ قالمىدى. غەنىيلىقىدا ئىلىمدىن تاپقان يول، غېرىبلىقتىكى ئۇلۇغ ئىستەك مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى نەۋائىي ھەزرەتنىڭ كېيىنكى ھاياتى ئۈچۈن نۇرلۇق ماياك بولغان.

— ئۇستازىم، ھەزرىتى نەۋائىي كېيىنكى ئۆمرىدە قانداق ئىشلارنى قىلغان بولغىيتى؟

— مانا، مانا! گەپنىڭ تېگىگە ئەمدى يەتتىڭ. نەۋائىي ئۆسمۈرلۈك ۋە ياشلىق ھاياتىدا ياخشىلىقنى كۆڭلىگە پۈكۈۋىدى، ئۇلۇغ تەبىئەت ئۇنىڭ ياخشىلىقىغا ھەسسىلەپ ياخشىلىق قايتۇردى. ئۇلۇغلار:

ھىممىتىڭنى تۈت بەلەن ئەل ئالدىدا،
ھىممەت بىلەن مەرتىۋەڭ بولغاي بەلەن.

دەپتىكەن. نەۋائىينىڭ كېيىنكى ھاياتى ھىممەتكە بېغىشلانغان ھايات بولغان.

ئادەم ئېرسەڭ، دېمىگىل ئادىمى،
ئانىكى يوق خەلق غەمىدىن غەمى.

www.uyghurkitap.com

ئوغلۇم، ئادىل پادىشاھ ئادىللىقنى ئەقىلدىن تاپىدۇ. ئەقىل بىلەن قىلىنغان ئىشنىڭ قىلچە خاتاسى بولمىغانغا ئوخشاش، ئادىللىق بىلەن يۈرگۈزگەن سىياسەتنىڭ ھەرگىزمۇ خاتاسى بولمايدۇ. ئادىل پادىشاھ ئادىللىقى بىلەن ئەلنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى ئۆز قولىغا ئالغان ئىكەن، ئۇنى ئەل قوللايدۇ. شۇڭا ئادىل پادىشاھنىڭ مەرتىۋىسىنىڭ يۈكسەكلىكى ئۇنىڭ ياخشى تەربىيە ۋە تەۋسىيەدىن ئۇلۇغ بولىدۇ. زامانىسىدىن خۇشال بولغان ھەر قانداق كىشى شۇ زامانىنىڭ پادىشاھىنىڭ ئادىللىقىنىڭ مەرھەمىتىگە ئېرىشكەن. ياشىغان زامانىسىدىن پەخىرلەنگەن كىشى مۇقەررەركى پادىشاھىدىنمۇ پەخىرلىنىشكە تېگىشلىك. ئىلگىرى ئۆتكەن ئۇلۇغلىرىمىز: «بىر سائەتلىك ئادالەت ئىنسانلارنىڭ ئىبادىتىدىنمۇ ياخشىراق» دېگەن ئىكەن. ئۇلۇغ تەبىئەت تەرىپىدىن ئەلگە قىلىنغان رەھمەت، ئامانلىق ۋە خاتىرجەملىك پادىشاھنىڭ ئادىللىقى سەۋەبلىك بولىدۇ. چۈنكى، ئادىل پادىشاھ زامانىدا ياشىغان خەلق تۇرمۇشىدىن، ھاياتىدىن رازى بولۇپ، قىسقا ھاياتىنى ئەبەدىيلىككە ئىگە قىلىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. ھايات ئۈچۈن تىرىشىش ئۆلۈمنى كېچىكتۈرۈش بىلەن باراۋەر. ئادىل پادىشاھنىڭ سىياسىتى باھار يامغۇرىغا ئوخشايدۇكى، ئازابتىن مۇجۇلغان يۈرەك ئۇنىڭدىن شىپاھ تاپىدۇ. زالىملىققا ئۆگەنگەن تەلۋىلەر ئادىل پادىشاھنىڭ سىياسەت تىغىدىن ۋەھىمە يەپ، ھەمىشە قورقۇنچ ئىچىدە يۈرۈيدۇ. ئادىل پادىشاھنىڭ سىياسىتىدىن مەكتەپلەردە بالىلار شادىمان، ئۇنىڭ ئاسراپ مۇھاپىزەت قىلىشىدىن غېرىب ـ مىسكىنلەرنىڭ ھالى مەغرۇر. ئادىل پادىشاھنىڭ سىياسىتىدىن يوللار ئازادە، ئوغرى ـ قاراقچىلار يوق، ئەلنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم مال ـ مۈلكى ئاۋات. ئەل پىتنە ـ پاساتتىن خالىي، ھەممە ئادەمنىڭ دىلىدا پادىشاھنىڭ ئادىللىقىدىن سۆيۈنۈش مەۋجۇت، تىلىدا پادىشاھنى ماختاش ھەمىشە زىكرى قىلىقلىق.

مانا، ئەبۇ سەئىد زالىملىقى تۈپەيلى غەربىي ئىرانغا قىلغان ئەسكىرىي يۈرۈشتە ئەسكەرلىرىنىڭ قوللىشىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، ھالاكەتتىن قۇتۇلالمىدى. ھۈسەين بايقارا ھاكىمىيەت ئىگىلەپ بىر قەدەر ئادىل سىياسەتنى يولغا قويۇۋىدى، شۇ تۈپەيلى خەلق تۇرمۇشى بىر قەدەر ئەمىنلىككە ئېرىشىپ، خەلق پادىشاھنىڭ ئەتراپىغا يېقىنلاشتى. پادىشاھمۇ ئادىللىقنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئەتراپىغا ئۆزىگە ئوخشاش ئىلىم ئەھلى ۋە خەلقپەرۋەر ئۆلىمالارنى توپلاپ، ئۇلارنى مۇھىم خىزمەتلەرگە قويدى. نەۋائىي ھۈسەين بايقارانىڭ ساۋاقدىشى بولغانلىقى ئۈچۈن نەۋائىينىڭ خۇي ـ پېئىلى، ئەدەپ ـ ئەخلاقى، خەلقپەرۋەرلىكى ئۇنىڭغا بەش قولدەك ئايان ئىدى. شۇڭا، ھۈسەين بايقارا نەۋائىينى ئەتىۋارلاپ، ئۇنىڭغا باش مۆھۈردارلىق ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى.

مۇھۇردارلىق دېگەن ۋەزىپە ھاكىمىيەتنىڭ قانۇن ـ تۈزۈم، سىياسىي، ئىجتىمائىي، خارجى (تاشقى ئىشلار) دىپلوماتىيە ئىشلىرىغا بىۋاسىتە ئالاقىدار بولغان ئىنتايىن موھىم خىزمەت بولغاچقا، نەۋائىي بۇ ئىشنى ناھايىتى بېرىلىپ، ئەستايىدىل ئىشلىدى. نەۋائىي ئەلنىڭ بىرلىكى، خەلقنىڭ ئىتتىپاقلىقى، ھاكىمىيەت ئىچىدە تەرتىپ ئورنىتىش، ھەر خىل ئىجتىمائىي تۈزۈم قاتارلىق ئىشلاردا قىلچە سەۋەنلىككە يول قويماي، ئەستايىدىل ئىشلىدى. ھاكىمىيەتنى پارچىلاشقا ئۇرۇنغان يامان كۈچلەرگە قارشى رەھىمسىزلىك بىلەن خىزمەت ئىشلىگەننىڭ سىرتىدا، ياقا يۇرتلاردىكى ئۆزى بىلگەنچە سىياسەت چىقىرىۋالغان، ئۆزى خالىغانچە ئالۋان ـ سېلىقنى كۆپەيتىپ، خەلققە زۇلۇم سېلىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ تويمىغۇر نەپسىنى قاندۇرۇشنى ئويلىغان ئەمەلدارلارنى قاتتىق جازالىدى. چۈنكى، نەۋائىي ئەمەلدارلارنىڭ بۇ خىل قىلمىشى ھاكىمىيەت بىلەن خەلقنى قارشىلاشتۇرۇپ، ئەلدە تىنچسىزلىق پەيدا قىلىدىغان، خەلق ھاكىمىيەت ئىگىلىرىدىن نارازى بولىدىغان يامان ئىللەت ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. نەۋائىيمۇ ھاكىمىيەت ئۈچۈن، خەلقنىڭ خاتىرجەملىكى ئۈچۈن بۇ خىل جان كۆيەرلىكى ئۇنىڭ خەلق ئارىسىدىكى ئىناۋىتىنى ئەسلىدىكىدىنمۇ نەچچە ھەسسە يۇقىرى كۆتۈردى. ئۇ ئۆزىنىڭ ياشاشتىكى مۇددىئاسى قىلىپ بېكىتكەن:

كۆڭلى كىشى خۇشلىقىدىن خۇش كېرەك،
ناخۇش ئەگەر بولسا مۇشەۋۋەش كېرەك.
ئادەم ئېرسەڭ، دېمەگىل ئادەمى،
ئانىكى يوق خەلق غەمىدىن غەمى.

(سېنىڭ كۆڭلۈڭ خەلقنىڭ خۇشاللىقىدىن خۇشال بولسۇن، ئەگەر خەلق ناخۇش بولسا، سېنىڭمۇ كۆڭلۈڭ بۇزۇلسۇن. ئەگەر سەن ھەقىقىي ئادەم بولىدىغان بولساڭ، خەلق غېمىدىن غەم يېمىگەن كىشىلەرنى ئادەم دەپ ھېسابلىما!) دېگەن جەڭگىۋار قەسەمنامىسىغا ئاساسەن، ئۆزى ئۈستىگە ئالغان خىزمەتنى تېخىمۇ ئىنچىكە ئىشلەپ، ئۇنى خەلق تۇرمۇشىنىڭ خاتىرجەملىكى، شەھەر قۇرۇلۇشى، يېزا ئىنشائات قۇرۇلۇشى، سودا ـ سېتىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرىغىچە كېڭەيتتى.

نەۋائىي پۈتۈن زېھنىنى مۇشۇنداق ئىشلارغا قاراتقانلىقى ئۈچۈن بەدىئىي ئىجادىيەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا ۋاقىت چىقىرالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھارامغا ئۆگەنگەن، ھەسەتخور، چېقىمچى ئەمەلدارلار نەۋائىينى كۆزدىن يوقىتىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۈستىدىن بولمىغۇر گەپلەرنى تېپىپ ئۇنى پەقەتلا

ئارامىدا قويمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ مۆھۈردارلىق ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بەرمەكچى بولدى. بۇ ھەقتە مۇنداق بىر ھېكايە تارقالغان ئىدى:

ئەلىشىر نەۋائىي بىلەن ھۈسەيىن بايقارا بەك يېقىن دوستلاردىن ئىكەن. ھەتتا ئارىلىرىدىن قىل ئۆتمەيدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى ئىككىسى ئوۋدىن قايتىپ كېلىۋېتىپ، گەپ تالىشىپ قاپتۇ. نادان ۋەزىرلەرنىڭ ئىغۋاسى ۋە ھەسەتخورلۇقىدىن زېرىككەن نەۋائىي سارايدىن كېتىشنىڭ ئىلاجىنى قىلالماي يۈرگەن ئىكەن، پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن نەۋايى بايقاراغا:

— ھەزرەت، مەن بۇ قېتىم مانا مۇشۇ مەنزىرىلىك جايدا قالىمەن. چۈشىنىشىمچە، بۇ تەقدىر مېنىڭ پېشانەمگە پۈتۈلگەن بولسا كېرەك. بۇ نۆۋەت ياراتقاننىڭ رايىغا قارشىلىق قىلماسسىز دەپ ئويلايمەن، — دەپتۇ. ھۈسەيىن بايقارا گەپ تالىشىشنىڭ ئاخىرى شۇ دەرىجىگە يېتىشىنى ئويلىمىغان ئىكەن. نەۋائىيغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي:

— ئىختىيارىڭىز، — دەپتۇ. تېز ئارىدا نەۋائىينىڭ ئوردىدا يوقلۇقى بىلىنىپتۇ. ۋەزىرلەرنىڭ ئۆز بېشىمچىلىقى كۈندىن - كۈنگە ئەۋج ئاپتۇ. ھەممە جەھەتتىن ئەقىل - ئىدراكلىق بولغان نەۋائىيسىز ئىش بېجىرىشنىڭ پەقەتلا مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بىلگەن ھۈسەيىن بايقارا قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن دوستىنى سارايغا قايتۇرۇپ كېلىش قارارىغا كەپتۇ. بىرىنچى كۈنى بىر ۋەزىرنى ئەۋەتىپتۇ. نەۋائىي سارايغا قايتىشقا ئۇنىماپتۇ. ئىككىنچى كۈنى ئىككى ۋەزىرنى ئەۋەتىپتۇ. نەۋائىي يەنە ئۇنىماپتۇ. ئۈچىنچى كۈنى پۈتۈن ساراي ئەھلىنى ئەۋەتىپتۇ. شۇندىمۇ شائىر قايتىشقا پەقەتلا ئۇنىماپتۇ. ھۈسەيىن بايقارانىڭ بېشى بەكمۇ قېتىپ، نېمە قىلىشنى بىلمەي قاپتۇ. ئاخىرى ۋەزىر، ئۆلىما ۋە ھۆكۈمالارنى يىغىپتۇ - دە:

— ئەتىگىچە نەۋائىينى سارايغا قايتۇرۇپ كېلىشنىڭ ئىلاجىنى قىلمىساڭلار، ھەممىڭلارنىڭ كاللىسى تېنىڭلاردىن جۇدا بولىدۇ، — دەپتۇ. ۋەزىرلەرنىڭ ئارىسىدا نەۋائىيغا خېلى يېقىن بىر كىشى بار ئىكەن، ئۇ كىشى ئەتىسى سەھەرلەپ ھۈسەيىن بايقارانىڭ يېنىغا كىرىپ:

— ھەزرىتى ئالىيلىرى، ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئالدىغا ھەممىمىز باردۇق، لېكىن قايتىپ كەلمىدى. نەۋائىينىڭ ئەڭ قورقىدىغىنى ئەخمەق بىلەن گول ئادەم. ئەگەر بىز نەۋائىينى ئوردىغا قايتۇرۇپ كېلىمەن دېيدىكەنمىز، ئۇنىڭ يېنىغا دائىملىق ھەمراھ قىلىپ بۇ ئىككى خىل ئادەمنى ئەۋەتسەك نەۋائىي دەرھال قايتىدۇ، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ. بۇ مەسلىھەت ھۈسەيىن بايقاراغا يېقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ دەرھال بىر ئەخمەق بىلەن بىر گول ئادەمنى تاپتۇرۇپ، ئۇلارغا ئېسىل تونلارنى كىيدۈرۈپ، ياخشى جابدۇلغان ئاتلارغا مىندۈرۈپ

نەۋائىينىڭ قېشىغا ئەۋەتىپتۇ. شائىر بۇ ئەخمەق بىلەن گول ئادەمنى تونۇيدىكەن ۋە ئۇلارنى شۇنچىلىك يامان كۆرىدىكەنكى، ھەتتا ئۇلار ماڭغان يولدىمۇ مېڭىشنى راۋا كۆرمەيدىكەن. نەۋائىي ئۇلارنى يىراقتىن كۆرۈپلا مەقسەتنى چۈشىنىپتۇ ـ دە، يولغا چىقىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىشقا باشلاپتۇ. شۇ پەيتتە ھېلىقى ئەخمەق بىلەن گول يېتىپ كېلىپ، ئالدىراپ ـ تېنەپ ئاتلىرىدىن چۈشۈپ نەۋائىيغا سالام بېرىپتۇ. نەۋائىي ئۇلارنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالماپتۇ. شۇ چاغدا گول كىشى ھېچنېمىنى بىلمىگەن بولۇپ:

— سىلىنى ئىنتايىن سېغىنغانلىقىمىزدىن دىدارلىرىنى كۆرۈش ۋە نەپىس سۆھبەتلىرىدىن بەھرىمەن بولۇش نىيىتىدە ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا ئالدىرىدۇق. شۇنداق ئىكەن ھەزرىتىمىنىڭ بىزنى كۆرۈپلا ئالدىراپ ئاتلىنىشىنىڭ سەۋەبى نېمىكىن؟ — دەپتۇ. گول كىشى سۆزىنى تۈگەتكۈچە ئېتىغا مىنىپ بولغان نەۋائىي:

— خۇدا ساقلىسۇن، سىلەر بىلەن بىر نەپەس بىللە بولغاندىن كۆرە كۆھقاپ تېغىنى ھاۋانچا بىلەن يانجىپ توگىتىشتەك ئېغىر ئىشنى قىلغىنىم، پەلەكنىڭ توققۇز گۈمبىزىنى مانا مۇشۇ يۈركىمىنىڭ قېنى بىلەن بوياپ چىققىنىم، ھەتتا يۈز يىل زىنداندا ئولتۇرغىنىم ئەۋزەلرەك، — دەپتۇ ـ دە، ئېتىغا قامچا ئۇرۇپ، سارايغا يول ئاپتۇ.

قۇش مېڭىسى بىلەن، ئىش ئىگىسى بىلەن دېگەن گەپ بار. ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا نەۋائىيدەك مۇنداق پەزىلەتلىك دانىشمەن ئەربابنىڭ بولۇشىنى ئىنتايىن مۇھىم دەپ قارىغان ھۈسەيىن بايقارا نەۋائىينىڭ ئىستىپاسىنى قوبۇل قىلىش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە ئۇنى مۆھۈردارلىقتىنمۇ مۇھىم بولغان ۋەزىرلىك خىزمىتىگە تەيىنلىدى. نەۋائىي بۇ خىزمەتنىڭ ئىلگىرىكى مۆھۈردارلىق خىزمىتىدىنمۇ مۇھىم ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ جان دىل بىلەن بۇ خىزمەتكە كىرىشىپ، ئەستايىدىل ئىشلىدى. بىر قىسىم مەنپەئەتپەرەس، شەخسىيەتچى ھوقۇقدارلارنى قاتتىق جازالىغانىنىڭ سىرتىدا، خەلقنىڭ ئۈستىدىكى ئالۋان ـ سېلىقنى يەڭگىللىتىپ، خەلق ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان ياخشى ئىشلارنى قىلىپ بەردى. خەلق ئۈستىگە ئالغان بىر قىسىم ئالۋان ـ ياساقلار ئۈچۈن خەزىنىدىن پۇل چىقىرىپ خەلقنى شادىمان قىلدى. مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن خەزىنىدىن خىراجەت ئاجرىتىپ، ئەسلىھەلەرنى ياخشىلىدى. تونۇلغان، تەجرىبىلىك مۇدەررىس، ئالىم، ئۆلىما، تېۋىپ ـ جەرراھ، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلارنى، شائىر ـ يازغۇچى، مۇزىكانت ـ رەسساملارنى ھىراتقا توپلاپ، ئۇلارنى ھىمايىسىگە ئېلىپ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى. مانا مۇشۇ ۋاقىتلاردا

نەۋائىي ئۆزىمۇ مۇزىكا ئىشلىرى بىلەن بىۋاسىتە شۇغۇللىنىپ، ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپە قوشتى. بۇ ھەقتە مەشھۇر تارىخچى ئەسەر «تارىخىي مۇسىقىيۇن»نىڭ ئاپتورى نىئمەتۇللا مۆئجىزى مۇنداق يازىدۇ: «(مۇزىكىنىڭ)سەككىزىنچى پىرى ھەزرىتى ئەمىر نىزامىدىن ئەلىشىر نەۋائىيدۇر. بۇ ئەزىزنىڭ ھەممە پەزىل ـ شاراپەتلىرى ئۆزى يازغان شېئىر كىتابلىرىدىن ئايان بولىدۇ. مەن ئۇنىڭ ‹كۇللىيات›، ‹چاھار دىۋان› لىرىدىن، ‹خەمسە› سىدىن ھەم بۇلاردىن باشقا ئىلگىرى ـ كېيىن ئاز ـ كۆپ بولۇپ پۈتكەن 36 پارچە كىتابىدىن بەھرىمەن بولۇپ، ئۇنىڭ خىسلەت ۋە ئىشقى مۇھەببىتىدىن خەۋەردار بولدۇم. ئۇ مۇشۇنداق قىممەتلىك ئىلىملەرنىڭ ئۈستىگە يەنە ئۆزىنىڭ پىر ـ ئۇستازى بولغان ھەزرىتى جامىيدىن مۇزىكا ئىلمىنى ياخشى ئۆگەندى. ھەر كېچىسى سەتار ياكى تەمبۇر چېلىپ، ئۆزى يازغان غەزەللەر بىلەن ھەمىد ئېيتىپ بىھوش بولۇپ كېتەتتى. ‹ناۋا› دېگەن بىر مۇقامنى ئىجاد قىلىپ ئالەمگە تارقاتتى.»

مەيلى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرى جەھەتتە بولسۇن، مەيلى خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش جەھەتتە بولسۇن، نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى قىلىپ، خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىپ كېلىۋاتقان نەۋائىيغا ھەسەت كۆزى بىلەن قارايدىغان بىر قىسىم پىتنىچى ئەمەلدارلار نەۋائىينىڭ خەلق ئىچىدىكى ئابرۇيىنىڭ ئۆسۈپ بېرىشىغا چىداپ تۇرالماي، نەۋائىينى ھۆكۈمەت خەزىنىسىنى قۇرۇتتى، دېگەن باھانە بىلەن ھۈسەين بايقاراغا چاقتى. نەۋائىينىڭ كەڭ كۆلەمدە كۈچ چىقىرىشى، جامائەت سورۇنلىرىدا ئەدەپ ـ ئەخلاق توغرىسىدا سۆزلەپ، خەلقنى ئىتتىپاقلىششقا، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىشلەپ تۇرمۇشىنى ياخشىلاشقا رىغبەتلەندۇرۇپ، تۇرمۇشىنىڭ ياخشىلىنىشىنى مەلۇم بىر ئىزغا سېلىپ، ئۇرۇش تۈپەيلى ھالىدىن كەتكەن خەلقنىڭ دەردىگە يېتىپ، خەلق بىر قەدەر خاتىرجەم تۇرمۇشقا ئېرىشكەن نىسبىي تىنچلىق ۋەزىيىتىدە ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ، ھۆكۈمەت ئىشلىرى بىلەن قىلچە كارى بولمىغان ھۈسەين بايقارا پىتنىچىلەرنىڭ ئۈسەك ئىغۋالىرىغا ئىشىنىپ، نەۋائىيغا گۇمان بىلەن قارايدىغان بولۇپ قالدى. ئۆز ئىشلىرىنىڭ دېگەندەك يۈرۈشۈپ كەتمەيۋاتقانلىقىنى بىلگەن نەۋائىي ۋەزىرلىك ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا سورىدى.

— ئۇستازىم، نەۋائىي ھەزرەتلىرى ناھايىتى ئىنسانپەرۋەر كىشى بولغانىنىڭ ئۈستىگە يەنە ئۇچار قاناتلارغىمۇ ئازاسى يوق بىر زات ئىكەن. بىر ۋاقىتتا چېدىرىدا تۇخۇم بېسىپ ياتقان بىر قۇشنى بالا چىقىرىپ، ئۇچۇرۇپ كەتكىچە ساقلاپ تۇرغانلىقى ھەققىدە مۇنداق بىر ھېكايە تارقالغان ئىكەن، راستمۇ؟

— قانداق ھېكايە ئىكەن ئۇ؟

www.uyghurkitap.com

— ھۆسەين بايقارا بىر يىلى مەرۋە شەھرىدە قىشلىغىنىدا ھەزرىتى مىر ئەلىشىر نەۋائىيمۇ بىللە ئىكەن، بىر قارلىغاچ ئۇ ھەزرەتنىڭ چېدىرىغا كىرىپ - چىقىپ يۈرىدىكەن. ئۇنىڭغا ھېچكىم ھالاقىت بەرمىگەچكە، قارلىغاچ ئۇ يەرگە چاڭگا سېلىپ، تۇخۇم قويۇپتۇ. قۇياش جۇت قىشلىقىدىن ئىززەت ۋە شەرەپ مەنزىلىگە يۈرۈش قىلغاندىن كېيىن، سۇلتان ساھىبقىرانمۇ پايتەخت ھىراتقا يۆتكەلمەكچى بولۇپتۇ. قارلىغاچ بولسا تېخىچە تۇخۇم بېسىپ يېتىۋېرىپتۇ. بۇ ۋاقىتتا ھەزرىتى مىر ئەلىشىر نەۋائىينىڭ تەبىئىتى ۋە مەرھەمىتى شۇنى تەقەززا قىپتۇكى، بايقارا بىلەن كەتمەي، قارلىغاچنىڭ تۇخۇمىنى چېكىشىنى ساقلاپ تۇراي دېسە، بايقارانىڭ ئالدىرىتىشىدىن ۋەھىمە يەپتۇ. چېدىرىنى چۇۋۇپ كېتەي دېسە، قارلىغاچ تۇرغان. شۇنىڭ بىلەن قارلىغاچ تۇخۇمىنى چېكىپ، باللىرىنى ئۇچۇرغىچە چېدىرنى قىمىرلاتماي شۇ پېتىچە قالدۇرۇشنى خوجا ھەسەن بەختىيارغا تاپشۇرۇپتۇ ۋە چېدىرنى ئىش ھەققى ئۇچۇن بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. خوجا ھەسەن بەختىيارمۇ ھەزرەتنىڭ بۇ ئىلتىماسىنى جان پىدالىق بىلەن ئورۇنداپتۇ.

— راست ئېيتىسەن ئوغلۇم. ئۇغۇ تۇخۇم باسقان بىر قۇش ئىكەن، ئاددىيسى چاپىنىغا يامىشىۋالغان بىر چۈمۈلىنىمۇ ئەسلىي ماكانىغا ئاپىرىپ قويغانلىقى ھەققىدىمۇ مۇنداق بىر ھېكايە بار. بىر كۈنى مىر ئەلىشىر دىگەر نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، كۈندۈزلۈك ئادىتىنىڭ ئەكسىچە، نامازغا كەلمىگەنلەرنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرماي، تېز قەدەملەر بىلەن ئۆزىنىڭ خۇسۇسىي باغچىسىغا قاراپ يول ئاپتۇ. بۇنى كۆرگەن باشقا نامازخانلار ھەيران قاپتۇ. نەۋائىي ئۇلاردىكى ھەيرانلىقنى سەزگەندىن كېيىن :

— مەن مەسچىتكە كېلىۋاتقىنىمدا پالانى جايدا تاھارەت ئالغان ئىدىم، ناماز سېپىدە تۇرغىنىمدا يەلكەمدە بىر چۈمۈلىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆردۇم. بىلدىمكى، تاھارەت ئالغان يېرىمدە ئۇ ماڭا چاپلاشقان ئىكەن. مۇبادا ئۇ مېنىڭ يەلكەمدىن چۈشۈپ، ھەمراھلىرىنى تاپالماي ئازار يېسە ۋە ئۆز ئۇۋىسىنىڭ يولىنى تاپالماي بىھۇدە ئۆلۈپ كەتسە، شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭ ئۇۋالىغا قالىمەن، دەپ قورقتۇم. شۇنىڭ ئۇچۇن تېزلىك بىلەن تاھارەت ئالغان جايىمغا بېرىپ، ئۇنى ئۇۋىسىنىڭ ئالدىغا قويدۇم. شۇنىڭ بىلەن ئازار يېيىش تەشۋىشىدىن قۇتۇلدۇم، — دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان نامازخانلار نەۋائىينىڭ غايەت رەھىمدىللىكىدىن ھەيران قېلىشىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا كۆپتىن - كۆپ رەھمەت ئېيتىپ، بۇندىن كېيىن ئۆزلىرىمۇ رەھىمدىللىقتا دىققەت قىلىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشۈپتۇ.

— لەئىل ئېسىل بولغانلىقى ئۇچۇن باغرى تېشىلگەن، بۇلبۇل خۇشئاۋاز بولغانلىقى ئۇچۇن قەپەزگە بەند قىلىنغان، دېگەنگە ئوخشاش، بىر ئۆمۈر خەلق

ئۇچۇن ئىشلەپ:

يۈز جەفا قىلسا ماڭا بىر قەتلە فەرياد ئەيلابان،
ئەلگە قىلسا بىر جەفا يۈز قەتلە فەرياد ئەيلەرەم.

(ماڭا يۈز جاپا قىلسا، پەقەت بىر قېتىملا پەرياد چېكىمەن، خەلققە بىر جاپا قىلسا، يۈز قېتىم پەرياد چېكىمەن) دېگەننى ياششىنىڭ مەقسىتى قىلغان شائىرغا پىتنىچىلەرنىڭ ئىغۋاسى قانچە ئەلەم قىلغان بولغىيتى؟ ئۇستازىم، ھازىر سىلى پىتنىچىلەر دېگەنلەر شائىرنى پادشاھقا چاقمىسا كۆن ئالالمامدۇ؟ پادشاھ نېمە ئۇچۇن ئۇلارنىڭ يالغان - ياۋىداق گەپلىرىگە ئىشىنىپ كېتىدۇ؟

— نەۋائىي شۇ چاغلاردا گەرچە ئۆزىنىڭ خىزمەت قۇلايلىقىدىن پايدىلىنىپ، خەلق ئۇچۇن نۇرغۇنلىغان ياخشى ئىشلارنى قىلىپ، باج، ئالۋان - سېلىقلارنى كېمەيتىپ خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن ئەينى دەۋر ئىجتىمائىي تۈزۈمىنىڭ ماھىيىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، خەلق تېخى تولۇق ئەركىنلىككە ئېرىشىپ بولالمىغان ئىدى. نەۋائىي ۋەزىرلىك مەنسىپىگە دەسسىگەندىن كېيىن، بىر قىسىم زالىم، قارا يۈرەك ئەمەلدارلارنى ھوقۇقىدىن چەتنەشتۈرگەن ياكى ئېلىپ تاشلىغان ئىدى. ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى خەلقنىڭ قېنىنى شوراش بىلەن ئۆتىدىغان بولغانلىقى ئۇچۇن، خەلقنىڭ ئويغىنىپ، ئاق - قارىنى پەرق ئېتىشىنى ئانچە خالاپ كەتمەيتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي مەنپەئەتلىرىنى ھاكىمىيەتنىڭ ھەر قانداق جانجان مەنپەئەتىدىن ئۈستۈن قوياتتى. نەۋائىينىڭ خەلقنى ئويغىنىشقا يېتەكلىشىنى، ئالۋان - ياساقنى كېمەيتىشىنى، ئۆزلىرىنى بولسا ھوقۇقتىن يىراقلاشتۇرغانلىقلىرىغا چىداپ تۇرالماي، نەۋائىينى قارىلاپ پادشاھقا چاقىدۇ. پادشاھمۇ نىسبىي تىنچلىق مەزگىلىدە ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتكەنلىكى ئۇچۇن ھېچبىر تەكشۈرمەيلا پىتنىچىلەرنىڭ پىتنىسىگە ئىشىنىپ كېتىدۇ. دىلى ئازار يېگەن نەۋائىي ئىلاجسىز ئىستېپا سوراشقا مەجبۇر بولىدۇ.

ئۆمۈرنى زايە ئەتمە، مېھنەت قىل،
مېھنەتنى سائادەتنىڭ كەلدى بىل.

نەۋائىي ۋەزىرلىك خىزمىتىدىن ئىستېپا بەرگەندىن كېيىن ئىجادىيەت ئىشلىرىغا قىزغىن كىرىشىپ كەتتى. ئۇنىڭ خىيالىدا ھەمىشە ئوردىدا ئۆتكۈزگەن بىر مەزگىللىك ھاياتنىڭ كارتىنىسى ھۆكۈمران ئىدى. ئۇ كېچە -

كۆندۈز ئاشۇ مەنزىرىنى قەغەزگە چۈشۈرۈشنى، ئوردىنىڭ ئىچى - سىرتىدىكى كىشىلەرگە نامەلۇم ۋەقەلەرنى ئاشكارىلاشنى ئويلايتتى. ساۋاقدىشى ھۈسەين بايقاراغا ھاكىمىيەتنى يۈرگۈزۈشنىڭ يوللىرىنى ئۆگەتكۈسى، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ۋەزىر - ۋۇزرالارغا ھەقىقەتنىڭ دەرۋازىسىنى ئېنىق كۆرسىتىپ قويغۇسى، ئادەم بولۇشنىڭ يوللىرى پەقەت يېيىش، ئىچىش ۋە كىيىم كىيىشلا ئەمەسلىكىنى، ھاياتتا ھەقىقەتكە يۈزلىنىدىغان، ھەقىقەتنى تونۇيدىغان يولغا مېڭىشنىڭ لازىملىقىنى، ئادەم چوقۇم ھەقىقەت يولىغا ماڭمىسا ھامان بىر كۈنى ھاياتىدىن نىشانسىز ئايرىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرغۇسى كېلەتتى. ئۇ بۇلارنى ئۇقتۇرۇشنى ئۆزىنىڭ مۇقەددەس مەجبۇرىيىتى دەپ تونۇيتتى، قەلبىدە ئۇزۇندىن بېرى غەليان كۆتۈرۈپ تۇرغان ئەركە تۇيغۇلار ھېسسىياتىنى غىدىقلاپ پەقەتلا ئارام بەرمەيتتى. ئوقۇغان كىتابلاردىكى بىلىملەر زامانىسىدىكى ئۇستاز ۋە تەڭ دېمەتلىك شائىرلارنىڭ قەلىمىدىن تامغان ئويناق تۇيغۇلار ئۇنىڭ قەلب دەرياسىنى دولقۇنلىتىپ ۋۇجۇدىنى تىنچسىزلاندۇراتتى. ئاخىرى ئۇ قولىغا قەلەم ئېلىش قارارىغا كەلدى. ئوردىدا ئۆتكەن ھايات، پادىشاھ ھۈسەين بايقارانىڭ دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇش چارىسى، ئەتراپىدىكى ۋەزىر - ئۆلىمالارنىڭ پائالىيەتلىرى قاتارلىقلارنى بىر - بىرلەپ قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈشنى جەزم قىلدى. لېكىن قايسى ئۇسۇل بىلەن چۈشۈرۈش مۇمكىن ؟ نەۋائىينىڭ ئالدىدا تەربىيىۋى ئەھمىيىتى زور بولغان بۇنداق ئەھمىيەتلىك ئۇزۇن تېمىنى بىرنەچچە ۋەقەلىك بىلەن يورۇتۇشقا قەتئىي بولمايدىغان؛ ھەم ئۆزىنىڭ قەلەم كامالىتىنى، سۆز پاساھىتىنى تولۇق ئىپادە قىلالايدىغان؛ ھەم زاماندىشلىرى ھەم ئوردا ئەھلىگە مەقسىتىنى ئۇقتۇرالايدىغان؛ ھەم ئادىمىيلىكنىڭ ئۆمۈرلۈك ئەخلاق پىرامداسى بولالايدىغان؛ ھەم يەنە ھۈسەين بايقارانى ئويغىتىپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى ئۆز قولى بىلەن ئۆز يولىدا راۋان يۈرۈشتۈرۈشكە رىغبەتلەندۈرۈشتەك يۈكسەك بىر ئېغىر مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى ئادا قىلالايدىغان ئويناق بىر ئۇسۇلنى تېپىش ئىستىكى ھۆكۈمران ئىدى. نەۋائىي بۇ مەسئۇلىيەتنى ۋىجدانىمىنىڭ بۇيرۇقى دەپ تونۇيتتى. شۇڭا ئۇ «خەمسە» يارىتىش يولى ئارقىلىق بۇ مەقسەتنى ئادا قىلىشنىڭ تامامەن توغرا ئىكەنلىكىگە جەزم قىلدى.

— ئۇستازىم، «خەمسە» دېگەن نېمە ئۇ ؟ ئەدەبىياتتا قانداق شەكىل «خەمسە» دەپ ئاتىلىدۇ ؟

— «خەمسە» ئەرەبچە سۆز بولۇپ، رەقەملەر تەرتىپىدىكى «بەش» نى كۆرسىتىدۇ. ئوتتۇرا ئەسىر ئىسلام ئەدەبىياتىدا مەشھۇر شائىرلار ئۆز تالانتىنى نامايىش قىلىش مەقسىتىدە ئۆز ئالدىغا سۇژىت لىنىيىلىرىگە ئىگە بەش داستاننى يېزىپ ئۇلارنى جەملەپ كىتاب قىلىپ «خەمسە» دەپ ئاتىغان. دېمەك،

مەزمۇندا «مۇستەقىل بەش داستاننىڭ بىرىكمىسى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. «خەمسە» ئوتتۇرا ئەسىر ئىسلام ئەدەبىياتىدا شەكىللەنگەن بىر خىل يېزىقچىلىق ئۇسلۇبى بولۇپ، شۇ دەۋر كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ نەزىرە قىلىش ترادىتسىيىسى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن.

ئەدەبىياتتىكى نەزىرە دېگىنىمىز: شائىر ـ يازغۇچىلارنىڭ تۈزۈلۈش، ۋەزىن، شەكىل، ماتېرىيال مەنبەسى ئوخشاش بولغان ئامىللارغا تايىنىپ تۇرۇپ، نەزەرىيە يۈكسەكلىكىدە يېڭى بىر ئورىگىنال يارىتىشقا قارىتىلغان. بۇنىڭدىكى ماتېرىيال ئوخشاشلىقى ھەرگىزمۇ كۆچۈرمىچىلىك ياكى تەقلىدچىلىك بولماستىن، بەلكى شۇ شەكىل ۋە شۇ سۇژىتتىن ئىجادىي پايدىلىنىپ، يېڭى بىر نەزەرىيىۋى پىكىر يورۇتۇلۇشنى مەقسەت قىلىدۇ.

«خەمسە» دېگەن بۇ سۆزنىڭ ئەرەبچە ئىكەنلىكىگە قاراپلا «خەمسە» يارىتىش ئەرەبلەردىن باشلانغان، دەپ قاراشقا بولمايدۇ. تارىخىي مەنبەلەرگە تەپسىلىي قارايدىغان بولساق، «خەمسە» نىڭ ياكى «خەمسە» گە ئوخشايدىغان ئەسەرلەرنىڭ خېلى ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا يەنى قەدىمكى ھىندى ۋە ئىبرانىي ئەدەبىياتىدىمۇ كۆرۈلگەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ.

قەدىمكى ھىندى ئەدەبىياتىدىمۇ سانسكرىت تىلىدا يېزىلغان «بەش نامە» دەپ ئاتالغان بىر كىتاب مىلادىيە 4 ـ ئەسىردە مەيدانغا كەلگەن. بۇنى پادىشاھ دابىشلىم ۋاقتىدا پازىل ھەكىم بىدپاي ئادەمزاتقا جاھاندارچىلىق يولىنى كۆرسىتىپ بېرىش مەقسىتىدە خەلق ئارىسىدىكى مەسەل، چۆچەك ۋە رىۋايەتلەرنى ھايۋاناتنىڭ سۆھبىتى يولى ئارقىلىق بايان قىلىپ بەرگەن، تالىپلىرىدىن ئىككى كىشى رەتلەپ چىققان. تەتقىقاتلاردىن قارىغاندا «بەش نامە»دىكى نۇرغۇنلىغان مەسەل، چۆچەك قاتارلىقلار مىلادىيىدىن ئالتە ئەسىر ئىلگىرى قەدىمكى ھىندىستان خەلقى ئارىسىغا، ئاندىن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى شەكلىدە دۇنياغا تارقالغان. «بەش نامە» دىكى ھەربىر مەسەلنىڭ ئېتىكىلىق تەپسىرى ۋە ئەخلاقىي تەربىيىۋى ئەھمىيىتى ناھايىتى كۈچلۈك بولۇپ، تۈرلۈك كىشىلەر ۋە مەزھەپلەر ئۇنىڭدىن ھەر خىل مەقسەتلەر ئۈچۈن پايدىلانغان.

«بەش نامە» قەدىمكى دەۋرلەردىلا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا ناھايىتى كەڭ تارقالغان. تەخمىنەن 6 ـ ئەسىردە بۇ كىتابنى تېۋىپ بەرزۇيە ئىران پادىشاھى خىسراۋ نۇشىرۋاننىڭ بۇيرۇقى بويىچە قەدىمكى پارس تىلىغا (پەھلىۋى تىلىغا) تەرجىمە قىلىپ چىققان. كىتاب تەخمىنەن 570 ـ يىلى پەھلىۋى تىلىدىن سۈرىيە تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان. 750 ـ يىلى ئەبۇل ھەسەن ئابدۇللا ئىبن ئەلى مۇقەففا پەھلىۋى تىلىدىن ئەرەب تىلىغا «كەلىلە ۋە دىمنە» نامى بىلەن تەرجىمە قىلغان. كېيىن مۇقەففانىڭ ئەرەبچە نۇسخىسىدىن نەسرۇللا

ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇلھەمىد ئەبۇلمەئانى پارسچىغا قايتا تەرجىمە قىلغان. «بەش نامە» كېيىنكى ۋاقىتلاردا «ئەنۋارى سۇھەيلى» ۋە «ئاسارى ئىمامىي» نامى بىلەن تۈركىي تىللارغا تەرجىمە قىلىنغان.

يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى، قەدىمكى ھىندى ئەدەبىياتى ۋە ئىبرانىي ئەدەبىياتى بولسۇن ئۆزئارا تەسىرچانلىق ئاساسىدا بىر ـ بىرىنى تولۇقلىغان ۋە بېيىتقان. بۇ خىل تەسىر كۆرسىتىش ئوتتۇرا ئاسىيا، ئەرەب، ئىران ئەدەبىياتلىرىدىمۇ ئۈزلۈكسىز كۆرۈلۈپ، بىر ـ بىرىنى تولۇقلاش ۋە راۋاجلاندۇرۇش رولىنى ئوينىغان. دېمەك، «خەمسە» نىڭ شەكىللىنىشى ۋە خەمسىچىلىكنىڭ تەرەققىياتىمۇ مۇشۇ تەسىرنىڭ نەتىجىسىدىن ئىبارەت بولغان.

خەمسىچىلىكنىڭ تەرەققىي قىلدۇرغۇچىسى 12 ـ ئەسىردە ياشىغان بۈيۈك ئەزەربەيجان شائىرى ئىلياس ئىبنى يۈسۈپ نىزامى گەنجىۋى (1141 – 1209) ئىدى. ئۇ «خەمسە» نى ئەسلىدە باشقا بىر مەقسەتتە ياراتماقچى بولغان ئىدى. لېكىن ئوبۇل ھەسەن نەسىرىنىڭ ئەمرى بىلەن شائىر رۇداكى ئوبۇل ھەسەن نەسرىئىبنى ئەھمەد سامانىينىڭ تەلىپى بويىچە ئىمام ئوبۇل ھەسەن ئابدۇللا ئىبنى مۇقەپپا پەھلىۋى تىلىدىن ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلغان «كەلىلە ۋە دېمنە» ئەسىرىنى پارس تىلىغا يېڭى لىباس بىلەن تەرجىمە قىلىپ چىققاندىن كېيىن، بۇ ئەسەردىكى پىكىرلەرنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا بېيىتىش، شۇنداقلا پەرىدىدىن ئەتتارنىڭ «مەنتىقۇتتەير» ئەسىرىدىكى پەلسەپىۋى ئاساسلار ۋە مەجدۇت ئىبنى ئادەت سارايىنىڭ «مەرەكان ھەل ھەقايى» (ھەقىقەتلەر باغلىرى) دېگەن ئەسەرلىرىنى كۆرۈپ، ئۇلاردىكى پەلسەپىۋى پىكىرلەرنى تېخىمۇ كېڭەيتىش، چوڭقۇرلۇقتا ئىگە قىلىش مەقسىتىدە «مەسنەھۇل ئەسۋاد» دېگەن ئەسەرنى يازغان ئىدى. بۇ ئەسەر نىزامى گەنجىۋىنىڭ شۇ چاققىچە ياراتقان ئەسەرلىرىنىڭ ئىچىدىكى خىلى مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان ئەسىرى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ پەلسەپىۋى پىكىرلىرىنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇش، مەۋجۇت ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە قارىتا ھۆكۈم قىلىش، ئۇنىڭدىن توغرا خۇلاسە چىقىرىش، گۈزەل غايىۋى مەنزىلگە يېتىشنىڭ بىر قەدەر توغرا بولغان يوللىرىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىش جەھەتتە خېلى چوڭ نەتىجە ياراتقان ئىدى. ئارىدىن 4 – 5 يىل ئۆتتى. جەمئىيەتتە خىسراۋ بىلەن شېرىن ھېكايىسىغا بولغان ئېھتىياج كۈنسېرى ئېشىشقا باشلىدى. نىزامى گەنجىۋى مول تەسەۋۋۇر ۋە مەنتىقىلىق تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ئىشقا سېلىپ، «تارىخى تەبىر»... قاتارلىق ئەسەرلەردىكى سۇژىت ئاساسلىرىدىن پايدىلىنىپ تۇرۇپ، «خىسراۋ ـ شېرىن» داستانىنى ياراتتى. شۇنداق قىلىپ، نىزامى گەنجىۋىنىڭ ئۇل سېلىشى بىلەن ئوتتۇرا ئەسىر ئىسلام شەرقىدە تۇنجى بولۇپ، خەمسىچىلىك شەكىللەندى. نىزامى

گەنجۋى باشلىغان نەزىرە كېيىن تەرەققىي قىلغان «خەمسىچىلىك» كە نەزىرىيىۋى ئاساس بولدى.

نىزامى گەنجىۋىدىن كېيىن، نۇرغۇن شائىرلار «خەمسە» يېزىپ، ئۆز ماھارىتىنى، تالانتىنى نامايىش قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ھېچقايسىسى نىزامى گەنجۋىگە يېتىشەلمىدى. 14 ـ ئەسىرگە كەلگەندە ھىندى شائىرى ئەمىر خىسراۋدېھلىۋى (1253 – 1325) نىزامى گەنجۋىنىڭ يولىدىن مېڭىپ «خەمسە» يارىتىپ خىلى چوڭ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى.

« خەمسە» چىلىك نوقۇل بەش داستاننىڭ بىرلەشمىسىدىن ئىبارەت دېگەن قاراش تۈپتىن خاتا. «خەمسە» نىڭمۇ ئۆز ئالدىغا قائىدە ـ پرىنسىپلىرى بار بولۇپ، ئۇلار بەلگىلىك پەلسەپىۋى قىممەتنى ئۆزىدە تولۇق ھازىرلىشى لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن «خەمسە» بەلگىلىك ئۇسلۇب شەكىللەندۈرگەن بولۇشى، مەسىلىلەرگە نىسبەتەن بەلگىلىك پەلسەپىۋى نۇقتىدىن پىكىر يۈرگۈزەلەيدىغان، ھۆكۈم چىقىرالايدىغان بولۇشى، مەنتىق تەپەككۇر بىلەن ئوبرازلىق تەپەككۇرنىڭ پائالىيىتىنى ئۆزئارا تەڭشىيەلەيدىغان قابىلىيەتكە ئىگە بولۇشى كېرەك. ئاندىن «خەمسە» گە تۈتۈش قىلغاندا، ئەسەرنىڭ ئىچكى ۋە سىرتقى ئامىللىرىنى تولۇق ئىشقا سېلىپ، تۆۋەندىكى تەلەپ بويىچە قەلەم تەۋرەتكەن بولۇشى لازىم. «خەمسە» نىڭ بىرىنچى داستانى پەلسەپىۋى، دىداكتىك مەزمۇندا تۈرغۈزۈلۈشى، مەزمۇن، شەكىل ۋە سۈژىتلىرى ئۆزىدىن ئىلگىرىكى داستانلارغا ئوخشاش راۋاجلىنىشى، لېكىن يېڭىچە پىكىر بىلەن بېيىتىلغان بولۇشى لازىم.

2 ـ داستانى خاراكتېرى جەھەتتىن ئىشقى مۇھەببەت ۋە قەھرىمانلىقنى ئاساسىي مەقسەت ئۈستىگە تۇرغۇزغان بولۇشى، شەكىل، سۈژىت جەھەتتىن ئۆزىدىن ئىلگىرىكىگە ئوخشىسىمۇ يېڭىچە پىكىر بىلەن بېيىتىلىشى لازىم.

3 ـ داستانى سۈژىتى ئىشقى مۇھەببەت، رومانتىك تۈسكە تويغۇزۇلغان بولۇشى، زامان يۈكسەكلىكى جەھەتتىن كۆزىتىلىپ، مېتود يېڭىچە تۈسكە تويۇندۇرۇلۇشى لازىم.

4 ـ داستانى ئوخشاشلا شەكلى، مەزمۇنى ئىلگىرىكى داستان بىلەن ئوخشاشلىقتا ئىگە بولسىمۇ، لېكىن زاماننىڭ مەۋجۇت ئىجتىمائىي مەسىلىلىرى داستان سۈژىتىنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغۇچى ئىشقى مۇھەببەت سەرگۈزەشتىلىرىگە زىچ بىرلەشتۈرۈلۈپ، زامان يۈكسەكلىكى تەرىپىدە كۆزىتىلىشى لازىم.

5 ـ داستانى تارىخىي ۋەقەلەر ئاساسىدا قانات يايغان سۈژىتلار لىنىيىسىدە ئادىل شاھ قارىشى يۈكسەكلىكىگە كۆتۈرۈلۈشى، سۈژىتى، شەكىل ئوخشاشلىقى ئاساسىدا يېڭىچە پىكىر ئىلگىرى سۈرۈلۈشى لازىم.

دېمەك، بەش داستاننىڭ بىرىنچى داستانى پەلسەپىۋى پىكرنى، بەشىنچى داستانى غايىۋى دۆلەت غايىۋى ئادىل شاھ قارىشىنى، قالغان ئۈچ داستانى ئىشقى مۇھەببەت ۋە ھىجران پاجىئەلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈشى لازىم. «خەمسە» نەزەرىيىۋى تەپەككۇر مەسىلىسىدە ئۆز دەۋرىگە خاس مەھەللىۋى يەرلىك مەسىلىلەرنى ئەمەس، بەلكى دۇنياۋى تارىخىي تەپەككۇر نەتىجىلىرىنى شەرت قىلغان. ئۇلاردا ئەينى دەۋرنىڭ ئەڭ يۇكسەك ۋە ئەڭ يېڭى تەبىئەت پەلسەپىسى، بىلىش نەزەرىيىسى، ئىلىم - پەن مەسىلىسى بەلگىلىك دەرىجىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولىدۇ. خەمسىچىلىك ئوتتۇرا ئەسىر ئىسلام شەرقىنىڭ پوئېزىيىسىدىكى ئەڭ يۇقىرى چوققا بولۇپ، نىزامى گەنجىۋى، خىسراۋ دېھلەۋىلەردىن كېيىن، ئۇلۇغ شائىر ھەزرىتى نەۋائىي ياخشى نىيەت، بۈيۈك پەزىلەت بىلەن بۇ شەكىلگە مۇراجىئەت قىلىپ، ئۇنىڭ ئەڭ يۇقىرى پىرامىداسىنى تىكلىدى.

بۇ دەۋردە يەنە ئۇنىڭ بىلەن زامانداش بولغان، ئۇ «ئۇستازىم» دەپ ئاتىغان مەشھۇر شائىر ئابدۇرەھمان جامى (1414 – 1492) مۇ يىرىك ئەسەرلەر ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان بولۇپ، مەشھۇر يەتتە داستاننى بىر كىتاب قىلىپ «ھەپتە ئەۋرەڭ» (يەتتە يۇلتۇز) نامى بىلەن ئاتىغان. بۇ ئەسەر مەزمۇنىنىڭ مولluqى ۋە ساغلاملىقى، ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنىڭ چىنلىقى، ئىجتىمائىي تۇرمۇش بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ زىچلىقى، تىلىنىڭ گۈزەل، جانلىق ۋە ئاممىباپلىقى، ئۇسلۇبىنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەن جامائەتنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولغان.

«ھەپتە ئەۋرەڭ» يەتتە داستاندىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى تۆت داستاندا شائىر پەلسەپە ۋە ئىلاھىيەت ئۇستىدە توختىتىلىپ، ئۆزىنىڭ ئالەم ھەققىدىكى قارىشىنى بايان قىلغان. قالغان ئۈچ داستان ئابدۇرەھمان جامىنىڭ ئەڭ يىرىك ئەسەرلىرىدۇر.

خەمسىچىلىك كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا شۇ دەۋرلەردە خېلى چوڭقۇر يىلتىز تارتقان بولغاچقا، تاكى 19 - ئەسىرگە كەلگىچە بولغان ئۇزۇن مەزگىللىك بوران - چاپقۇنلۇق يىللاردىمۇ ئۆز تەسىرىنى يوقاتمىغان. 19 - ئەسىرگە كەلگەندە شىنجاڭدا نىسبىي تىنچلىقنىڭ ئورنىتىلىشىغا ئەگىشىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىمۇ بەلگىلىك تەرەققىي قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. قەشقەردە زۇھۇرىدىن ھەكىمبەگنىڭ بىۋاسىتە قول تىقىشى بىلەن قۇرۇلغان كاتىبات ئىشخانىسىدا ئابدۇرەھىم نىزارى يېتەكچىلىكىدىكى بىر بۆلۈك شائىرلار دىۋان تۈزۈش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولغان ئىدى. مانا مۇشۇ مەزگىللەردە «مۇھەببەت داستانلىرى» دەپ ئاتالغان زور ھەجىملىك داستانلار توپلىمى بارلىققا

كەلدى. بۇ كىتابقا «پەرھاد ـ شىرىن»، «لەيلى ـ مەجنۇن»، «مەھزۇن ـ گۈلنىسا»، «رابىئە ـ سەئدىن»، «چاھار دەرۋىش»، «مەسئۇد ـ دىلئارا»، «ۋامىق ـ ئۇزرا»، «بەھرام ـ دىلئارام» قاتارلىق سەككىز يىرىك داستان كىرگۈزۈلگەن. گەرچە، بۇ داستانلار ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا باشقا ـ باشقا شائىرلارغا مەنسۇپ بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى12 ـ ئەسىرلەردە ئىسلام شەرقىدە يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەن خەمسىچىلىكنىڭ داۋامى دېيىشكە بولىدۇ.

دېمەك، خەمسىچىلىك تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئەدەبىياتى زېمىنىدا يىلتىز تارتىپ، گۈللىنىش باسقۇچىنى بېشىدىن كەچۈرگەن. ئۇ داستانلىرىنى يېڭى تېما، يېڭى سۇژېت بىلەن بېنا قىلغانلىقى سىرتىدا، قەھرىمانلىرىنىڭ تەقدىرىنى خەلق تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلاپ، خەلق بىلەن ھەمنەپەسلىككە ئىگە قىلدى. نەۋائىي «مېھنەتكامە» دەپ ئاتىغان مەشھۇر داستانى «پەرھاد ـ شىرىن» نى ياراتقاندا، نىزامى گەنجىۋى ۋە خىسراۋ دېھلىۋىلەرنىڭ يۈكسەك بەدىئىي ماھارەتكە ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىرىگە يۇقىرى باھا بەردى. بولۇپمۇ، بۈيۈك سۆز سەنئەتكارى نىزامى گەنجىۋىنى ئەڭ يۇقىرى ئورۇنغا قويىدى. ئۇ بۇ داستاننى يېزىشقا كىرىشكەندە، كۆز ئالدىدا نىزامى بىلەن بۇ جەھەتتە بەيگىگە چۈشۈش ۋە ئۇ چىققان چوققىغا چىقىشنىڭ ئاسان ئەمەسلىكىنى ئېنىق چۈشەندى. شۇڭا ئۇ نىزامى گەنجىۋىگە تەڭ كېلىش ۋە ياكى ئۇنىڭدىن بېسىپ چۈشۈش ئۈچۈن ناھايىتى زور قۇدرەتلىك شىر بولۇشى لازىملىقى، ھېچ بولمىغاندا ئارسلانغا باراۋەر كېلىدىغان ئارسلان بولۇشى لازىم، دەپ تونۇدى ۋە ئەمەلىي ئىجادىي پائالىيىتى داۋامىدا ئۆز خەلقىنىڭ نىزامى گەنجىۋىچە بۈيۈك شىرى بولۇپ يېتىشىپ چىقتى. نەۋائىي نىزامى گەنجىۋىدىن ئۆگىنىش بىلەن بىرگە ئۇنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىنىڭ مېۋىسىنى تەنقىدىي كۆز بىلەن قايتىدىن باھالاپ چىقتى. شۇنىڭ ئۈچۈن «پەرھاد ـ شىرىن» نى يېزىشتا، بىر تەقلىدچى سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى ئۆز ئانا تىلىدا باشقىچە مەزمۇنلار بىلەن مۇكەممەل بىر ئەسەر يارىتىشنى مەقسەت قىلغان تەلەپكار شائىر سۈپىتىدە مەيدانغا چىقىپ، «ئەرەبى ھەسەلىست، پارسى شەكەرىست» دەپ تونۇلۇۋاتقان ئاشۇ زاماندا تۈركىي تىلنىڭ «ھۈنەرىست» لىك خۇسۇسىيىتىنى پۈتۈن ئىلىم دۇنياسىغا تونۇتتى. بۇ جەھەتتە شائىر نەۋائىينىڭ تۆھپىسى بۈيۈك ۋە ئۆچمەستۇر.

ئەمەس ئاسان بۇ مەيدان ئىچرە تۇرماق،
نىزامى پەنجەسىگە پەنجە ئۇرماق.

ئەھمەد ئەلەم شامدىن يېنىپ، خۇپتەن ئارىلىقىدا كۇتۇپخانىسىغا كىردى. كۇتۇپخانا شامنىڭ يورۇقىدا خىرە ـ شىرە يورۇغان بولۇپ، شاگىرتى رۇستەم يېزىقچىلىق شىرەسىنىڭ ئالدىدا پۈتۈن زېھنى بىلەن بېرىلىپ بىر كىتابنى ئوقۇۋاتاتتى. ئۇ ئۇستازىنى كۆرۈپلا ئورنىدىن تۇردى ـ دە، كارىۋاتقا سېلىقلىق كۆرپىنى تۈزەشتۈرۈپ، ئۇستازىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— ھە، نەچچە كۈندىن بېرى ئالدىراشچىلىقىمدا سەندىن خەۋەر ئالالمىدىم، ھالىڭ نىچۇك، نېمە ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتىسەن؟

— ئۆتكەندىكى كۇتۇپخانىغا نام بېرىش مۇراسىمىدىكى تەسىراتلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، قەلبىمدە نەۋائىي ھەزرىتىم بىلەن بىر قېتىم تونۇشۇش ئىستىكى باش كۆتۈرگەن ئىدى، تونۇگۇندىن بېرى ھەزرىتىمنىڭ نادىر ئەسىرى «خەمسە» بىلەن تونۇشۇپ باقايمىكى دەپ...

— «خەمسە» ناھايىتى چوڭ بىر كىتاب. ئۇنى بىر قېتىملا ئوقۇپ، ئۇنىڭ مەزمۇنىنى ئىگىلىمەك ئاسان ئەمەس. چۈنكى ئۇ نەۋائىينىڭ ئەڭ ئۇلۇغ سەنئەتكار، بۈيۈك دۆلەت ئەربابى ۋە پەيلاسوپ سۈپىتىدە ئۆز ئالدىغا قويغان يۈكسەك ئىدىيىلىرىنى نامايىش قىلىدىغان ئاجايىپ بىر سەھنە بولۇپ، نەۋائىي ئىجادىيىتىنىڭ دۇررى ـ گۆھىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ھازىرقىدەك مۇشۇنداق تەرەققىيات زامانىدىمۇ خەلق نېمە ئۈچۈن نەۋائىينى ھۆرمەت بىلەن ئەسلەيدۇ؟ چۈنكى، ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ كاتتا ئەسىرىدە ئىنسانپەرۋەرلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىك، قەھرىمانلىق، سەمىمىي دوستلۇق، چىن ۋە پاك سۆيگۈ، ھەققانىيەت ۋە ئادالەتنى كۈيلىگەن. ئىلىم ـ پەن ۋە سەنئەتنى قوللاپ، قولىدىن كېلىشىچە تەرەققىي قىلدۇرغان، يۇقىرى باسقۇچقا كۆتۈرگەن ۋە خەلققە ئۇنىڭ رولىنى ھەقىقىي تۈردە تونۇتقان. مەدەنىيەت دۇنياسىنىڭ نەۋائىينى ھۆرمەت بىلەن ئەسلىشىنىڭ سەۋەبى مانا مۇشۇ !

نەۋائىي «خەمسە»سىگە تۇتۇش قىلغاندا، ئۆز ئەسەرلىرىنىڭ سۇژېتلىرىنى خەلق ئارىسىغا تارقالغان مۇشۇ ماۋزۇلار ھەققىدىكى ھېكايىلەرنى كەڭ كۆلەمدە توپلاشتىن باشلىدى. ئۇنى سېلىشتۇردى، ئۆگەندى، تەتقىق قىلدى. بولۇپمۇ «لەيلى ـ مەجنۇن»، «پەرھاد ـ شېرىن »توغرىسىدىكى ھېكايىلەر كىشىلەر ئارىسىغا ناھايىتى كۆپ تارقالغان بولۇپ، ئاممىنىڭ ياقتۇرۇپ ئاڭلىشىغا سازاۋەر بولغان ئىدى. نەۋائىي بۇ ئىككى جۈپ ئاشىق ـ مەشۇقلار ھەققىدىكى داستانىغا تۇتۇش قىلغاندا، ئۇنىڭ ئەپسانىۋى ھالىتىنى ئۆز دەۋرىنىڭ بەدىئىي تۈرمۇش كارتىنىسىغا، ئۆزى ئوتتۇرىغا قويماقچى بولغان مەركىزىي تېمىنىڭ گۈزەل لىباسى قىلىشقا ئالاھىدە ئەجىر سىڭدۈردى.

www.uyghurkitap.com

دەرۋەقە، «خەمسە»نىڭ سۆزىتلىرىنى نەۋائىيدىن ئىلگىرىكى ئۇيغۇر تىلىدا ئىجاد قىلغان شائىرلار قەلەمگە ئېلىشقان ئىدى. كاتتا شائىرلار تەرىپىدىن ئىلگىرى بىرنەچچە قېتىم قەلەمگە ئېلىنىپ، خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغان ماۋزۇدا يەنە قايتا قەلەم تەۋرىتىپ ئۇنى خەلققە يارىتىش، يېڭى ماۋزۇدا ئەسەر يېزىشقا قارىغاندا بەكمۇ قىيىن. چۈنكى، تەكرارلىساڭ، يېڭىلىق بولمايدۇ، باشقىچە لىباس ۋە يېڭى ماۋزۇ بولمىسا ئىجادىيەت بولمايدۇ. شۇڭا، ئۇلۇغ يازغۇچىلار قەلەملىرىگە ئالغان ماۋزۇلاردا ئەسەر يېزىش، ئۇلار ياراتقان تېمىنى يېڭى بىر سەنئەت ۋە يېڭى بىر تېما سۈپىتىدە يورۇتۇش ئۈچۈن ماھىر سۆز سەنئەتكارى، ئۆتكۈر مۇتەپەككۇر بولۇش لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا، ئەسەرنىڭ تېماتىك ئىدىيىسىنى راۋاجلاندۇرۇش، پىكرىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش، پەلسەپىۋى تېرەنلىككە ئېرىشىش مۇمكىن بولىدۇ. شۇنداق بولغاندىلا، ئەسەرلەرنىڭ ئىسىملىرى بىر ـ بىرىسىگە ئوخشاپ قالسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ جىسىملىرى قۇۋۋەتلىرى ئارقىلىق بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىپ، ھاياتىي كۈچىنى جارى قىلدۇرالايدۇ. تاشقى كۆرۈنۈشىدىن قوشكېزەككە ئوخشىغان بۇ ئەسەرلەر تېنى ۋە جېنى بىلەن مۇستەقىل ھايات كەچۈرەلەيدۇ. بۇنىڭدىكى سىر شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشلەردىن كۆرە، ئىچكى مەزمۇنىغا ھاياتىي كۈچ بېغىشلاپ، ئۇنىڭغا يېڭى كۈچ، يېڭى روھ ئاتا قىلالىغانلىقىدا. مانا مۇشۇنداق مۇشكۈل ۋە شەرەپلىك ئىشنى پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سەرپ قىلىپ يورۇقلۇققا چىقىرالىغان شائىرلارلا ئۆز ئىسىملىرىنى «خەمسە» چىلىكتە ئەبەدىيلىككە ئىگە قىلالىدى.

نىزامىي گەنجىۋى، خىسراۋ دېھلەۋىلەردىن كېيىن «خەمسە» چىلىك بەيگىسىگە ئۇيغۇر شائىرلار ئات سالدى. مەسىلەن، مەۋلانىي كاتىبىي، مەۋلانىي ئەشرەب، مەۋلانىي ئەلى ئاھىي، مەۋلانىي سۇھەيلى، مەۋلانىي ئابدۇللا ھاتىفىي قاتارلىقلار. مەۋلانىي كاتىبىي ئۆز دەۋرىنىڭ كۈچلۈك شائىرى ئىكەن. نەۋائىي ھەزرەت بۇ زاتنى «ئۆز زامانىسىدا تەڭداشسىز كىشى ئىدى» دەپ ماختىغان. بىراق، «خەمسە» گۈلدەستىسى جۇلاسىنى كۆرسىتەلمىگەن. نەۋائىي دەۋرىگىچە ئۇيغۇر شائىرلار «خەمسە» دەستىسىنى تىزىشقا ھەۋەس قىلىشقان بولسىمۇ، نىزامىي ۋە خىسراۋ دېھلەۋىلەر ياراتقان گۈل دەستىلىرى ئالدىدا «خەس» بولۇپ قېلىۋەرگەن. بۇنى نەۋائىي ھەزرەتنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا:

كۆپ كىشىكىم قىلدى تەتەببۇ ھەۋەس،
سەرۋىگۈل ئوترۇسىدە كەلتۈردى خەس.

نەۋائىي مانا مۇشۇ «خەس»لىكنى چۈشىنەتتى. نىزامىيدەك شېئىرىيەت شىرىنىڭ پەنجىسىگە پەنجە ئۇرماق ئۈچۈن جەڭگىۋار شىر ياكى بولمىسا يولۋاس

بولۇش لازىملىقىنى ياخشى بىلەتتى:

ئەمەس ئاسان بۇ مەيدان ئىچرە تۇرماق،
نىزامىي پەنجەسىگە پەنجە ئۇرماق.
كېرەك شىر ئالىدە ھەم شىرى جەڭگى،
ئەگەر شىر ئولماسە بارى پەلەنگى. (12)

نەۋائىي «خەمسە»نى يارىتىشتا ئۆزىدىن ئىلگىرى «خەمسە» ياراتقان شائىرلارنى ئۇستاز سانىغان. ئۇلارنى ھۆرمەت بىلەن ئەسلىگەن. بىراق، ئۇلارنىڭ ئىجادىيەتلىرىدىكى زالىملارغا بولغان مەدھىيىلەرنى ئايىماي سۆككەن. زالىم، ھەشەمەتخور، شەخسىيەتچى شاھلارنى ماختاشنى ئۇلارغا مەدداھلىق قىلىش دەپ ئەيىبلەيدۇ. بۇ ھال نەۋائىينىڭ «پەرھاد ـ شىرىن» داستانىدا ناھايىتى گەۋدىلىك.

«پەرھاد ـ شىرىن» داستانى ئەلىشىر نەۋائىينىڭ بۈيۈك ئىجادىيەتلىرى بولغان «خەمسە» ئىچىدىكى ئالاھىدە سالماقنى ئىگىلەيدىغان مەشھۇر داستانلارنىڭ بىرسى بولۇپ، ھازىر ئۇنىڭ يېزىلغىنىغا بەش ئەسىردىن ئارتۇق ۋاقىت بولدى.

«پەرھاد ـ شىرىن» ھەققىدىكى داستان شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدا ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. بۇ داستان مەيدانغا كېلىشتىن خېلى ئىلگىرى خىسراۋ، شىرىن ۋە پەرھاد توغرىسىدىكى گۈزەل ھېكايە خەلق ئىچىدە چۆچەك شەكلىدە خېلى كەڭ تارقالغان ئىدى. 7 ـ ئەسىردىن 10 ـ ئەسىرگىچە بولغان بىر تارىخىي جەرياندا ئىران خەلقى ئارىسىدا «خىسراۋ ۋە شىرىن» ناملىق داستان ھالىتىدە مەيدانغا كەلگەن. بۇداستان 7 ـ ئەسىردە ئۆتكەن ئىران شاھى خىسراۋ پەرۋىزنىڭ نامى بىلەن باغلىنىپ ئاتالغان ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلارغا كەلگەندە بۇ تېما نۇرغۇنلىغان قەلەم ئىگىلىرىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە كۈچلۈك جەلپ قىلغان. شۇنىڭ بىلەن 10 ـ ئەسىرگە كەلگەندە ئۇبۇلقاسىم فىردەۋسى بۇ تېمىغا مۇراجىئەت قىلىپ «خىسراۋ ۋە شىرىن» نامىدا گۈزەل بىر داستاننى ۋۇجۇدقا چىقارغان. ئۇنىڭدا مۇنداق بىر ۋەقەلىك ھېكايە قىلىنغان :

ئىران شاھى خىسراۋ ئوۋ قىلىپ يۈرگەن كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ساھىبجامال شىرىننى ئۇچرىتىپ ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قالىدۇ ۋە ئۆيلەنمەكچى بولىدۇ. لېكىن شىرىن پادىشاھ نەسلىدىن بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئوردىدىكى ئەمەلدارلار خىسراۋ شاھنىڭ شىرىنگە ئۆيلىنىشىگە قارشى تۇرىدۇ. خىسراۋ بۇ كىشىلەرگە نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەپ ئاخىرى ئۇلارنىڭ ماقۇللىقىنى ئالىدۇ. خىسراۋنىڭ چوڭ

خوتۇنى مەريەمدىن تۇغۇلغان ئوغلى شىرۇيا ئاتىسى خىسراۋنى ئۆلتۈرۈپ ئىران شاھلىقىنى ئۈستىگە ئالىدۇ ۋە شىرىننى ئەمرىگە ئالماقچى بولغاندا شىرىن خىسراۋغا بولغان ساداقىتىنى بىلدۈرۈپ زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالىدۇ.

فىردەۋسىنىڭ بۇ داستانىدا پەرھاد ۋە شاپۇر ئوبرازى كۆرۈنمەيدۇ.

فىردەۋسىدىن 200 يىللار كېيىن 12 ـ ئەسىردە مەشھۇر ئەزەربەيجان شائىرى نىزامى گەنجىۋى «خىسراۋ ۋە شىرىن» توغرىسىدىكى گۈزەل ھېكايىنى قايتىدىن ئۆزگەرتىپ ئىشلەپ پارس تىلىدا چوڭ ھەجىملىك بىر داستان ياراتقان ۋە ئۇنى ئۆزىنىڭ «خەمسە» سىگە كىرگۈزگەن. بۇ داستاندىكى پېرسوناژلار يەنىلا خىسراۋ بىلەن شىرىن بولۇپ پەرھاد ئىككىنچى ئورۇندىكى بىر ئوبراز سۈپىتىدە، شاپۇر بولسا ئۇستا بىر رەسسام ۋە ھىيلىگەر سەيياھ سۈپىتىدە خىسراۋنىڭ سۆھبەتدىشىلىق سالاھىيىتى بىلەن داستاندىن ئورۇن ئالغان. نىزامىنىڭ بۇ داستانىدا مۇنداق بىر ۋەقەلىك ھېكايە قىلىنىدۇ:

ئەرمىنىيىلىك گۈزەل قىز شىرىن ھەققىدىكى خەۋەرنى ئاڭلىغان شاپۇر بۇھەقتە خىسراۋغا خەۋەر يەتكۈزىدۇ. خىلمۇخىل ۋاستىلەرنى قوللىنىپ شىرىن بىلەن خىسراۋنى ئۆزئارا تونۇشتۇرىدۇ. خىسراۋ دادىسى بىلەن ئورۇشۇپ قېلىپ مەدايىندىن قېچىپ ئەرمەنگە بېرىپ، مېھىنبانۇغا سىغىنىدۇ. شىرىن بولسا مەدايىندىكى ئىران شاھىغا سىغىنىدۇ. شاپۇر شىرىنگە خىسراۋنىڭ ئەرمەنگە بارغانلىقىدىن خەۋەر ئېلىپ كېلىدۇ. شىرىن ئەرمەنگە قايتىدۇ. خىسراۋ بولسا دادىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئىرانغا قايتىپ مەدايىندا شاھلىق سەلتەنىتىگە ئولتۇرىدۇ. خىسراۋ بىلەن شىرىن يەنە ئۇچرىشالمايدۇ. شۇ ئارىدا مەدايىندا ئىسيان كۆتۈرۈلىدۇ. خىسراۋ يەنە يېڭىلىدۇ. كېيىن ئىران ئارقىلىق ئەزەربەيجانغا، ئارقىدىن ئەرمەنىستانغا كېلىپ شىرىن بىلەن كۆرۈشىدۇ. شىرىن يېڭىلگەن شاھنى خالىمايدۇ. خىسراۋ رۇمغا (رىم) غا بېرىپ ئۇيەردە رومۇم ئىمپېراتورىنىڭ قىزى مەريەمگە ئۆيلىنىدۇ. رۇمدىن چوڭ قوشۇن تارتىپ ئىرانغا كېلىپ، دۈشمىنى بەھرام چۇبىننى تەختتىن چۈشۈرىدۇ. شىرىن بولسا ئۆز دۈشمىنىنى يەڭگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا خوتۇن بولۇشقا ۋەدە بەرگەن ئىدى. بۇ ۋاقىتتا مېھىنبانۇ ئۆلگەن بولۇپ، ئەرمەندە شىرىن يالغۇز ئىدى. ئۇ ئەرمەندىن مەدايىنغا كېلىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ قەسرىگە چۈشىدۇ. خىسراۋنىڭ خوتۇنى مەريەم ئۆلارنىڭ قوشۇلۇشىغا توسالغۇ بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەقەلىكلەرگە پەرھاد ئارىلىشىدۇ. پەرھاد جۇڭگولۇق ئەمەس، بەلكى شاپۇر بىلەن جۇڭگوغا بېرىپ ئوقۇپ كەلگەن بىلىملىك سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. ئۇ شىرىن ئۈچۈن بىر سۈت قانىلى قازىدۇ ۋە شۇنىڭدىن كېيىن خىسراۋ بىلەن ئۇچرىشىدۇ. خىسراۋ پەرھادنىڭ قابىلىيەتلىك ۋە بىلىملىكىدىن خەۋپسىرەشكە باشلايدۇ. ئۇ بىستۇن

تېغىدىن مېنىڭ قوشۇنۇم ئۆتىدىغان بىر يول ئېچىپ بەرسەڭ ئاندىن شېرىننى ئالىسەن دەيدۇ. پەرھاد بۇ مۇشكۇل ئىشقا كىرىشىپ كېتىدۇ. پەرھاد ئاسان ئورۇندىغىلى بولمايدىغان بۇنداق بىر چوڭ ئىشقا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ، ئۇنىڭدىن زور نەتىجىلەرنى كۆرسىتىشكە باشلايدۇ. ئادەم ئاسان ئورۇنلىغىلى بولمايدىغان بۇنداق بىر چوڭ ئىشتا پەرھادنىڭ نەتىجىسىدىن كۆرە مۇشۇ ئىشتا قىينىلىپ، ھالىدىن كېتىشىنى كۆزلىگەن خىسراۋ ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئالدىدا ۋەسۋەسىگە چۈشۈپ ئاخىرى ھىيلىگەر موماي ۋاسىتىسى بىلەن ئۇنى جېنىدىن جۇدا قىلىدۇ. پەرھادنىڭ ۋەقەلىكى شۇ يەردە تۈگەيدۇ. لېكىن داستان ۋەقەلىكى يەنە داۋام قىلىدۇ. خىسراۋ شەكەر دېگەن بىر قىزنى ياخشى كۆرۈپ قېلىپ ئۇنى ئەمرىگە ئالىدۇ ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شېرىننىمۇ خوتۇنلۇققا ئالىدۇ. ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىنىڭ داستاندا بايان قىلىنغان شىرۇيانىڭ دادىسىنى ئۆلتۈرۈپ شېرىننى ئەمرىگە ئېلىشىنى نىيەت قىلىش ۋەقەسى نىزامى گەنجىۋىنىڭ بۇ داستانىدىمۇ تەكرارلىنىپ، شىرۇيا ئۆز ئاتىسى خىسراۋنى ئۆلتۈرۈپ، شېرىنگە ئۆيلەنمەكچى بولىدۇ. شېرىن خىسراۋنىڭ جەسىتى ئۈستىدە ئۆزىگە پىچاق سېلىپ ئۆلۈۋالىدۇ. ۋەقەلىك شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

— ئۇستازىم، نەۋائىي ھەزرەتلىرى خەلق ئىچىگە تارقىلىپ بولغان بۇ ھېكايىنى قانداق مەزمۇن، قانداق لىباس بىلەن يېڭى بىر فورمىدا يورۇتقان بولغىيدى؟ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇننى بايان قىلىپ بەرگەن بولسىلىرى ؟!

— ماقۇل، مەن ساڭا بايان قىلىپ بېرەي. ئوبدان قۇلاق سېلىپ ئاڭلا - ھە!

سۆيگۈ سىمفونىيىسى

قەدىمكى زاماندا چىن مەملىكىتىدە بىر خاقان ئۆتكەن ئىكەن. ئۇنىڭ شان ـ شۆھرىتى ئالەمگە مەشھۇر، قۇدرىتى تەڭداشسىز، مال ـ بايلىقى ھەددى ـ ھېسابسىز، لەشكەرلىرى سانسىز ئىكەن. ئۇ گەرچە 60 ياشقا كىرگەن بولسىمۇ، ئەمما تەختكە ۋارىسلىق قىلىدىغان بىرمۇ پەرزەنتىنىڭ يوقلىقىدىن ئىنتايىن قايغۇرىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە خاقاننىڭ ئايالى بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. ئۇنىڭدىن چەكسىز خۇرسەن بولغان پادىشاھ پۈتۈن يۇرتقا يەتتە كېچە ـ كۈندۈز كاتتا توي ـ تاماشا قىلىپ بەرگەندىن كېيىن، ئوغلىغا « پەرھاد » دەپ ئىسىم قويۇپتۇ. يەتتە ياشقا كىرگەندە مەكتەپكە بېرىپتۇ. پەرھاد زامانىسىنىڭ ئالىم ـ ئۆلىمالىرى قولىدا ئوقۇپ، ھەممە پەنلەردە، جۈملىدىن ھەربىي ئىلىمدە دېگۈدەك كامالەتكە يېتىپ، تەڭداشسىز باتۇر، ئەقىللىق، بىلىملىك، ئەخلاقلىق بىر يىگىت بولۇپ يېتىلىپتۇ. ئۇ يىگىتلىك ۋايىغا يەتكەندە، نېمىشقىدۇر رەڭگى كۈندىن ـ كۈنگە سارغىيىپ، چىرايىدا مەيۈسلۈك ئالامەتلىرى كۆرۈلۈشكە باشلاپتۇ. بۇنىڭ سەۋەبىنى ئۇقالمىغان خاقان ئوغلى ئۈچۈن زىياپەت، مۇزىكا كېچىلىكلىرى ئورۇنلاشتۇرغان بولسىمۇ، پايدىسى بولماپتۇ. ئاخىرى پەرھاد ئۈچۈن تۈت پەسىلگە ماسلاشقان بىر چاھار باغ سالدۇرماق بولۇپ، مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن مەشھۇر ئۇستىلارنى تەكلىپ قىپتۇ. پەرھاد باغنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ، قۇرۇلۇش مەيدانىغا كەپتۇ. بۇيەردە قارۇننىڭ تاش چوقۇش ھۈنىرى بىلەن، ماننىڭ تاشقا نەقىش ئويۇش ھۈنىرى ئۇنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى ئالاھىدە جەلپ قىپتۇ. ئۇ ھەركۈنى بۇجايغا كېلىپ ئىشلەمچىلەر بىلەن بىللە ئىشلەش ئارقىلىق قارۇن ۋە ماندىن تاش چوقۇش ھۈنىرى بىلەن نەققاشلىقنى ئۆگىنىپتۇ. ئاخىرى باغمۇ پۈتۈپتۇ، ئەمما يەنىلا بۇ باغ پەرھادنىڭ مىسكىن كۆڭلىنى ئاچالماپتۇ. پادىشاھ بىر تەرەپتىن پەرھادنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش، يەنە بىر تەرەپتىن بۇ كېيىنكى تەخت ۋارىسىغا ھاكىمىيەت باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى ئۆگىتىش ئۈچۈن، ئۆز تەختىگە تەكلىپ قىپتۇ. پەرھاد بۇنىمۇ رەت قىپتۇ. خەزىنىنى تاماشا قىلدۇرۇپتۇ، خەزىنىدىكى گۈل ـ نەقىش چېكىلگەن بىر ساندۇقتىن باشقا ھېچ نەرسە پەرھادنىڭ كۆڭلىگە ياقماپتۇ. ئۇ دادىسىدىن

ساندۇقتا نېمە بارلىقىنى سوراپتۇ. دادىسى ئېيتماپتۇ، پەرھاد قىستاۋەرگەندىن كېيىن، ئاخىرى ساندۇقنى ئېچىشقا مەجبۇر بوپتۇ. ساندۇق ئىچىدىن كۆرۈنمەيدىغان قۇلۇپ بىلەن بېكىتىلگەن بىر ئەينەك چىقىپتۇ. ئەينەك ئۈستىگە: «كىمدە - كىم بۇ ئەينەكنى ئېچىپ تاماشا قىلىشنى خالىسا، يۇنانىستانغا بارسۇن، يولدا ئۈچ چوڭ خەتەر بار» دەپ يېزىلغان ئىكەن. پەرھاد بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ، تېگى - تەكتىگە يەتمەكچى بوپتۇ - دە، ئاتىسىدىن يۇنانىستانغا بېرىشقا ئىجازەت ئاپتۇ. ئاتىسى پەرھادنى يۇنانىستانغا يولغا سېلىشتىن ئىلگىرى، بىر غاردا ياشىغۇچى «سوھەيلا» ئىسىملىك دانىشمەننىڭ ئالدىغا مەسلىھەتكە ئەۋەتىپتۇ. سوھەيلا پەرھادقا يۇنانىستانغا قانداق بېرىش ۋە ئۈچ چوڭ خەتەرنى قانداق يېڭىشنىڭ يولىنى ئۆگىتىپتۇ. سەپەر تەييارلىقى پۈتكەندىن كېيىن پەرھاد خاقان، ۋەزىر ۋە نۇرغۇن لەشكەرلەرنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا يۇنانىستانغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. سانسىز چۆل - باياۋانلار، تاغ - دەريالاردىن ئۆتۈپ، ئاخىرى يۇنانىستان يۇرتىغا قەدەم بېسىپتۇ. ئۇلار بىر غارغا دۈچ كەپتۇ. پەرھاد خاقان ۋە لەشكەرلەرنى تاغ باغرىدا قالدۇرۇپ، ئۆزى غارغا قاراپ مېڭىپتۇ. ئاغزىدا ئوت چاچرىتىپ، بىر ئەجدىھا ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىپتۇ. پەرھاد 20 تال ئوقيا ئوقى بىلەن ئۇنى ئۆلتۈرۈپ، غارغا كىرىپتۇ، ئۇ يەردە: «كىم ئەجدىھانى ئۆلتۈرۈپ غارغا كىرسە، بۇ جايدىكى چوڭ يۇمىلاق تاشنى ئورنىدىن قوزغاتسۇن. ئۇنىڭ ئاستىدىكى خەزىنىدە ساقلانغان قىلىچ بىلەن قالقاننى، ئەجدىھانى ئۆلتۈرگەن ئادەم ئالسۇن» دېگەن خەتكە كۆزى چۈشۈپتۇ. تاشنى ئاغدۇرۇپ، خەزىنىنى، قىلىچ - قالقاننى ئاپتۇ. كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ، قاراڭغۇ، قورقۇنچلۇق بىر ئورمانغا يېتىپ كەپتۇ. بۇ ئورماندا ئەھرەمەن ئاتلىق بىر دىۋە ياشايدىكەن. پەرھاد ئۆزى يالغۇز دىۋىنى ئىزدەپ، ئۇنىڭ ماكانىغا بېرىپتۇ. دىۋە گۈرزى بىلەن پەرھادقا ھۇجۇم قىپتۇ، پەرھاد قىلىچ بىلەن ئۇنىڭ گۈرزىسىنى پاچاق - پاچاق قىلىۋېتىپتۇ. دىۋە تاغ ئۈستىدىن پەرھادقا تاش ياغدۇرۇپتۇ. ئاخىرى ھېرىپ - چارچاپ ھالىدىن كېتىپتۇ. پۇرسەتتىن پايدىلانغان پەرھاد دىۋىنى قىلىچ بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرۈپ، دىۋىنىڭ ئۆڭكۈرىگە كىرىپتۇ. بۇيەردىن سۇلايمان ئۈزۈكىنى تېپىپتۇ. ئۇلار يولىنى داۋاملاشتۇرۇپ، كۆپ يول يۈرۈش ئارقىلىق بىر چىمەنزارغا يېتىپ كەپتۇ. بۇ يەردە بىر قېرى بوۋايغا يولۇقۇپتۇ. بوۋاي پەرھادقا بىر قورغاننى كۆرسىتىپ، ئۇيەردىكى تىلسىمنى ئېچىش يولىنى ئۆگىتىپ قويۇپ، كۆزدىن غايىب بوپتۇ. پەرھاد بوۋاي كۆرسەتكەن يول بىلەن قورغانغا بېرىپ، بىر ئارسلانغا يولۇقۇپتۇ. ئارسلان ھۇجۇم قىپتۇ. ئۇ سۇلايمان ئۈزۈكىنىڭ ياردىمى بىلەن ئارسلاننى يېڭىپتۇ. توققۇز يۈز قەدەم مېڭىپ، بىر تاش تەختنىڭ ئۈستىگە چىقىپتۇ - دە، ئۇنى قاتتىق تېپىپتۇ. يەر ئاستىدىن

قورقۇنچلۇق بىر سادا ئاڭلىنىپ، دەرۋازا ئېچىلىپتۇ. ئۇنىڭ ئىچىدىن ھەددى - ھېسابسىز ئوقلار بىلەن تۆمۈر ئادەملەر ۋە تۆمۈر ساۋۇت كىيگەن رەسىم چىقىپ، پەرھادنى ئوققا تۇتماقچى بوپتۇ. پەرھاد ھېچ قورقماستىن بۇ بەھەيۋەت ئادەملەرنىڭ كۆكسىدىكى ئەينەكلەرنى ئوقيا بىلەن پاچاقلىۋېتىپتۇ. ئادەملەرنىڭ ھەممىسى يىقىلىپتۇ. پەرھاد ئۆڭكۈرگە كىرىپ، بۇ يەردىكى ھەددى - ھېسابسىز مال - دۇنيا بىلەن جاھاننامە جامى جەمشىت ئەينىكىگە ئىگە بوپتۇ. مال - دۇنيانى لەشكەرلىرىگە بۆلۈپ بېرىپتۇ ھەمدە لەشكەرلىرىنى ئوتلاقتا قالدۇرۇپ، ئۆزى خاقان، ۋەزىر قاتارلىق بىرنەچچە كىشى بىلەن سوقراتنى ئىزدەپ مېڭىپتۇ. سوقرات ياشايدىغان تاغ ناھايىتى قاراڭغۇ، قورقۇنچلۇق، غارلىرى كۆپ جاي بولغاچقا، ئۇنى تاپالماي، جاھاننامە ئەينىكىگە قاراپتۇ. ئەينەكتىن سوقرات تۇرغان غارنى تېپىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. سوقرات خاقان بىلەن ۋەزىرگە ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈش ھەققىدە دۇئا قىلىپ، نۇرغۇن نەسىھەت قىلغاندىن كېيىن ئۆلارنى چىقىرىۋېتىپتۇ، پەرھادقا ئۇنىڭ ئاشىق بولىدىغانلىقىنى، ئاشىقلار ئۆزىنى قانداق تۇتۇش لازىملىقى ھەققىدە بىرمۇنچە تەربىيە قىلغاندىن كېيىن، مۇنداق دەپتۇ: «ئەينەكنىڭ تىلسىمى ئېچىلدى، چۈنكى ئىسكەندەر تىلسىمغا كەلگەندە قورغاندىكى تۆمۈر ساۋۇت كىيگەن ئادەملەرنىڭ كۆكسىدىكى ئەينەكنى ئۆز ئوقى بىلەن تەشكەن. خاقان خەزىنىسىدىكى ئەينەك شۇ تىلسىم بىلەن باغلانغان، ئەمدى چىنغا بار، بۇ ئەينەكنى تاماشا قىل.» بۇ سۆزدىن كېيىن سوقرات بۇ دۇنيادىن خوشلىشىپتۇ. ئۇنى تەنتەنىلىك ھالدا دەپنە قىلغاندىن كېيىن خاقان، ۋەزىر، پەرھاد ھەممىسى ئۆز يۇرتىغا قايتىپتۇ. ئىسكەندەر زۇلقەرنەيننىڭ شەرققە يۈرۈش قىلىپ، خوتەن شاھى بىلەن قىلغان تىنچلىق كېلىشىمىدىن كېيىنكى خاتىرە سوۋغىسى سۈپىتىدە قالدۇرۇپ كەتكەن ئاتىسىنىڭ خەزىنىسىدىكى ھېلىقى ساندۇقنى ئېچىپ، جاھاننامە ئەينىكىنى ئېلىپ، ئۇنى تاماشا قىپتۇ. ئەينەكتە، تاشلىق بىر چۆل - جەزىرىدە نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ جاپا چېكىپ ئىشلەۋاتقانلىقىنى، شۇلار قاتارىدا خۇددى ئۆزىگە ئوخشاش كېلىشكەن بىر ياش يىگىتنىڭ ئۆستەڭ قېزىۋاتقانلىقىنى، دىققەت بىلەن قارىغاندا بۇيىگىت باشقا كىشى ئەمەس، دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپتۇ. ئارقىدىنلا بىرتوپ ئاتلىق قىزلار كۆرۈنۈپتۇ. بۇنىڭ ئىچىدىن بەكمۇ كېلىشكەن، گۈزەل، ساھىبجامال بىر قىز پەرھادنىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سوراپتۇ. پەرھاد بۇ قىزنى جاھاننامە ئەينىكىدىن كۆرۈپ، ئاشىقى بىقارار بولۇپ ھوشىدىن كېتىپتۇ. بىر كېچە - كۈندۈزدىن كېيىن ئۇ ھوشىغا كېلىپ، ئەينەككە قارىسا ھېچنىمە كۆرۈنمەپتۇ. شۇندىن باشلاپ پەرھاد قىزنىڭ ئىشقى پىراقىدا كۈندىن - كۈنگە سارغىيىپ، كېسەلگە گىرىپتار بولىدۇ. ئوغلىنىڭ بۇ ئەھۋالىغا ئېچىنغان ئاتىسى

ئۇنى دېڭىز ساياھىتىگە ئېلىپ بارىدۇ. دېڭىزدا قاتتىق بورانغا دۇچ كېلىش سەۋەبى بىلەن ئاتا ـ باللار بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىپ كېتىدۇ. ئاتىسى ۋە خىزمەتچىلەر چۆشكەن كېمە قىرغاققا چىقىپ قالىدۇ. پەرھاد چۈشكەن كېمە بولسا، بوراندا بارغانسىرى يېراقلاپ، دېڭىز ئوتتۇرىسىدىكى تاشقا سوقۇلۇپ، پاچاقلىنىپ كېتىدۇ. پەرھاد تاش ئۈستىدە ھالسىز يېتىپ قالىدۇ. سەپەرگە چىققان بىر سودىگەرلەر كېمىسى بۇيەردىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، پەرھادنى قۇتۇلدۇرۇۋالىدۇ. پەرھاد بۇلارغا ئۆزىنى بوراننىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ مال ـ دۇنياسىدىن ئايرىلىپ قالغان سودىگەر قىلىپ تونۇشتۇرىدۇ. ئۇلار دېڭىزدا كېتىۋاتقاندا بىرقانچە قاراقچىلار كېمىسى ھۇجۇم قىلىدۇ. سودىگەرلەر داد ـ پەرياد كۆتۈرۈشىدۇ. ئەھۋالنى ئۇققان پەرھاد ئوقيا تەلەپ قىلىپ ئېلىپ، بېنزىن بومبىسىنى سودىگەرلەر كېمىسىگە ئېتىشقا تەمشىلىۋاتقان قاراقچىنى، ئاندىن باشقا قاراقچىلارنى ئارقىمۇئارقا يىقىتىپ، سودىگەرلەرنى قۇتۇلدۇرۇۋالىدۇ. سودىگەرلەر ئۆز مال ـ مۈلكىنى پەرھادقا تەقدىم قىلىدۇ، پەرھاد قوبۇل قىلمايدۇ. شۇنداق قىلىپ پەرھاد سودىگەرلەرنىڭ ھىمايىسىدە يەمەنگە يېتىپ بارىدۇ. سودىگەرلەر ئارىسىدا كۆپنى كۆرۈپ، ياخشى ـ ياماننى پەرق ئەتكەن، رەسساملىقتا ماھىر شاپۇر ئىسىملىك دانا بىر ئادەم بار ئىدى. ئۇ پەرھادنىڭ جىمغۇرلۇقىدىن دەرد ـ ھەسرىتىنىڭ كۆپلۈكىنى بىلىۋالىدۇ ـ دە، ئۇنىڭ بىلەن ئۇلپەتلىشىش ئارقىلىق ئۇنىڭ سىرىنى بىلىشكە ئىنتىلىدۇ. پەرھاد شاپۇر بىلەن قانچە چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتقان بولسىمۇ، ئەمما ئىچكى سىرىنى شاپۇرغا مۇتلەق ئېيتمايدۇ. شاپۇر بىر كۈنى پەرھادنى مەست قىلىپ قويۇپ، ئۇنىڭ كىم، قەيەرلىك، قانداق دەرد ـ ھەسرىتىنىڭ بارلىقىنى سورايدۇ. پەرھاد ئەينەكتە كۆرگەن ۋەقەلەرنى چۈشىدە كۆرگەن قىلىپ، شاپۇرغا سۆزلەپ بېرىدۇ، لېكىن شاھزادە ئىكەنلىكىنى مەخپىي سىر قىلىپ ساقلايدۇ. شاپۇر بۇ قىزنىڭ دەشتى ئەرمەن مەلىكىسى شېرىن ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ياردەم قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. لېكىن پەرھاد بۇنىڭغا ئىشەنمەيدۇ. شاپۇر رەسساملىق قابىلىيىتىگە تايىنىپ، پەرھادنىڭ ئەينەكتە كۆرگەنلىرىنى ئەينەن تەسۋىر قىلىدۇ. شاپۇرغا چىن قەلبىدىن ئىشەنگەن پەرھاد ئۇنىڭ بىلەن ئەرمەن مەملىكىتىگە بارىدۇ. ئۇيەردە بىر چۆل ـ باياۋاندا نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ تاش قېزىپ، ئۆستەڭ چېپىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ. بۇ ئەينەكتە كۆرگەن مەنزىرىنىڭ دەل ئۆزى بولۇپ، پەرھاد، تاش قېزىپ، ئۆستەڭ چېپىشنىڭ سەۋەبىنى ئۇ يەردە ئىشلىگۈچىلەردىن سورايدۇ. ئىشلەمچىلەردىن بىرى، پادىشاھ مېھىنبانۇنىڭ شېرىن ئىسىملىك گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق بىر ھەمشىرىسى بولۇپ، ئۇنىڭغا ئاتاپ تاغ بېشىغا بىر ئىمارەت سالدۇرماقچى بولغانلىقىنى، ئەمما تاغدا سۇ بولمىغانلىقتىن، سۇ

چىقىرىش مەقسىتىدە بۇ ئۈستەڭنى قېزىۋاتقانلىقىنى، قېزىش خېلى ئۇزۇندىن بۇيان باشلانغان بولسىمۇ، ئەمما ناھايىتى ئاز قىسمىنى قېزىپ بولغانلىقىنى سۆزلەپ بېرىدۇ. پەرھاد شاپۇر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، قارون، ماندىن ئۆتكەنگەن تاشقا سۇ سىپىپ قېزىش ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ، باشقىلار بىر ئايدا قازغان تاشنى بىر كۈندىلا قېزىپ تۈگىتىدۇ. پەرھادنىڭ تاش قېزىش ماھىرلىقى پۈتۈن ئەرمەنىستانغا تارقالغاندىن سىرت، پادىشاھ مېھىنبانۇغا يېتىپ بارىدۇ. مېھىنبانۇ، شېرىن باشلىق ساراي ئەمەلدارلىرى نۇرغۇن گۈزەل قىزلارنى باشلاپ، پەرھادنىڭ ھۈنىرىنى تاماشا قىلىش ئۈچۈن ئۈستەڭ قازغۇچىلار تۇرۇشلۇق جايغا كېلىدۇ ۋە پەرھادنى كۆرىدۇ. ئۇنىڭ گۈزەللىكىگە، كۈچىگە، ھۈنىرىگە قايىل بولۇپ، كۆپ مىننەتدارلىق ۋە رەھمەتلەر بايان قىلىپ، بېشىدىن ئالتۇن - مەرۋايىت چاچىدۇ. مېھىنبانۇ ۋە شېرىننىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىدىن چوڭقۇر تەسىرلەنگەن پەرھاد مېنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلغان ھېلىقى گۈزەلنىڭ ئۆزى بولمىسۇن يەنە، دەپ ئويلاپ تۇرغاندا، شامال كېلىپ شېرىننىڭ نىقابىنى ئېچىۋېتىدۇ. ئەينەكتە كۆرگەن گۈزەلنىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى بىلگەن پەرھاد شېرىننىڭ گۈزەل جامالىنى كۆرۈپ ھوشىدىن كېتىدۇ. شېرىن ۋە مېھىنبانۇ پەرھادنى ئۆلدى دەپ ئويلايدۇ، خەلق ھەيران قالىدۇ. شاپۇر پەرھادنىڭ ھالىغا ئېچىنىپ يىغلايدۇ. شاپۇردىن ئەھۋال ئۇققان شېرىن ئۇنى ساندۇققا سېلىپ ئۆز ئوردىسىغا ئېلىپ كېتىدۇ. ئۈچ كۈندىن كېيىن پەرھاد ھوشىغا كېلىدۇ. ئۆزىنىڭ شېرىننىڭ ھۇزۇرىدا ياتقانلىقىدىن ئۇيۇلۇپ، يەنە تاغقا قايتىپ كېتىدۇ - دە، ئىلگىرىكىدىن تېخىمۇ غەيرەتلىنىپ ئىشلەيدۇ.

پەرھادنىڭ ئىشقى شېرىننىڭ كۆڭلىنى ئاللىقاچان ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىۋالغان ئىدى. شۇڭا ئۇ پەرھادنىڭ دېرەكسىز يوقاپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن قايغۇرىدۇ. تەرەپ - تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ ئىز - دېرىكىنى قىلىدۇ. ئۇنىڭ تاغدا ئۈستەڭ قېزىۋاتقانلىق خەۋرىنى ئاڭلاپ، كۆڭلى ئەمىن تاپىدۇ. ئۈستەڭ پۈتۈپ، قانال قېزىش، ئىمارەت سېلىش ئىشى باشلىنىدۇ. بۇ ئىشتىمۇ پەرھاد ئىنتايىن غەيرەتلىنىپ ئىشلەيدۇ. شاپۇر بىلەن ئىككىيلەن بىنانىڭ تۆت ئەتراپىغا گۈل ۋە نەقىش ئويىدۇ. قۇرۇلۇش پۈتكەندىن كېيىن سۇ باشلىنىدۇ. تەنتەنىلىك مۇراسىم ئۆتكۈزۈلىدۇ. شېرىندا پەرھادنى ياخشى كۆرۈش ئىستىكىنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى سەزگەن مېھىنبانۇ بۇ مۇناسىۋەت بىلەن زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇپ، شاپۇر بىلەن پەرھادنى قىزغىن كۈتۈۋالىدۇ. پەرھاد بىلەن شېرىن زىياپەتتە ئۆز كۆڭۈل سىرلىرىنى بىر - بىرىگە ئېيتىپ، خۇشال مۇڭدىشىدۇ.

شېرىننىڭ گۈزەللىك داڭقىنى ئاڭلىغان ئىران پادىشاھى خىسراۋ كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشىغا قارىماي، ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن مانا مۇشۇ كۈنلەردە ئەرمەنىستانغا ئەلچى ئەۋەتىدۇ. شېرىننىڭ نارازىلىقى ۋە قارشىلىقىنى ئاڭلىغان مېھىنبانۇ خىسراۋ ئەلچىلىرىگە بىر ـ ئىككى يىلدىن كېيىن ئاندىن ئويلىشىشقا بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ قايتۇرۇۋېتىدۇ. بۇ جاۋابتىن غەزەپلەنگەن خىسراۋ ئىككىنچى قېتىم ئەلچى ئەۋەتىپ، يەنە ئوخشاش جاۋاب ئالغاندىن كېيىن، ئەرمەنىستان ئۈستىگە قوشۇن تارتىپ كېلىدۇ. پەرھاد ئالدىغا چىقىپ ئۇنىڭ يولىنى تورايدۇ ھەمدە ئۆزىگە قارشى ئەۋەتكەن يىگىرمە نەپەر پالۋاننى تاشقا باستۇرۇپ ۋەيران قىلىدۇ. خىسراۋ ئۆزى ياخشى كۆرگەن بىر قىز ئۈچۈن شۇنچە قوشۇن تارتىپ كەلگەنلىكىدەك نامەردلىكىنى ئەيىبلەپ ئۇيالدۇرىدۇ. خىسراۋ ۋەزىرلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە مۇۋاپىق ئۈچىنچى قېتىم مېھىنبانۇغا ئەلچى ئەۋەتىدۇ. بۇ قېتىممۇ ئىلگىرىكىگە ئوخشاشلا جاۋاب ئالغاندىن كېيىن، ئەمدى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا باشلايدۇ. ئەمما پەرھادنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا دۇچ كېلىپ، ھۇجۇمدا يېڭىلىدۇ. ئاخىرى ئۇ ھىيلە يولىنى ئىزدەپ، بىر مەككارنى سېتىۋالىدۇ. مەككار پەرھادنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۆزىنى خىسراۋدىن زەربە يېگەن قىلىپ كۆرسىتىدۇ ـ دە، قولىدىكى بىھوش قىلىدىغان دورا سېپىلگەن گۈلنى پەرھادقا پۇرىتىپ بىھوش قىلىپ، پەرھادنى تۇتۇۋالىدۇ. پەرھاد خىسراۋنىڭ ئالدىغا بارغاندا خىسراۋنىڭ قورقۇنچاقلىقى، سېھىرگەرلىك بىلەن ئىش كۆرگەنلىكى، زالىملىقىنى ئېيتىپ قاتتىق ئەيىبلەيدۇ، بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن خىسراۋ پەرھادنى تاش بوران قىلىپ دارغا ئېسىشقا، جەسەتنى كۆيدۈرۈپ، كۈلىنى كۆككە سورۇشقا بۇيرۇيدۇ. پەرھاد بۇنىڭغا قىلچە پىسەنت قىلماستىن: «سەن زالىمنىڭ قولىدا ئۆلۈش مەن ئۈچۈن شەرەپ، چۈنكى شۇنچە قوشۇنۇڭ بىلەن ماڭا كۈچۈڭ يەتمەي، ھىيلە ـ مىكىر بىلەن بىھوش قىلىپ قول ـ ئايىغىمنى باغلاپ، غەزەپ بىلەن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلغانلىقىڭنى پۈتۈن خەلق ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. پۈتۈن گۇناھى سۆيگۈدىن ئىبارەت بولغان بىر يىگىتكە مۇشۇنداق ‹باتۇرلۇق› ۋە ‹ئادالەت› بىلەن جازا بەرگىنىڭ ئۈچۈن، خەلق ساڭا ئەلۋەتتە لەنەتلەر ئوقۇشى كېرەك. ئەگەر مەن ھازىر ئازاد بولغاندا ئىدىم، سەندەك پادىشاھقا باتۇرلۇق ۋە مەردلىكتىن ئازغىنا ئۆگىتىپ قويغان بولاتتىم، مەيلى ئۆلتۈر، مەردلىك بىلەن ئۆلۈش نامەردلىك بىلەن ياشاشتىن شەرەپلىك» دەيدۇ. بۇنى ئاڭلىغان خەلق پەرھادنىڭ بىھۇدە ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلىقىغا ئېچىنىپ، خىسراۋغا لەنەتلەر ياغدۇرىدۇ. خەلقنىڭ غەزەپ ـ نەپرىتىنى سەزگەن ۋەزىر بۇزرۇك ئومىد خىسراۋغا پەرھادنىڭ گۇناھسىزلىقىنى ھەممە ئادەملەرنىڭ بىلىپ، قاتتىق غەزەپلىنىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈشنى كېيىنگە

www.uyghurkitap.com

قالدۇرۇشقا مەسلىھەت بېرىدۇ. خىسراۋ بۈزرۈك ئۈمىدنىڭ مەسلىھەتىگە قوشۇلۇپ، پەرھادنى بىر قورغانغا قاماپ قويىدۇ. پەرھاد پۇت ـ قولىدىكى كىشەنىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، قورغانغا ئەركىن كىرىپ ـ چىقىپ يۈرۈيدۇ. بۇنى كۆرگەن پايلاقچىلار ھەيران بولۇپ پەرھادتىن: «نېمە ئۈچۈن سىز قېچىپ كەتمەيسىز» دەپ سورايدۇ. پەرھاد: «مەن ئۆز بېشىمدىكى ئۆلۈمنى نېمە ئۈچۈن سىلەرگە راۋا كۆرىمەن. ئۆزۈمنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن گۇناھسىز كىشىلەرنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرسەم، بۇ تولىمۇ نامەردلىك بولمامدۇ ؟» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. پەرھادنىڭ ئەركىن يۈرگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان خىسراۋ باشتا غەزەپلىنىپ پايلاقچىلارنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ قېچىپ كەتمىگەنلىكىنى ئۇققاندىن كېيىن، كۆڭلى بىر ئاز خاتىرجەم بولۇپ، ئۇنى باشقىچە يول بىلەن ئۆلتۈرۈشنى ئويلايدۇ.

پەرھادنىڭ خىسراۋ قولىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى مېھىنبانۇ بىلەن شاپۇر بىلسىمۇ، ئەمما شىرىن بىلمەيتتى. پەرھادنى شەھەر سىرتىدا، دەپ ئويلايتتى. شۇڭا ئۇ پەرھادنى كۆرۈش ئىستىكى بىلەن كۆنلەرنىڭ بىرىدە راۋاقتا چىقىدۇ ۋە پەرھادنىڭ قەھرىمانلىقىنى ماختاپ، زالىم خىسراۋ قولىغاچۈشۈپ قالغىنىغا ئېچىنىپ ئېيتقان خەلق ناخشىلىرى ئۇنىڭ قۇلىقىغا چۈشۈپ قالىدۇ. شىرىن ئاھ ـ پەرياد چېكىپ ھوشىدىن كېتىدۇ. شىرىننىڭ ھالىغا ئېچىنغان شاپۇر شەھەردىن چىقىپ، يېرىم كېچىدە خىسراۋ قوشۇنىنىڭ ئارىسىغا بېرىپ، پەرھادنىڭ تىرىك ئىكەنلىك خەۋىرىنى ئۇقۇپ كېلىدۇ. بۇ خەۋەردىن خۇشاللانغان شىرىن ئۆز ھال ئەھۋالىنى بايان قىلىپ بىر پارچە خەت يېزىپ، ئۇنى شاپۇر ئارقىلىق پەرھادقا ئەۋەتىدۇ. بۇنىڭدىن خۇرسەن بولغان پەرھادمۇ دەرد ـ ھالىنى بايان قىلىپ جاۋاب يازىدۇ.

پەرھاد خىسراۋنىڭ ئۆزىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش قەستىگە چۈشكەنلىكىنى تېخى بىلمەيتتى، شۇڭا ئۇ ھەممە ئىشقا ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن قارايتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ تاغدا ھاۋالىنىپ ئولتۇرغاندا، ئۈستۈېشىنى قارا كىيىملەر بىلەن ئورىغان بىر موماي كېلىدۇ. ئۇ پەرھادقا ئۆزىنى تەركىدۇنيا يولغا كىرگەن ئايال قىياپىتىدە تونۇشتۇرىدۇ. پەرھاد ئۇنىڭغا ئالدىنىپ: «خىسراۋ شەھەرنى ئالدىمۇ ؟» دەپ سورايدۇ. موماي پەرھادقا خىسراۋنىڭ شەھەرنى ئېلىپ، مېھىنبانۇ بىلەن ياراشقانلىقىنى، سىڭلىسى شىرىننى خىسراۋغا نىكاھلاپ بەرگەنلىكىنى، شىرىننىڭ خىسراۋدەك زالىمغا گىرىپتار بولغۇچە ئۆلگىنىم ياخشى، دەپ ئۆزىنى خەنجەر بىلەن ئۆلتۈرگەنلىكىنى، ئۆلگەنىگە قەدەر «پەرھاد، پەرھاد!» دېگەن ئىسمىنى ئېغىزىدىن چۈشۈرمىگەنلىكىنى سۆزلەپ بېرىپ، «دۇنيادا مۇنداقمۇ سادىق ئاشىقلار بولىدىكەن ـ ھە؟» دەپ زار ـ زار يىغلاشقا باشلايدۇ. بۇنى ئاڭلاپ

قاتتىق ئازاپلانغان پەرھاد چۆلگە چىقىپ كېتىدۇ ۋە ئۇيەردە ياۋايى ھايۋانلار بىلەن دوست بولۇپ، ئىچىدىكى دەرد ـ ئەلەمنى ئۇلارغا سۆزلەپ بېرىدۇ ۋە ئاخىرى ئازابقا چىدىماي ئۆلۈپ كېتىدۇ. مۇشۇ كۈنلەردە پەرھادقا ياردەم بېرىمەن دەپ ئۇنى ئىزلەپ يۈرگەن بىر يوچۇن ئادەم پەرھادنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ يېنىغا بارماقچى بولسىمۇ، لېكىن ياۋايى ھايۋانلار پەرھادنىڭ جەسىتىنى قوغداپ ئۇنى يېقىنلاشتۇرمايدۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ھېلىقى يوچۇن ئادەم بۇ ئەھۋالنى شەھەردىكىلەرگە يېپىدىن يېڭىنىسىگىچە بىرنى قالدۇرماي سۆزلەپ بېرىدۇ.

پەرھادنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى شاپۇردىن ئاڭلىغان مېھىنبانۇ بىلەن شىرىن چوڭقۇر قايغۇغا گىرىپتار بولىدۇ. شىرىن كۈندىن ـ كۈنگە سارغىيىپ، جۇدەشكە باشلايدۇ.

خىسراۋ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، تۆتىنچى قېتىم مېھىنبانۇغا ئەلچى ئەۋەتىدۇ. ئۇزۇن مۇددەت قامالدا قېلىپ چارىسىز قالغان مېھىنبانۇ باشقىلارنىڭ تەكلىپىگە ۋە شىرىننىڭ ماقۇللىقىغا ئاساسەن ئەلچىلەرگە جاۋاب بېرىدۇ. ئەلچىلەر مېھىنبانۇنىڭ ئەۋۋەل قامالنى بىكار قىلىش، شىرىننى تاغ ئۈستىگە سېلىنغان ئىمارەتتە ھاۋالاندۇرۇپ داۋالاش، ئاندىن نىكاھ ئوقۇش ھەققىدىكى شەرتلىرىنى خىسراۋغا بىرمۇ بىر يەتكۈزىدۇ. خۇشاللىقتا قىن- قىنىغا پاتماي قالغان خىسراۋ بۇ شەرتلەرنىڭ ھەممىسىنى دەرھال قوبۇل قىلىدۇ. شىرىن شەرتكە مۇۋاپىق پەرھاد سۇ چىقارغان تاغ بېشىدىكى ئىمارەتكە بېرىپ ھاۋالىنىدۇ. شىرىن بىلەن بىللە نۇرغۇن شەھەر ئاھالىسى ۋە خىسراۋنىڭ شىرۇيا ئىسىملىك ئوغلى بۇ جايغا ساياھەتكە چىقىدۇ. شىرۇيا تاماشا قىلىپ يۈرگەندە شامال بىردىنلا شىرىننىڭ يۈزىدىكى نىقابىنى ئېچىۋېتىدۇ. شىرىننىڭ ھۆسنى جامالىنى كۆرگەن شىرۇيا شىرىنغا دەرھال ئاشىقى بىقارار بولىدۇ. دادىسى ھايات تۇرۇپ شىرىننىڭ ۋەسلىگە يېتىشىنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىگە كۆزى يەتكەن شىرۇيا دەرھال دادىسىنى ۋە ئۆزى گۇمانلىق دەپ قارىغان ئادەملەرنى ئۆلتۈرۈپ تەختنى قولىغا ئالىدۇ ھەمدە مېھىنبانۇغا ئەلچى ئەۋەتىدۇ. مېھىنبانۇ شىرىننىڭ تەلىپىگە ئاساسەن پەرھادنىڭ جەسىتىنى كەلتۈرۈپ، ھازىسىنى تۇتۇپ، دەپنە قىلىشىنى شەرت قىلىپ قويىدۇ. شىرۇيا نائىلاج ماقۇل بولىدۇ. پەرھادنىڭ جەسىتى كەلتۈرۈلىدۇ. ئۇنىڭغا قىممەت باھالىق كىيىم كىيدۈرۈلۈپ، ئەتىرلەر چېچىلىپ، ساندۇققا سېلىنىپ، مەخسۇس تەييارلانغان سارايغا قويۇلىدۇ. ھەممە تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن شىرىن پەرھادنىڭ جەسىتى بىلەن ئۆزى يالغۇز ۋىدالىشىدىغانلىقىنى مېھىنبانۇغا ئېيتىپ، سارايغا ئادەم كىرگۈزمەسلىكنى ئۆتۈنۈپ سورايدۇ. مېھىنبانۇ رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن، ئۇ سارايغا كىرىپ،

ساندۇقنى ئېچىپ، پەرھادنى قۇچاقلايدۇ ـ دە، ھوشىدىن كېتىدۇ. شىرىن ئۆزۈن مۇددەت يوقاپ كەتكەنلىكتىن، كىشلەر نائىلاج ئىشكنى چېقىپ كىرىدۇ ھەمدە شېرىننىڭ ئالللىقاچان ئۆلگەنلىكىنى كۆرىدۇ.

پەرھادنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئوغلىدىن دېرەك ئالالماي، ئۇنىڭ دەردىدە ۋاپات بولىدۇ. تەخت پەرھادنىڭ ئېمىلدىشى بەھرامغا قالىدۇ. كۆنلەرنىڭ بىرىدە پەرھاد يولۇققان بالا ـ قازالارنىڭ خەۋىرى بەھرامغا ئاڭلىنىپ قالىدۇ. ئۇ ئەرمەنىستانغا كېلىدۇ. ئۇچاغدا پەرھاد، شىرىن، مېھىنبانۇلار ئالەمدىن ئۆتكەن بولۇپ، شىرۇيا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ئىكەن. بەھرام شىرۇياغا ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئەمما شىرۇيا قورقۇپ، كېلىشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ. بەھرام خىسراۋنىڭ قورشاۋى دەستىدىن ئەرمەنىستانغا بولغان بارلىق زىيانلارنى تۆلەشنى شىرۇيانىڭ ئۈستىگە ئارتىپ، ئۇنى ئەرمەنىستاندىن قوغلاپ چىقىرىدۇ. ئۆزى خىسراۋ ۋەيران قىلغان جايلارنى تۈزەپ، ئاۋات قىلىشقا كىرىشىدۇ.

نەۋائىي ھېكايە قىلغان ۋەقەلىك شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. بىراق، نەۋائىي بۇ داستانى ئارقىلىق ئىككى دۇنيانى، يەنى ياخشىلىق ۋە يامانلىق دۇنياسى، زۇلۇم ۋە ئادالەت دۇنياسى، جاپا ۋە ۋاپا دۇنياسىنى يارىتىدۇ. بۇ ئىككى دۇنيا داستاننىڭ ئاساسلىق ئىجابىي قەھرىمانلىرىدىن پەرھاد، شىرىن، مېھىنبانۇ، شاپۇر ۋە بەھرام. سەلبىي ئوبرازلىرىدىن خىسراۋ، شىرۇيا، ھىيلىگەر موماي قاتارلىق بىرنەچچە ئىجابىي ۋە سەلبىي ئوبرازلىرىنىڭ كونكرېت پائالىيەتلىرىدە روشەن گەۋدىلىنىدۇ. نەۋائىي مانا مۇشۇ ئوبرازلارنىڭ كونكرېت پائالىيەتلىرى ئارقىلىق كىشىلەر ئالدىغا ئادىمىي ھاياتنىڭ نىشانىنى ئېنىق كۆرسىتىپ، كىشىلەرنى ئەقىل بىلەن ئىش قىلىشقا يېتەكلەيدۇ.

ياخشىلىققا ياخشىلىق ئادەمنىڭ ئىشى

نەۋائىينىڭ «پەرھاد ـ شىرىن» داستانىنى ئوقۇغان ۋاقتىمىزدا، پەرھاد بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا كۈچلۈك بىر خاقاننىڭ قولىنى نەگە ئۇزاتسا شۇيەرگە يېتىدىغان، مال ـ مۈلكى زىيادە، ئىشرەت ۋە ھەشەمەتكە بېرىلگەن بىر شاھزادىسى سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى ئۇلۇغ بىر ئىنسان، ئۇلۇغ بىر ئىجادكار ۋە ئۇلۇغ بىر ئەمگەكچى سۈپىتىدە گەۋدىلىنىدۇ. پەرھاد ئۆزىنىڭ ھاياتىدا مېھنەت سۆيەرلىكى، ئىلىم ئەھلىلىرىنى ھۆرمەتلىشى، ئىلىمگە بولغان كۈچلۈك ئىنتىلىشى ۋە قىزىقىشى، ھۆر، ئەركىن پىكىرلىك، توغرا، ئىنساپلىق، ۋاپادار ئادەمگە ئوخشىشى بىلەن قايسى ئەلدىن، قايسى ئۇرۇق ۋە قايسى مىللەتتىن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۆزى بىلەن پىكىرداش ئادەملەر بىلەن چوڭقۇر دوستلۇق ئورنىتىدۇ، ئۇلارنىڭ تەقدىرىگە ئۆز تەقدىرىنى باغلايدۇ، ئۇلار ئۈچۈن جان بېرىشكە ۋە ئۇلار ئۈچۈن جاپا ـ مۇشەققەت تارتىشقا رازى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ قايغۇسىنى ئۆزىنىڭ قايغۇسى، ئۇلارنىڭ بېشىغا كەلگەن بالانى ئۆز بېشىغا كەلگەن بالا تەرىقىسىدە قوبۇل قىلىدۇ. پەرھاد شۇنىڭ ئۈچۈن جاپا ـ مۇشەققەت ۋە كۈلپەت ئىچىدىمۇ ئۆزىگە دوست تاپالايدۇ. ئادەم ئادەمنى تاپىدۇ. ئۆزىنى ئادەم دەپ ھېسابلىغان كىشىلەر ئۆزىنىڭ پىكىرداشلىرىنى كۆرگەندە ئۇنىڭ ئۈچۈن جان تەسەددۇق قىلىشتىن قورقمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق ئادەملەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوڭ بىر مەنىۋى بىرلىك بار. ۋاپا ۋە ساداقەت بار. مېھنەتتىكى ھەمدەملىك، پىكىردىكى بىرلىك، تۇرمۇشتىكى ھەمكارلىق ۋە تەقدىردىكى ئوخشاشلىق بار.

ئادەمگە بولغان مۇھەببەت ۋە ھۆرمەت، ئادەم ئەركىنلىكىگە بولغان كۈچلۈك ئىنتىلىش، ئادەمنىڭ ئەركىنلىكى ۋە خاتىرجەملىكى ئۈچۈن بولغان پىداكارلىق پەرھاد ئۈچۈن ئەبەدىيلىك دوستلارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ. جۇڭگولۇق پەرھادقا ئىرانلىق شاپۇر، ئەرمىنىيلىك شىرىن ۋە مېھىنبانۇنى ئەبەدىيلىك دوست ۋە ھەمراھ قىلغان ئاساس پەرھاد ۋۇجۇدىدىكى ئادىمىي خىسلەتتۇر. بۈيۈك شائىر نەۋائىي ئىنساننىڭ مېھنەت بىلەن زىچ بىرىككەن شانلىق ئوبرازىنى پەرھادنىڭ مېھنەتچان ۋە ئىجادكار پائالىيەتلىرىدە ئەمەلىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرىدۇ. كىچىكىدىن تارتىپ ئىلىمگە ھېرىسمەن بولغان، زېھنى ئۆتكۈر ۋە ئىجاد ـ ئىختىراغا ئىنتىلىپ تۇرىدىغان پەرھاد ھەرقانداق بىر ھۈنەرنى كۆرسە تېزلا

ئىگىلىۋالىدۇ. ھەرقانداق مۇشكۇل ئىشقا دۇچ كەلسە ئۇنىڭ مەخپىيىتى ھەققىدە ئىزدىنىدۇ. تاشچى قارەننىڭ تاشچىلىق ھۈنىرى، رەسسام مانىينىڭ رەسساملىق ھۈنىرى ئانچە سىر بىلىنمەيدۇ. چۈنكى پەرھاد شەيئى ۋە ھادىسىلەرگە نىسبەتەن ئىجادىي پىكىر يۈرگۈزەلەيدىغان، كونىدىن يېڭىنى ئىختىرا قىلىشقا ئىنتىلىپ تۇرىدىغان، سىرلارنىڭ مەخپىيىتىنى ئىزدەشكە، ھاياتنىڭ قانۇنىيىتىنى بىلىشكە دائىم ئىشتىياق باغلىغان بىر ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆزىگە دائىم: ئادەمگە بېرىلگەن ئەقىل ئۆزىنىڭ ئادىمىلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن بېرىلگەندۇر، تەپەككۇر قىلىش مۇمكىن بولغان ھەرقانداق ئىشتا، ھەل قىلىنمايدىغان قىيىنچىلىق، يېشىلمەيدىغان سىر بولۇشى مۇمكىن ئەمەس دەپ قارايتتى:

دېدى ھەر ئىشكى قىلمىش ئادىمىزات،
تەپەككۇر بىرلە بىلمىش ئادىمىزات.

(ئۇ ‹پەرھاد› مۇنداق دېدى: كىشىلەر ھەر قانداق ئىشنى قىلىشقا ئاتلانسا، ئۇنىڭ يولىنى تەپەككۇر ئارقىلىق بىلەلەيدۇ.)

نەۋائىي پەرھاد ئوبرازىنى ياراتقان ۋاقىتتا، بۇ سۆيۈملۈك قەھرىماننىڭ پۈتكۈل نەزەر ـ ئېتىبارىنى تەقدىرگە ئەمەس، بەلكى ئىلىمگە قارىتىدۇ. پەرھادنىڭ قىسمىتىنى ئىلىم ھەل قىلىدۇ دەپ قاراپ، ئۇنى بىلىمگە توشقان، زامانىسىنىڭ ئالىمى سوقراتتىن بىلىم ئۆگىنىش يولىغا سالىدۇ. ئىلىمگە ئېرىشمەك، ئىلىم ئىگىلىرىنىڭ مەرھەمىتىگە مۇيەسسەر بولماق ئۇنداق ئاسان ئىش ئەمەس. شۇڭا پەرھاد سوقراتنى تېپىش يولىدا توسقۇنلۇق پەيدا قىلغان ئوت چاچار ئەجدىھانى ئۆلتۈرىدۇ، جاھاننى زۇلمەتكە تولدۇرغان ئەھرەمەن ئاتلىق دىۋىنى يوقىتىدۇ. ئىسكەندەر رۇمىينىڭ تىلسىمىنى ئاچىدۇ ۋە ئاندىن كېيىن سوقرات تېنەدىكى قاراڭغۇ غار ئىچىدە سوقرات بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭ تەلىمىگە ئېرىشىدۇ. پەرھادنىڭ كېيىنكى ھاياتى پۈتۈنلەي سوقراتنىڭ ئېيتقىنىچە بولىدۇ.

پەرھاد ھاياتىدا ئېرىشكەن بىلىمىنى ئىزچىل تۈردە خەلقنىڭ مۇشكۇل ئىشلىرىنى ھەل قىلىشقا قارىتىدۇ. ئۇ شېرىننىڭ يۇرتى ئەرمەنىيىگە بارغاندا سۇ قانىلى قېزىش ئۈچۈن قىسمەتنىڭ ئېغىر يۈكى ئاستىدا قىينىلىۋاتقان خەلقنى كۆرۈپ، كىچىكىدە ئۆگەنگەن تاشچىلىق ھۈنىرىنى ئىشلىتىشنىڭ پەيتى كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىدۇ ـ دە، ھۈنەرنى ئۆگىنىپ ئىشلەتمىسەم ئۇ دۇنياغا ئېلىپ كېتەمدىمەن دەيدۇ:

ھۇنەرنى ساقلىبان نېتكۈمدۇر ئاخىر،
ئالىپ تۇپراققىمۇ كېتكۈمدۇر ئاخىر.

شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بۇ ئىشقا كىرىشىپ ئاجايىپ مۆجىزىلەرنى يارىتىدۇ. خەلق ئۈچ يىلدا قىلىپ بولالمىغان ئىشنى ئۇ بىر كۈندىلا قىلىپ تۈگىتىدۇ. پەرھادنىڭ بۇنداق مۆجىزىلىك پائالىيەتلىرى مېھىنبانۇ بىلەن شېرىننىڭ رەھمىتىنى بىلدۈرۈش ئىستىكىنى ئويغىتىدۇ. ئۇلار ئەمگەك مەيدانىغا كەلگەندىن كېيىن:

كۆرۈپ شېرىننى ھەيرەت لال قىلدى،
تەئەججۈپ بىر يولى بى ھال قىلدى.
كۆرۈنگەچ كۆزگە مۇنداق چېھرى ئانىڭ،
ئىچىگە سالدى شۇرىش مېھرى ئانىڭ.

پەرھادنىڭ قەلبىدە ئەنە شۇنداق مېھىر ـ مۇھەببەت ئوتى يانغان بولسا، مېھىنبانۇ بىلەن شېرىن ئۇنىڭ مېھنەتلىرىدىن سۆيۈنۈپ، ئۇنىڭ بېشىدىن مەرۋايىتلارنى چاچقۇ چاچىدۇ. نەۋائىي ئىككى ياشنىڭ ئىنسانىي مۇھەببىتىگە دىققەت قىلغاندا، شېرىن بىلەن پەرھادنىڭ ۋۇجۇدىدىن ھەقىقىي ئادەملەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئىنسانىي مېھىر ـ مۇھەببەتنى ئىستەيدۇ. ئۇلارنى مېھنەتكە بولغان مۇئامىلىدە كۆزىتىپ باقىدۇ. داستاندا ئوتتۇرىغا قويماقچى بولغان مۇھەببەتنى مېھنەتنىڭ بوتىسىدا تاۋلاشتىن ئىبارەت مەركىزىي ئىدىيىنىڭ يىپ ئۇچىنى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن مانا مۇشۇ يەردە كىتابخانىنىڭ قولىغا تۇتقۇزىدۇ. كىتابخان مانا مۇشۇ ئېپىزوتلار لىنىيىسىدىن ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى خىيالىي تۇيغۇلاردىن ئەمەس، رېئال ئادەملەر ئارىسىدىن ئىزدەشكە، ئۆزىنى مۇشۇ ئىككى ياشنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئادىمىي خىسلەتلەرگە تەققاسلاشقا ئۇرۇنىدۇ. شۇڭا، پەرھاد ۋە شېرىننىڭ ۋۇجۇدىدىكى بۇ ئادىمىي تۇيغۇ ھەر قانداق بىر ئىنساننىڭ مەنىۋىيىتىنىڭ كامال تېپىشىغا، كرىستالدەك پاكلىنىپ، ھېقىقەتتەك جۇلالىنىشىغا ياردەم بېرىدۇ. پەرھاد بىلەن شېرىن ئوتتۇرىسىدىكى يالقۇنلۇق ئىشق ئىنسانىي مۇناسىۋەتلەر ئاساسىدا ۋۇجۇدقا چىقىدۇ، ئۇ ئىككى ياشتىكى ئېسىل ئىنسانىي خىسلەتلەر كىشىلىك مۇناسىۋەت ۋە ئىنسان ئەركىنلىكى بىلەن زىچ بىرىككەن ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ ۋە تەرەققىي قىلىدۇ. شېرىننى ياخشى كۆرگەن پەرھات ئۇنىڭ ۋەتىنىنى، خەلقىنى ياخشى كۆرىدۇ، ئۇنىڭ يۇرتىغا قارا سەلدەك بېسىپ كېلىۋاتقان دۈشمەننى ئۆز دۈشمىنىم دەپ بىلىپ، ئۇنىڭغا

www.uyghurkitap.com

قارشى كۆكرەك كېرىپ باتۇرلارچە ئېتىلىپ چىقىدۇ. شەھەر قورشاۋدا قېلىپ ئۇنىڭ خەلقى ۋە يۇرتى قىينالغان كۈنلىرى پەرھاد ئۇچۇن دوزاختەك تۇيۇلىدۇ.

نەۋائىي ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببەتكە مۇئامىلە قىلغاندا، ئىنساننىڭ ئالدىغا ناھايىتى مۇشكۇل بولغان بىر ئىشنى يەنى، سەن سۆيگەن ئادىمىڭنىلا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ۋەتىنىنى، خەلقىنىمۇ سۆيۈشۈڭ، ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن مۇشكۇلنى مېنىڭ بېشىمغا كەلگەن مۇشكۇل دەپ بىلىشىڭ، ئۇنىڭ دۈشمەنلىرىنى مېنىڭ دۈشمىنىم دەپ بىلىشىڭ كېرەك، دەپ قاراشتىن ئىبارەت بىر ئىشنى قويىدۇ. شۇڭا پەرھادنىڭ ۋۇجۇدىدىن بۇ خىسلەتنى ئىزدىگەن نەۋائىي ئۇنى مانا مۇشۇنداق ئېغىر سىناقتا سىنايدۇ. نەۋائىي پەرھادنىڭ شەخسىي تەقدىرى ۋەتەن ۋە خەلق تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان بولۇپ، ۋەتەندە تىنچلىق، ئەلدە خاتىرجەملىك بەرپا بولغاندا ئاندىن پەرھادنىڭ ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببىتى ۋىسال تاپىدۇ، دەپ قارايدۇ.

پەرھاد بىلەن شىرىننىڭ ئوتتۇرىسىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن دوستلۇقنىڭ ئاساسى ئىككىسى ئوتتۇرىسىدا شەكىللەنگەن پىكىر بىرلىكى، مەنىۋى بىرلىك، شەيئى ۋە ھادىسىلەرنىڭ بەرپا بولۇشى، مەۋجۇتلۇقى، تەرەققىياتى ھەققىدىكى قاراشلاردىكى ئورتاقلىق، مەردلىك ۋە جاسارەتتىكى تەڭداشلىق، ۋەتەن ۋە خەلق تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلۈشتىكى بىرلىك قاتارلىقلار ئۈستىگە بىنا قىلىنغان. ئەگەر شىرىن پەرھادتىن يۇقىرىقى خىسلەتلەر جەھەتتە زەررىچە كەم بولسا، ئىككى ئوتتۇرىدا بۇنداق سەممىي دوستلۇق ۋە بىر ـ بىرىگە بولغان بۇنداق ساداقەت شەكىللەنمىگەن بولاتتى. شىرىن ئۆزىنى ھەقىقىي ئىنسان دەپ چۈشەنگەنلىكى ئۈچۈن پەرھادنىڭ مەنىۋىيىتىدىكى ئورتاقلىقنى تونۇپ يېتەلىدى. ئەگەر ئۇنىڭدا بۇ مەنىۋى بىرلىك بولمىغان بولسا نەدىن كەلگەن، نىمە ئادەملىكىنى بىلمىگەن پەرھادنىڭ ۋۇجۇدىدىكى مەنىۋى تولغۇنلۇقنى كۆرۈپ يېتەلمىگەن، پەرھادقا باغلىنىپ قالمىغان بولاتتى. ئىككى ئوتتۇرىدا شەكىللەنگەن ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببەت بىر ـ بىرى ئۈچۈن ئەزىز جېنىنى تەسەددۇق قىلىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتمەيتتى. بۇ جەھەتتىن قارىغاندا، پەرھادنىڭ ھاياتىنى مەنىۋى تولغۇنلۇققا ئىگە قىلىشتا شىرىننىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئادىمىي خىسلەتلەرنى نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ.

شىرىن ھامىسى مېھىنبانۇنىڭ قولىدا تەربىيىلىنىپ، ناھايىتى ئەقىللىق، بىلىملىك بىر ئادەم بولۇپ يېتىشىپ چىقىدۇ. ئۇ بىلىمگە بېرىلگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەتراپىغىمۇ بىلىملىك قىزلار توپلىنىدۇ:

بىرى ئەشئارى بەھرى ئىچرە غەۋۋاسلىق،
بىرى ئەدۋارى دەۋرى ئىچرە رەققاسلىق.
بىرى مەنتىق رۇسۇمىدە رەقەمكەش،
بىرى ھەيئەت رۇقۇمىدە قەلەمكەش.
بىرىنىڭ شىيۋەسى ئىلمى ھەقايىق،
بەلاغەتتە بىرى ئېيتىپ دەقايىق.
بىرى تارىختىن سۆزلەپ فەسانە،
بىرى ھېكمەت فەنى ئىچرە يىگانە.
ھېساب ئىچرە بىرىنىڭ زىھنى بارىب،
مۇئەممادا بىرسى ئات چىقارىب.
بۇ فەنلەردە بۇلەر بىر ـ بىردىن ئەھسەن،
يۈز ئول فەنلىك ئارا ھەر قايسى يەكفەن.
دىلارامۇ، دىلارايۇ، دىلاسا،
گۇلەندامۇ، سۇمەنبۇيۇ، سۇمەنسا.
پەرىچېھرە، پەرىزادۇ، پەرىۋەش،
پەرى پەيكار، زىھى ئون ئىسىم دىلكەش.

(بىرسى شېئىرلار دېڭىزىدا گۆھەر سۈزگۈچى، بىرسى ئاسمان گۇمبىزى دائىرىسىدە ئۇسسۇلچى، بىرسى مەنتىق ئىلمىنىڭ قائىدىلىرىنى سۆزلەيدۇ، بىرسى ھەيئەت ئىلمىنىڭ رەقەملىرىگە قەلەم چېكىدۇ. بىرسىنىڭ ھۈنىرى ھەقىقەتلەر ئىلمى، بىرسى تىل ـ ئەدەبىياتنىڭ نازۇك مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىدۇ، بىرى تارىختىن سۆزلەيدۇ، بىرى ھېكمەت پېنى بويىچە يەككە ـ يېگانىدۇر. بىرسىنىڭ زېھنى ھېساب پېنىدە ئۆتكۈر، بىرسى مۇئەمما ئېيتىشتا داڭ چىقارغان. بۇ پەنلەردە ئۇلارنىڭ ھەر ـ بىرى بىر ـ بىرىدىن ئۈستۈن. يۈزلىگەن ئىلىملىك كىشىلەر ئارىسىدا ئۇلار ئۆز ئالدىغا ئۈستا. ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى: دىلارام، دىلازا، دىلاسا، گۇلەندام، سۇمەنبۇ، سۇمەنسا، پەرىچېھرە، پەرىزات، پەرىۋەش، پەرىپەيكار. ئۇ كۆڭۈل تارتقۇچىلارنىڭ ئىسمى ئەنە شۇلاردىن ئىبارەت.)

ئۇ ۋۇجۇدىدا بىنا بولغان ئىنسانىي خىسلەتلىرى ئارقىلىق پەرھادتىن ئىبارەت مەنىۋىيىتى تولۇق كامالەتكە يەتكەن ھەقىقىي ئىنساننى تونۇپ چىقىدۇ. ئۇنىڭ شەخسىيەتسىز، پىداكار روھىدىن مەلۇم بىر مىللەت ياكى مەلۇم بىر قەبىلە ياكى مەلۇم بىر كوللېكتىپ توپىنىڭ ئەمەس، بەلكى ئىنسانلارنىڭ بەختى ئۈچۈن ئۆزىنى ئاتاشتەك بىر ئۇلۇغۋار خىسلەتنى كۆرۈپ يېتىدۇ. ئۇ پەرھادنىڭ

www.uyghurkitap.com

ۋۇجۇدىدىكى ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببەتنىڭ رىشتىسى خەلق ھۆرلۈكى، بەختىيارلىقى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغانلىقىنى ھەقىقىي تۈردە بىلىپ يەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئەلگە زۇلۇم سالغۇچى، ساختا مۇھەببەت دەۋاسى قىلغۇچى خىسراۋنىڭ تەلىپىنى كەسكىن رەت قىلىدۇ:

ماڭا نە يارۇ، نە ئاشىق ھەۋەستۇر،
ئەگەر ئادەم ئۇلسام ئۇشبۇ بەستۇر.

مۇشۇ جاۋابى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھەقىقىي بىر پاك خىسلەتكە ئىگە ۋاپادار ئىنسان ئىكەنلىكىنى خىسراۋغا ئۇقتۇرۇش بىلەن تەڭ، قەلب رىشتىسى پەرھادقا باغلانغانلىقىنى، قەلبىگە پەقەت شۇ بىر پەرھادنىڭلا سىغىدىغانلىقىنى، پەرھادنىلا سۆيىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ سەمىمىيتى ۋە ۋاپادارلىقى ئۈچۈن بارلىقىنى تەسەددۇق قىلىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. شېرىنىنىڭ بۇ سۆزلىرى ئارقىلىق بىز ئۇنىڭ بايلىققا، راھەت ـ پاراغەتكە، ياخشى كۈتۈنۈشكە، شاھ خانىشى بولۇشقا مۇشتاق ئەمەس، بەلكى ئىنسان سەزگۈسىنى قوزغىغۇچى ئادىمىي تۇيغۇغا ئىگە بىر ئىنسان ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يېتىمىز. ئۇ مۇشۇ تۇيغۇسى بىلەن بۇ ئەلگە باستۇرۇپ كەلگەن دۈشمەن بىلەن قەيسىرانە ئېلىشىۋاتقان پەرھادنى ھەمىشە ئەسلەپ، ئۇنىڭغا دوستلۇقىنى بىلدۈرىدۇ، ئۇنىڭدىن ھال ـ ئەھۋال سورايدۇ:

نىدۇر ئەھۋالىڭ ئەي زارۇ غېرىبىم،
ۋىسالىم دۆلىتىدىن بى نەسىبىم.
قاتتىغ غۇربەت ئارا ھالىڭ نەئېركىن،
ئاچىق پۇرقەتتە ئەھۋالىڭ نەئېركىن؟
نې بولغاي ئېردى چەرخى زۇلۇم پىشە،
مېنى سېندىن جۇدا قىلماي ھەمىشە.
خىرامىڭ چاغى يولداش بولسام ئېردى،
سۈكۈنىڭ ۋاقتى قولداش بولسام ئېردى.
قوياش يەڭلىغ بولۇپ كۈندۈز قەرىنىڭ،
بولۇپ تۈن سايە يەڭلىغ ھەمنىشىنىڭ.
تىكان كىرسە كەفىڭغا كىينەسىدىن،
چىقارسەم ئېردى كىرپىك ئىگنەسىدىن.
كۆرۈپ خارۇ خەس ئورنىڭدە نىھانى،
ساچىم بىردە سۈپۈرسەم ئېردى ئانى.

(ئەي، زارلىق ئىلكىدە غېرىب بولغان، ماڭا يېتىشمەك دۆلىتىدىن نېسىۋىسى بولمىغان بىچارە. ئەھۋالىڭ قانداق، قاتتىق غۇربەتچىلىك ئىچىدە ھالىڭ نېمە بولدىكىن؟ بۇ زالىم پەلەك زۇلۇمنى ئۆزىگە كەسىپ ئەتمىسە، مېنى سەندىن جۇدا قىلمىغان بولسا نېمە بولاتتى، يول يۈرگەندە يولدىشىڭ بولسام، تۇرغان چېغىڭدا قولۇڭنى تۇتارغا قولدىشىڭ بولسام، كۈندۈزلىرى ساڭا قۇياشتەك سۆھبەتداش ۋە يار بولسام، كېچىلىرى سايىدەك سېنىڭدىن ئاجرالمىسام، دۇنيانىڭ ساڭا قىلغان ئۆچلۈكىدىن ئالىقىنىڭغا تىكەن كىرسە، ئۇنى كىرپىكىمنى يىڭنە قىلىپ سۇغۇرۇپ ئالسام، سېنىڭ ئورنۇڭدا ئەگەر ئەخلەت كۆرسەم، ئۇنى چېچىمنى سۈپۈرگە قىلىپ سۈپۈرسەم.)

(شائىر نەۋائىي شېرىننىڭ تىلى ئارقىلىق ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببەتنىڭ ئېنىق ئۆلچىمىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مەيلى پادىشاھ، مەيلى گاداي بۇ ئۆتكەلنى مەنزىل قىلماي، ۋىسالغا ئېرىشىش ئۆمۈرنى زايە قىلغان بىلەن باراۋەر دەپ قارايدۇ.)شېرىن ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببەتنىڭ كۆشەندىسى بولغان خىسراۋنىڭ ياۋۇز نىيىتىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا چىش ـ تىرنىغىچە قارشى تۇردى. لېكىن، پۈتۈن ۋۇجۇدى ھىيلە ـ مىكىر بىلەن تولغان خىسراۋ پەرھادنىڭ پولاتتەك مۇستەھكەم ئىرادە قورغىنىنى ئالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ئۇنى ھىيلە ۋاستىسى بىلەن يوقىتىشنىڭ كويىغا چۈشۈپ، ئاخىرى مەقسىتىگە يېتىدۇ. لېكىن، شېرىننىڭ ۋەسلىگە يېتىشنىڭ ئۇنچىۋالا ئاسان ئەمەسلىكىنى ئويلىيالمايدۇ. ھايات كەچۈرۈش ياكى ئار ـ نومۇسى ۋە ۋاپا ـ ساداقىتىنى ساقلاش ئارقىلىق ئۆمرىنى ھاياتىيلىقا ئىگە قىلىشتىن ئىبارەت ئاچالغا دۇچ كەلگەن شېرىن ئاخىرى كەسكىنلىك بىلەن ۋىجدان تۇيغۇسىنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنۇپ، مەڭگۈلۈك ھاياتىيلىق يولىنى تاللىۋالىدۇ. شۇ يول ئارقىلىق مۇستەھكەم ئىرادىگە ئىگە ۋاپادار قىز ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولىدۇ.

شېرىننىڭ ۋاپادارلىقى خىسراۋنىڭ ئوغلى شىرۇيانىڭ نەزىرى ئۆزىگە چۈشكەندىن كېيىن تېخىمۇ ۋايىغا يېتىدۇ. ئۇ شىرۇيادىن ئىبارەت بۇ ياۋۇزنىڭ مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، پەرھادنىڭ ئۆلۈم خەۋرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، شىرۇيانى ۋاقىتلىق لەززەت تۇيغۇسىغا گىرىپتار قىلىپ، پەرھادنىڭ جەسىتىنى چۆلدىن تاپتۇرۇپ كېلىپ، پەرھادنىڭ قۇچىقىدا جان بېرىدۇ. بۇ يول ئارقىلىق ۋاپاغا ساداقەت بىلەن جاۋاب قايتۇرۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار روھىنى نامايان قىلىدۇ.

دوستلۇق ئىنسانلار ۋە خەلق توپى ئوتتۇرىسىدىكى تەبىئىي بىر ھال. لېكىن ئۇنىڭ مەزمۇنغا ئىگە بولۇشى شۇ كىشى تاللىغان دوستىنىڭ نىيەت ـ ئىقبالى، ھەرىكەت پېئىلى بىلەن روياپقا چىقىدىغان مەنىۋى ھالەت. ئەگەر سەن

ياخشى نىيەتلىك كىشى بولۇپ، مەلۇم بىر كىشىنى دوستلۇققا تاللىساڭ، ئۇنىڭ نىيىتى سېنىڭ نىيىتىڭ بىلەن بىر يەردىن چىقمىسا، ئۇ ھالدا سېنىڭ دوستلۇقۇڭنىڭ ئەھمىيىتى بولمايدۇ. كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتەلمەيسەن. دوستلۇق دېگىنىمىز، پىكىر ۋە نىيەتتىكى بىرلىك، پىكىر ۋە ھەرىكەتتىكى بىرلىك، ھايات ۋە ياشاش يولىدىكى بىرلىك ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. كىشىلەر مۇشۇ بىرلىك ئارقىلىق ئۆزئارا دوستلۇقنىڭ ئۇرۇقىنى چېچىپ كەلگەن، بىرلىك ۋە ئىتتىپاقلىقنىڭ ئۇرۇقىنى چېچىپ كەلگەن. دوستلۇقنىڭ رىشتىنى مەنپەئەتدارلىق، شەخسىي غەرەزلىك، يامان نىيەتلىك ۋە كۆرەلمەسلىك تىغلىرى كېسىپ تاشلايدۇ. نەۋائىي ئىنسانلار مۇناسىۋىتىگە نەزەر تاشلىغاندا، نىمىنىڭ دوستلۇق ۋە نىمىنىڭ دوستلۇقنى بۇزىدىغان يامان ئىللەت ئىكەنلىكىنى، دوستلار قانداق مۇناسىۋەتتە بولۇشىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى خەلققە بىلدۈرۈپ قويۇشنى ئۆزىنىڭ مۇقەددەس مەجبۇرىيىتى دەپ بىلگەن.

شاپۇر پەرھادنىڭ ئىشلىرىغا خالىس نىيەت بىلەن ھەمكارلىشىشنى ئۆزىگە مۇناسىپ كۆرگەن دوست. ئۇ مۇشۇ نىيىتى بىلەن يالغۇز پەرھادنىڭلا ئەمەس، بەلكى شېرىنىنىڭمۇ دوستى. ياخشى نىيەتلىك ئادەملەرگە ھەممە يەردىن ياخشى نىيەتلىك دوست تېپىلىدۇ دەپ قارىغان نەۋائىي جوڭگولۇق پەرھادقا ئەرمىنىيىلىك شېرىننى، ئىرانلىق شاپۇرنى مەڭگۈلۈك دوست سۈپىتىدە باغلايدۇ. ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق بىر - بىرسىنىڭ بېشىغا بالا ۋە مۇسىبەت كەلگەن كۈنلەردە سىنالغان، كۈرەش ۋە مۇشەققەت پەيتلىرىدە تاۋلانغان، ۋاپا ۋە ساداقەت دەشتلىرىدە مۇستەھكەملەنگەن دوستلۇق بولغان. بۇنداق دوستلۇقنىڭ ئاساسى مۇستەھكەم بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى ئاسانلا بۇزۇۋەتكىلى ۋە يوق قىلىۋەتكىلى بولمايدۇ. شېرىنىنىڭ يۇرتىغا خىسراۋ لەشكەر تارتىپ كەلگەندە ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق ۋەتەنگە، خەلققە، بولغان مۇھەببەت رىشتىسى بىلەن تېخىمۇ مەھكەم باغلىنىپ، قۇدرىتىنى نامايان قىلىدۇ. پىكىردىكى ئورتاقلىق، دوستلۇققا بولغان سەممىيەت، بىر - بىرىگە بولغان ساداقەت دۈشمەنگە بولغان غەزەپ ۋە نەپرەت، ۋەتەن تۇپرىقىنى قوغداش ئۈچۈن قىلىنغان ھىممەت ئۇلارنىڭ دوستلۇق رىشتىنى تېخىمۇ چىڭىتىدۇ. شاپۇرنىڭ ئۆلۈم خەۋپىگە قارىماي، پەرھاد بىلەن شېرىن ئوتتۇرىسىدا قاتناپ، بىر - بىرىگە بولغان كۆڭۈل ئىزھارىنى يەتكۈزۈپ، ئىرادىلىك بولۇشقا تەۋسىيە قىلىشى ۋە ئاخىرى دوستلۇق يولىدا پىداكار بولۇشقا ئۆزىنى بېغىشلىشى دوستلۇقنىڭ ئالىي نىشانى ئىدى.

دوستلۇق يولىدا دوستلار بىر - بىرىنىڭ كەمتۈكلىرىنى تولۇقلىشى، بىرى باشلاپ ئاخىرلاشتۇرالمىغان بىر ئىشنى يەنە بىرسى داۋاملاشتۇرۇپ ۋايىغا يەتكۈزۈشى، بىرى ۋۇجۇدقا چىقىرىشنى نىيەت قىلغان بولسىمۇ، باشلىيالمىغان

www.uyghurkitap.com

بىر ئىشنى يەنە بىرسى ۋۇجۇدقا چىقىرىشى لازىم دەپ قارىغان نەۋائىي بەھرام ئوبرازىنى ياراتقاندا مۇشۇ نۇقتىنى ئالاھىدە سۆزىلار ھالقىسىدا يورۇتۇشقا ئەھمىيەت بېرىدۇ.

ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببەت يولىدا سۆيگىنىنىڭ ئەركىنلىكى، خەلقىنىڭ پاراۋانلىقى ئۈچۈن ئەزىز جېنىنى پىدا قىلغان پەرھاد، ئۆزىنىڭ ئىنسانىي تۇيغۇسى يولىدا ۋاپا ۋە ساداقىتى، چىدام ۋە غەيرىتى، ئىرادە ۋە سەمىمىيىتىنى بىلدۈرگەن شېرىن، دوستلۇق يولىدا خالىسلىقنى ئۆزىنىڭ ياشاش مەنتىقىسى قىلىپ تاللاپ، ئەقىدىسى ئۈچۈن ئۆلۈم خەۋپىنى مەنسىتمىگەن شاپۇرلارنىڭ ھاياتلىق دەرىخىنىڭ يىلتىزى زالىم خىسراۋ ۋە ئۇنىڭ ۋارىسى شىرۇيانىڭ ھەسەت پالتىسى بىلەن كېسىۋېتىلگەن شۇ كۈنلەردە، بەھرام دوستى پەرھادنى چۈشىدە كۆرۈپ، بىر ۋەھىمە ئىچىدە ئۇنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى ئەرمىنىيەدىن ئىزدەپ، بۇ يەرگە كېلىدۇ ۋە ئۇنىڭ ئۆلۈم دەھشىتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

كۆزۈم چىقسۇن سېنى كۆرگۈنچە مۇنداق،
كېسىلسۇن تىل سېنى سورىغۇنچە مۇنداق.
نېلەر كەلمىش باشىڭگە غۇربەت ئىچرە،
نى غۇربەتلەر چېكىبسەن شىددەت ئىچرە.
كۆزۈڭ ئاچىپ كۆتەرگىل باشىڭ ئاخىر،
كى كەلمىش بىر ھەزىن قولداشىڭ ئاخىر!
كۆز ئاچماسسەن دېبان كېلگەن قۇلۇمدۇر،
مەسەل چىن بولدىكىم ئۈيقۇ ئۆلۈمدۇر.
بۇ ئىشنىڭ تاقەتى مەندىن يىراقتۇر،
مۇنى كۆرگۈنچە ئۆلسەم ياخشىراقتۇر.

(سېنى مۇنداق ھالدا كۆرگىچە كۆزۈم چىقىپ كەتسۇن، سېنى شۇنداق ئەھۋالدا سورىغىچە تىلىم كېسىلسۇن، غېرىبلىقتا بېشىڭغا شۇنداق ئىشلار چۈشۈپ، بۇ قىيىنچىلىقلار ئىچىدە شۇنداق غۇربەتكە يولۇقۇپسەن، كۆزۈڭنى ئېچىپ، بېشىڭنى كۆتۈرسەڭچۇ ئاخىر؟! بىر قايغۇلۇق قولدىشىڭ بېشىڭغا كەلدى، مېنىڭ ئاھلىرىم كۆككە يەتتى، سۆزلىرىم جاھانغا ئوت سالدى، بۇ قانداق ئۇيقۇ زادى؟ «ئۇيقۇ ئۆلۈمدۇر» دېگەن ماقال راست ئوخشىمامدۇ؟ قۇلۇم كەلدى، دەپ كۆزۈڭنى ئېچىپ قويمايسەنغۇ؟ مەندە بۇ ئىشقا چىدىغۇدەك تاقەتمۇ قالمىدى. بۇنداق ھالەتنى كۆرگىچە ئۆلگىنىم ياخشىراق) دەپ ھەسرەت چېكىدۇ.

ئۇ ئاخىرى دوستلۇق مۇھەببىتى ئويغاتقان قىساسكارلىق تۇيغۇسى بىلەن

شىرۋىيانى جازالاپ، پەرھادنىڭ، شىرىننىڭ، شاپۇرنىڭ ۋە ئەرمەن زېمىنى بىلەن خەلقىنىڭ ئۆچىنى ئالىدۇ. شۇ يول ئارقىلىق دوستلۇققا ۋىجدانسىز، ئىنساپسىز، ئىنسانلىق ۋە ئادالەتكە زىت ئىشلارنى قىلغانلار جاۋاب قايتۇرىدۇ.

ئۈچ دۆلەت، ئۈچ مىللەت خەلقىنىڭ پەرزەنتلىرى ئوتتۇرىسىدا خالىسلىق ۋە پىداكارلىقنى ئالىي مەقسەت قىلىپ ۋۇجۇدقا كەلگەن ئۇيۇل تاشتەك مۇستەھكەم دوستلۇقنى نەۋائىي كىشىلىك مۇناسىۋەت ۋە كىشىلىك ئەخلاق نۇقتىسىدا ئەڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈپ، ئۇنى سەممىيەت ئۈستىگە بىنا بولغان دوستلۇقنىڭ نىشانى قىلىپ بېكىتىدۇ. شائىرنىڭ بۇ خىل ئىدىيىسى ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىش، خەلقئارا دوستلۇق شەكىللەندۈرۈش، شۇنداقلا جەمئىيەت تەرەققىياتى تارىخى نۇقتىسىدىن كۆزەتكەندە، خېلى بالدۇر ئوتتۇرىغا قويۇلغان دانا پىكىر دېيىشكە بولىدۇ.

نەۋائىي ياخشىلىق دۇنياسىنى بەرپا قىلىش بىلەن بىرگە، ياخشىلىققا ھەممىشە ئەگىشىپ يۈرۈيدىغان يامانلىق دۇنياسىنىمۇ يارىتىدۇ. ئۇ زالىم شاھ خىسراۋ ۋەكىللىكىدىكى شىرۇيا، ھىيلىگەر موماي قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان رەزىللىك دۇنياسىدىن ئىبارەت.

خىسراۋ ئىنسان ئەركىنلىكىنىڭ رەھىمسىز قاتىلى، ۋۇجۇدىدا مېھىر ـ مۇھەببەتتىن ھېچقانداق تۇيغۇ بولمىغان زالىم. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەيش ـ ئىشرىتى ۋە ئارزۇسى ئۈچۈن قانلار تۆكۈشكە، يۇرتلارنى ۋەيران قىلىشقا ھەممىشە تەييار تۇرغان زالىم بىر شاھ. شائىر نەۋائىي ياخشىلىق بىلەن يامانلىق دۇنياسىنى يارىتىشتا ئادىل مەيداندا تۇرۇپ، بۇ ئىككى دۇنيا كىشىلىرىنىڭ ۋۇجۇدىنى ئادىمىي تۇيغۇ تارازىسىدا ئۆلچەپ كۆرىدۇ. ئۇلارنى تۇرمۇشنىڭ ئەڭ كىچىك بۆلەكلىرىدىن تارتىپ تاكى چوڭ ـ چوڭ دۆلەت ئىشلىرىغىچە تولۇق قاتناشتۇرۇپ، ئۇلارغا تۇتقان مۇئامىلىسى، پوزىتسىيىسى ۋە ئەستايىدىللىقىنى سىناپ باقىدۇ.

ھاكىمىيەت ئىشلىرىدا خىسراۋ زورلۇق، تاجاۋۇزچىلىق، قەستەن بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ شەخسىي مەنپەئىتىنى دەپ بىر ئەلنىڭ تىنچسىزلىقىنى بۇزىدۇ. شەخسىي ھاۋايى ھەۋىسىنى دەپ ئىككى ياشنىڭ ئوتتۇرىسىدا شەكىللەنگەن ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببەتنىڭ رىشتىنى قەستەن ئۈزۈۋېتىدۇ.

شائىر نەۋائىي پەرھاد بىلەن شىرىنغا ئوخشاش ھەقىقىي ئادەملەر بىلەن خىسراۋنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنى ئۆزئارا سېلىشتۇرغاندا، خىسراۋ ئادەمنىڭ ئالدىدا ئىككى ئاياغلىق بىر ھايۋان تەرىقىسىدە گەۋدىلىنىدۇ. پەرھاد بىلەن خىسراۋ ئوتتۇرىسىدا شەكىللەنگەن ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببەت توغرىسىدىكى مۇنازىرىدە خىسراۋ تۇتقۇنى پەرھادنىڭ ئالدىدا ناھايىتى ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدۇ:

دېدى: قايدېنسەن ئېي مەجنۇنى گۇمراھ؟
دېدى: مەجنۇن ۋەتەندىن قايدا ئاگاھ ؟
دېدى: نىدۇر سېڭە ئالەمدە پېشە؟
دېدى: ئىشق ئىچرە مەجنۇنلۇق ھېمىشە.
دېدىكىم : ئىشق ئوتىدىن دە فەسانە!
دېدى: كۆيمەي كىشى تاپماس نىشانە.
دېدىكىم : كۆيمەكىڭنى ئەيلە مەئلۇم!
دېدى: ئاندىن ئېرۇر جاھ ئەھلى مەھرۇم.
دېدى: قاي چاغدىن ئولدۇڭ ئىشق ئارا مەست؟
دېدى؛ روھ ئېرمەس ئېردى تەنغە پەيۋەست.
دېدى: بۇ ئىشقدىن ئىنكار قىلغىل.
دېدى: بۇ سۆزدىن ئىستىغپار قىلغىل.
دېدى: ئاشىققا نە ئىش كۆپ قىلۇر زور،
دېدى: پۇرقەت تۈنى ئىشقى بەلا شۇ!
دېدىكىم : دىلبەرىڭنىڭ دە سىفاتىن !
دېدى: تىل غەيرەتىدىن تۇتمام ئاتىن.
دېدىكىم: ئىشقىگە كوڭلۇڭ ئورۇندۇر؟
دېدى: كوڭلۇمدە جاندەك ياشۇرۇندۇ.
دېدى: ۋەسلىگە بارسەن ئارزۇمەند؟
دېدى: بارمەن خەيالى بىرلە خۇرسەند.
دېدى: نۇشى لەبىدىن تاپقاي ئەل بەھىر؟
دېدى: ئول نۇشدىن ئەل قىسمىدۇر زەھىر.
دېدى: جانىڭنى ئالسا لەئلى يادى؟
دېدىكىم: ئۇشبۇ دۇر جانىم مۇرادى.
دېدى: كۆكسۇڭنى گەر چاك ئېتسە بېباك؟
دېدى: كوڭلۇم تۇتاي ھەم ئەيلە دەپ چاك.
دېدى: كۆڭلۇڭ فىدا قىلسا جەفاسى؟
دېدى: جانىمنى ھەم ئەيلەي فىداسى.
دېدى: ئىشقدىن يوق جۇز زىيان بۇد،
دېدى: بۇ كەلدى سەۋدا ئەھلىغە سود.
دېدى: بۇ ئىشق تەركى ياخشىراقتۇر،
دېدى: بۇ شىۋە ئاشىقتىن يىراقتۇر.
دېدى: ئال گەنجۇ ئىشقىن قوي نىھانى،

دېدى: تۇپراققا بەرمان كىميانى.
دېدىكىم: شاھقە بولمە شېركەت ئەندىش،
دېدى: ئىشىق ئىچرە تەڭدۇر شاھۇ دەرۋىش!
دېدى: كىشۋەر بېرەي، كەچ بۇ ھەۋەستىن،
دېدى: بىچارە، كەچ بۇ مۇلتەمەسدىن.
دېدى: ئىشىق ئىچرە قەتلىڭ ھۆكۈم ئەتكۈم،
دېدى: ئىشقىدا مەقسۇدۇمغە يەتكۈم.
دېدى: بۇ ئىشدە يوق سەندىن يىراق قەتل،
دېدى: بۇ سۆزلەرىڭدىن ياخشىراق قەتل.
نىچە كىم بولدى مۇشكۈل سۆز خىتابى،
بەسى ئاسان ئەڭە يەتدى جاۋابى.

(خىسراۋ : ئەي ساراڭ ئازغۇن، نەدىن بولىسەن؟ پەرھاد دېدى: مەجنۇن دېگەن ئۆزىنىڭ قەيەرلىك ئىكەنلىكىنى نېمە بىلىدۇ؟ خىسراۋ: سېنىڭ ھۈنىرىڭ نېمە؟ پەرھاد: ھۈنىرىم ئىشق يولىدا دائىم مەجنۇنلۇق. خىسراۋ: بۇ ئىشنى كەسىپ قىلىپ كۈن ئۆتكۈزگىلى بولمايدىغۇ؟ پەرھاد: ئىشق ئوتىدا كۆيۈش كەسىپ بولسا، ماڭا شۇ يېتەرلىك. خىسراۋ: ئىشق ئوتىدىن گەپ قىلغىنا! پەرھاد: كۆيمىگەن ئادەم ئۇنى چۈشەنمەيدۇ. خىسراۋ: كۆيگەنلىكىڭنى مەلۇم قىلغىنا. پەرھاد: ئەمەلدارلار ئۇنى چۈشىنىشتىن مەھرۇم. خىسراۋ: قاچاندىن بېرى ئىشق بىلەن مەست بولدۇڭ؟. پەرھاد: تېخى روھىم تېنىمگە ئورناشمىغان چاغدىلا. خىسراۋ: ئەمدى سەن بۇ ئىشقتىن ۋاز كەچكىن. پەرھاد: سەنمۇ بۇ سۆزنى دېگىنىڭگە توۋا قىل! خىسراۋ: ئاشىق ئۈچۈن نېمە ئېغىر كېلىدۇ؟ پەرھاد: بالا كەلتۈرگۈچى ھىجران تۈنى. خىسراۋ: ئىشق ئەھلىنىڭ ھاياتى نېمە؟ پەرھاد: ۋىسال پەيتىدىكى يارنىڭ ئىلتىپاتى. خىسراۋ: دىلبىرىڭنىڭ تەرىپىنى بايان قىلغىنا! پەرھاد: ئۇنىڭ نامىنى ئاتاشقا تىلىم ئاجىزلىق قىلىدۇ. خىسراۋ: ئۇنىڭ ئىشقى كۆڭلۈڭدىن ئورۇن ئالغانمۇ؟ پەرھاد: ئۇ، كۆڭلۈمدە خۇددى جاندەك يوشۇرۇن. خىسراۋ: ئۇنىڭ ۋىسالىنى ئارزۇ قىلامسەن؟ پەرھاد: ئۇنىڭ خىيالى بىلەن خۇرسەندمەن. خىسراۋ: ئۇنىڭ شېرىن لېۋىدىن باشقىلار بەھرە ئالىسچۇ؟ پەرھاد: ئۇ شېرىن لەۋدىن باشقىلارغا تېگىدىغىنى زەھەر. خىسراۋ: ئۇنىڭ لەئلى لېۋىنىڭ خىيالى جېنىڭنى ئالسىچۇ؟ پەرھاد: كۆڭلۈمدىكى مەقسەت ـ مۇرادىممۇ شۇ! خىسراۋ: زۇلۇم كۆكسۈڭنى ئايىماستىن چاك ـ چاك قىلىۋەتسىچۇ؟ پەرھاد: ھەتتا چاك ـ چاك قىلىۋەت دەپ تۇتۇپ بېرىمەن. خىسراۋ: ئۇنىڭ جاپاسى سېنىڭ كۆڭلۈڭنى قۇربان قىلىۋەتسىچۇ؟ پەرھاد: جېنىمنىمۇ قۇربان قىلىمەن.

خىسراۋ: ئىشقتىن زىياندىن باشقا نەرسە يوق. پەرھاد: مەجنۇنلار ئۈچۈن شۇنىڭ ئۆزى پايدا. خىسراۋ: بۇ ئىشقتىن ۋاز كېچىش ياخشىراق. پەرھاد: ئاشىق بۇنداق ئادەتتىن يىراق. خىسراۋ: خەزىنە ئالغىن، مۇھەببەتنى قوي! پەرھاد: مەن ئالتۇننى توپىغا تېگىشىمەن؟ خىسراۋ: ھىجران جېنىڭ بىلەن ئۆچەكىشىدۇ. پەرھاد: ۋىسال ئۈمىدى بىلەن خۇشالمەن. خىسراۋ: شاھ بىلەن ئۆزۈڭنى بىر قاتاردا قويما! پەرھاد: ئىشق يولىدا شاھ بىلەن دەرۋىش باراۋەر. خىسراۋ: بۇ ئىشتىن جېنىڭغا ئەلەم يېتىدۇ. پەرھاد: ئىشق يولىدا جاندىن نېمە دەپ غەم يېگۈلۈك؟! خىسراۋ: بىر ۋىلايەتنى بېرەي، بۇ ھەۋەستىن ۋاز كەچ! پەرھاد: سەن بۇ ئىلتىماستىن ۋاز كەچ! خىسراۋ: ئىشق دېگىنىڭ ئۈچۈن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىمەن! پەرھاد: ئۇنداقتا ئىشق يولىدا مەقسىتىمگە يېتەتتىم. خىسراۋ: بۇ ئىشتا ئۆلۈم سەندىن يىراق ئەمەس! پەرھاد: ئۆلۈم سېنىڭ سۆزلىرىڭدىن ياخشىراق!)

ئىككى ئوتتۇرىدا بولۇپ ئۆتكەن بۇ مۇنازىرىدە پەرھاد يۈكسەك ئۇستۇنلۇك بىلەن خىسراۋنى ئەڭ تۆۋەن ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ساختا ئىشق ھەۋەسكارلىق چۇمپەردىسىنى يىرتىپ تاشلاپ، ماھىيىتىنى ئاشكارىلاپ قويىدۇ. ۋۇجۇدىدىكى مەنىۋى پۇچەكلىكنى ئېنىق كۆرسىتىپ قويىدۇ. ئۇنىڭ مەنىۋى دۇنياسى بىت ـ چىت بولۇپ، بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا شاھلىق لىباسىنى كىيىپ تەختكە چىققان ئىككى ئاياغلىق مەخلۇققا ئوخشاپ قالىدۇ. خىسراۋ كۆز ئالدىدىكى بۇ تۇتقۇننىڭ ئالدىدا ناھايىتى ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىغا چىدىيالماي ئۇنى دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈپ، كۆيدۈرۈپ كۈلىنى كۆككە سورۇشقا بۇيرۇق قىلىدۇ.

شائىر نەۋائىي خىسراۋنى ئىنسانىيەت باغچىسىغا چۈشكەن قىرقىغۇچى ھاشارات، دەپ چۈشىنىدۇ. ئۇ ئادىمىيلىك باغچىسىدىكى گۈللەرنى غاجىغىلى تۇرغاندا، ياخشى ـ ياماننى ئايرىمايدۇ، چوڭ ـ كىچىكنى ئايرىمايدۇ، سەت بىلەن گۈزەلنى ئايرىمايدۇ. ئۇنىڭ دەستىدىن پەرھاد، مېھىنبانۇ، شاپۇر ۋە شېرىن ئۆلىدۇ. گۈزەل ئەرمىنىيىگە ۋابا دارىيدۇ. خەلقى ئازابتىن قىرىلىپ كېتىدۇ. نەۋائىي پەرھاد بىلەن خىسراۋدىن ئىبارەت ئىككى مۇھەببەت دەۋاسى قىلغۇچىلارنى ئۆزئارا سېلىشتۇرغاندا، ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئوخشىماسلىقنىمۇ دادىللىق بىلەن كۆرسىتىپ قويىدۇ. پەرھاد ۋۇجۇدىدىكى ھىممەت ۋە جاسارەتكە تايىنىپ سۆيگىنىنىڭ يۇرتىنى ئاۋات قىلسا، ساختا مۇھەببەت دەۋاسى قىلغۇچى خىسراۋ «سۆيگىنى»نىڭ يۇرتىنى خانىۋەيران قىلىدۇ. ئۇ كىشىلەردىن «ئاشىق بولۇش»، «سۆيگۈ» دېگەن گەپلەرنى ئاڭلىۋېلىپ، ھەقىقىي سۆيگۈ ئىگىسى

پەرھادنىڭ رەقىبى سۈپىتىدە شىرىننى كۆرمەي تۇرۇپ ئاشىق بولىدۇ:

ئىشتىب خەلقتىن ئىشىق سۆزىنى،
ئاڭە شاھى رەقىب ئىتكەي ئۆزىنى.
بىراۋگە كۆرمەي ئۆزىن ئاشىق ئىتكەي،
بۇ ئاشىقلىقدە ئۆزىن سادىق ئىتكەي.

(خەلقتىن مۇھەببەت سۆزىنى ئاڭلىۋالغان شاھ ئۆزىنى بىچارە ئاشىققا رەقىب دەپ بىلگىنى بەكمۇ قىزىق. كۆرمەستىن تۇرۇپ، ئۆزىنى بىراۋغا ئاشىق دەپ ھىسابلايدۇ. يەنە بۇ ئاشىقلىقتا ئۆزىنى مەن سادىق دەپ ئاتايدۇ.)
پەرھاد خىسراۋنىڭ ھىچنىمىگە ئەرزىمەيدىغان پۇچەك مەنىۋى دۇنياسىدىن مەسخىرىلىك كۈلىدۇ:

يىغىب خەيلۇ سىپاھى ۋەھشەت ئەنگىز،
چىكىب گەردۇنغا يۈزمىڭ تىغى خۇنرىز.
ئەنىڭ مۇلكىگە سالغاي قەتلۇ تاراج،
بەدەندىن باش چۇشۇرگەي، باشىدىن تاج.
....
كى ئادىل شاھ قىلىب مەكرۇ فۇسۇن ھەم،
بولۇر ئىرمىش بۇ غايەتغا زەبۇن ھەم.
ئادالەت ئۇشبۇ بولغاي لەۋھەشۇللاھ!
شىجائەت مۇنچە بولغاي بارىكاللا!

(شۇ قەدەر ۋەھشىيلىك بىلەن لەشكەر تارتىپ، يۈزمىڭلىغان قان تۆككۈچى قىلىچىنى ئاسماندا ئوينىتىدۇ. ئۆزى ياخشى كۆردۈم دىگەن قىزنىڭ ئۆلكىسىنى تالايدۇ، خەلقىنى ئۆلتۈرىدۇ، تەندىن باشنى جۇدا قىلىدۇ، باشتىن تاجنى ئالىدۇ. ئۆزىنى «ئادىل» دەۋالغان پادىشاھ شۇنچە كۆپ ھىيلە ـ مىكىر ئىشلىتىپ، شۇ قەدەر پەسلىشىپ كىتەمدۇ؟ تۇۋا، ئاجايىپ ئىش! ئادالەت دىگەن شۇنداق بولىدىكەندە؟ شىجائەت دىگەنمۇ شۇنداق بولىدىكەندە؟! بارىكاللا! بارىكاللا!!)
نەۋائىي خىسراۋ ئوبرازىدا، يامانلىق دۇنياسى ۋە ئۇنىڭ ھامىيلىرىنىڭ ماھىيەتلىك تەرىپىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىدۇ. ئادەم ئادەمنى تاپقانغا ئوخشاش، ھايۋانىيلارمۇ ھايۋانىيلارنى تاپىدۇ، ئۇنىڭغا سىغىنىدۇ، ئۇنى پاناھىغا ئالىدۇ، ياشىشى ئۈچۈن شارائىت ھازىرلايدۇ.
داستاندىكى ھىيلىگەر موماي خىسراۋنىڭ ئەڭ يېقىن قولدىشى، ئۇنىڭ

پۈتۈن ۋۇجۇدى ھىيلە ـ مىكىر بىلەن تولغانلىقى ئۈچۈن ھىيلە ـ مىكىرنىڭ ھامىيسى بولغان خىسراۋ ئۇنى قوينىغا ئالىدۇ، ئۇنىڭغا ياشاش شارائىتى ھازىرلاپ بېرىدۇ. ھىيلىگەر مومايمۇ ئۇنى سېغىنىدۇ. ئۇ ھىيلە بىلەن ئوغۇلنى ئانىغا، قىزنى ئاتىغا چېتىپ، ئەر ـ خوتۇن قىلىۋېتەلەيدۇ. ئۇنىڭ تىرىكلىكىدىن ئىنسان ئۈچۈن ئاپەتتىن باشقا ھېچنېمە كەلمەيدۇ. ئۇنىڭ ھىيلىگەرلىكى شۇ قەدەر ئۇچىغا چىققانكى، خىسراۋ شۇنچە كۆپ لەشكىرى بىلەن بويسۇندۇرالمىغان پەرھادنىڭ پولات قورغانىغا يەككە ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ رەھىمسىز قاتىلىغا ئايلىنىدۇ. داستاندا ئۇ توغرۇلۇق نەۋائىي:

خوتۇنى مەكردىن يۈزىدە يۈز چىن،
تىلىگە ئۆتمەيىن ئۆمرىدە بىر چىن.
چۇ ساز ئەيلەب فۇسۇنى ھىيلەئى شۇم،
قولىدە خارە يۇمشاب، ئۇيلەكىم موم.

(يۈزىگە ئالدامچىلىق سىزىقىدەك يۈزلەپ قورۇق چۈشكەن، ئۆمرىدە بىرەر قېتىممۇ راست گەپ قىلمىغان بۇ موماي ئەگەر ئۆزىنىڭ شۇملۇق ھىيلىسىنى ئىشقا سالسا، قولىغا ئالغان تاشنى مومدەك ئېرىتىۋېتەتتى.) دەپ يازىدۇ.
خىسراۋنىڭ پاناھلىقىدا جان بېقىۋاتقان بۇ ھىيلىگەر خىسراۋنىڭ جادۇگەرلىك سەندىلى ئۈستىدە ھىيلە ـ نەيرەڭ بازغىنى بىلەن سوقۇلغان قىلىچتۇر. بۇ قىلىچ ئەل پاسىبانلىرىنىڭ، ۋەتەن ئەزىمەتلىرىنىڭ، ھەققانىيەت ئىگىلىرىنىڭ، ئادالەت، كىشىلىك ئەركىنلىك ئۈچۈن كۆرەشكۈچى باتۇرلارنىڭ بېشىنى تېنىدىن ئايرىيدۇ. ئېسىل ئارزۇ ـ ئارمان ۋە ئىنسانىي تۇيغۇ گۈللىرىنىڭ يىلتىزىنى قىرقىيدۇ، ئالەم ئارا شەكىللىنىۋاتقان مېھىر ـ مۇھەببەت ۋەدوستلۇقنىڭ رىشتىنى كېسىپ تاشلايدۇ. خىسراۋ مۇددىئاسىنى مۇشۇنداق كىشىلەرگە تايىنىپ ئەمەلگە ئاشۇرغانىغا ئوخشاش، مۇشۇنداق كىشىلەرمۇ خىسراۋدەك ئاق ـ قارىنى پەرق ئەتمەيدىغان كىشىلەرنىڭ پاناھلىقىدا خۇسۇمەت ۋە ھىيلە ـ مىكرىسىگە تايىنىپ جان باقىدۇ. خىسراۋ ئۇلارسىز، ئۇلار خىسراۋسىز ھاياتىنى داۋاملاشتۇرالمايدۇ. نەۋائىي بۇ ئوبرازى ئارقىلىق، خۇسۇمەت ۋە ھىيلە ـ مىكىر بىلەن جان باقىدىغان پەس تەبىئەت، چاكىنا ئادەملەرگە قاتتىق نەپرەت ياغدۇرىدۇ. كىشىلەرنى بۇنداق ئادەملەردىن نېرى تۇرۇشقا جىددىي ئاگاھلاندۇرىدۇ.
نەۋائىي رەزىللىك دۇنياسىدا، شەخسىي غەرەز ئۈچۈن بالىنىڭ ئاتا قاتىلى، ئاتىنىڭ بالا قاتىلى بولۇش دەرىجىسىگە يەتكەن مۇدھىش كۈنلەرنىڭ

بولغانلىقىنىمۇ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئىدى. بۇنداق ياۋۇزلۇقنىڭ ئەلگە تىنچسىزلىق ئېلىپ كېلىدىغان يامان ھالەت ئىكەنلىكىنىمۇ تەپەككۇر قىلغان ئىدى. بۇ داستاندا ئۇ مۇشۇ تېمىغا ئالاھىدە سەھىپە ئاجرىتىپ، شىرۇيادىن ئىبارەت بىر ساختا مۇھەببەت دەۋاسى قىلغۇچى ئاتا قاتىلىنىڭ ئوبرازىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىدۇ. شىرۇيا جاھىل، ئىنساپسىز، مۇھەببەتنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدىغان، ئاتا ـ بالا مېھىر ـ مۇھەببىتى دېگەننى ئەسلا چۈشەنمەيدىغان ياۋۇز.

خىسراۋ نۇرغۇن ھىيلە بىلەن مېھىنبانۇنى قىلتاقتا دەسسىتىپ، شېرىننى كۆرۈش ئارزۇسىغا يەتكەن بىر ۋاقىتتا داغدۇغىغا بىللە چىققان شىرۇيا شېرىننى كۆرۈپ، كوڭلىگە ئاتىسىنى ئۆلتۈرۈپ شېرىننى ئېلىشتىن ئىبارەت يوشۇرۇن بىر قەستنى پۈكىدۇ:

كۆرۈپ شىرۇيە ئول ھۆسنى جەھانتاب،
ئىچىگە ئىشق ئوتى سالدى نىھانتاب.
....
تۈنۈ ـ كۈن زايىل ئولدى خۇردۇ خابى،
بولۇب ئەفزۇن دەمادەم ئىزتىرابى.
چۇ بىلدىكىم ئولەر بۇ غەمدە بىشەك،
دېدى كوڭلىدە «ئۆلمەكتىن تېرىلمەك.»
كىرەك تەدبىر ئىلە قىلماق خەيالى،
كى مۇمكىن بولغەي ئۇممىدى ۋىسالى.
ئەتا قەتلىغە بۇ ئىش مۇنھەسىردۇر،
بۇ ئىشگە ئىشق غەۋغاسى مۇسىردۇر.
چۇ ئاشىق باردۇر ئۆز قەتلىغە بىباك،
يەنالەر قەتلىدىن كوڭلىدە نىباك.
دېدى: خىسراۋ ئەگەر چىقسە ئەرادىن،
بولۇر كامىم رەۋا ئول دىلرەبادىن.
ئەنى دەفئ ئەيلەسەم ئالەم مېنىڭدۇر،
ئېمەس ئۇممىد يالغۇز پادىشاھلىق.
كىم ئانىڭ ۋەسلىيۇ يۈز پادىشاھلىق.
ئوغۇل قەتل ئەتكەلى ئەھاڭ قىلدى،
ئەتا قانىغە تىغىن رەڭ قىلدى.

نەۋائىي شېرىن ئوبرازىنى ياراتقاندا، فېئودال زالىم شاھ ۋە ئۆلارنىڭ ۋارىسلىرىنى مەنىۋى جەھەتتىن قاتتىق ئاگاھلاندۇردى. ئۆلارنىڭ قانخورلۇقىنىڭ

ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزلىرىنىڭ باغرىنى قان قىلىدىغانلىقىنى ئاشكارا ئۇقتۇردى.

ئوغۇل قىلمادى ئانىڭ قەسدى جانى،
كى دەۋران ئىستەدى پەرھاد قانى.
ئەگەر پەرھادقا زۇلۇم ئەتتى خىسراۋ،
ئىۋەز بات ئەيلەدى چەرخى سەبۇكۋار.
ئەڭا گەر بۇ يېتۇردى تىغى بىداد،
مۇڭا دەۋران كېتۇردى تىغى پۇلات.
تۆكۈپ قان خەلق بەغرى پارەسىدىن،
ھەم ئاقتى قانى بەغرى پارەسىدىن.

(ئەسلىدە ئۇنىڭ جېنىغا قەست قىلغان ئوغلى بولماي، بەلكى دەۋران بولدى. چۈنكى، دەۋران پەرھادنىڭ قېنىنى تەلەپ قىلدى. خۇسراۋ خەلقنىڭ باغرىنى يارا قىلىپ قان تۆككەن ئىدى، ئۇنىڭ قېنىمۇ ئۆز باغرى پارەسى قولىدا تۆكۈلدى.)

دەپ يېزىش ئارقىلىق شىرۇيا ئاتىسىنى ئۆلتۈرمىدى، بەلكى زامان پەرھادنىڭ قېنىنى تەلەپ قىلدى. خىسراۋ پەرھادقا جۇدالىق قىلىچىنى ئۇرۇۋىدى، دەۋران ئۇنىڭ بېشىغا پولات قىلىچىنى ئۇردى، ئۇ خەلقنىڭ يۈرىكىنى يارا قىلىپ، قېنىنى توككەن ئىدى، ئۇنىڭ قېنىمۇ باشقا بىرسىنىڭ قولىدا ئەمەس دەل ئۆز جىگەر پارىسىنىڭ قولىدا تۆكۈلدى، دەپ، زاماننىڭ ئومۇمىي قانۇنىيىتىنى ئۇقتۇردى.

پەرھاد ۋە شېرىن ھەققىدىكى بۇ گۈزەل ھېكايە بەش ئەسىردىن بېرى خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە ياشاپ كەلمەكتە. چۈنكى ئۇنىڭدا خەلقنىڭ ھۆرلۈك ۋە ئەركىنلىككە بولغان ئىنتىلىشى، گۈزەل ئارزۇ ـ ئارمانلىرى، ئىنسانپەرۋەرلىك ۋە خەلقپەرۋەرلىك، دوستلۇق ۋە قېرىنداشلىق ئارزۇسى، ۋەتەننى سۆيۈش ۋە گۈللەندۈرۈش ئىدىيىسى، ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببەتنى ھالال مېھنەت بىلەن ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئىدىيىسى، ساداقەت ۋە ۋاپادارلىق ئىدىيىسى، يامانلىقنىڭ ئاقىۋىتى ئۆلۈم بىلەن ئاخىرلىشىشقا ئىشىنىش ئىدىيىسى، ئىجادكار ۋە مىننەتسىز مېھنەت قىلىش ئىدىيىسى سىڭدۈرۈلگەن. پەرھاد بىلەن شېرىننىڭ تەقدىرى ئەينى دەۋر قىز ـ يىگىتلىرىنىڭ؛ خىسراۋ بىلەن شىرۇيانىڭ تەقدىرى ئەينى دەۋر زالىم شاھ ۋە شاھزادىلىرىنىڭ تەقدىرىدۇر. خەلق پەرھاد بىلەن شىرىن تەقدىرىدىن ئۆزىنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئۆتمۈشىنى تونۇپ يەتتى. (13)

ئۇلۇغ شائىر نەۋائىي :

راۋان تىغى ھەم ئېل باشىدا دائىم،
ۋە ئۆز كۆكسىدۇر ئانىڭ غىلابى.
بۇ ھالەتغە تانۇقدۇر ئېل پادىشاھىنىڭ ـ
سەفاسى بىرلە ئۆز كۆكسى شىكافى.

دېگەندە خىسراۋنىڭ زالىملىقىنى كۆزدە تۇتقان. دېگەندەك، خىسراۋ ئەلنىڭ بېشىدا زۇلۇم قىلىچىنى ئوينىتىشۇندى، ئۇ قىلىچ ئاخىرى يەنىلا ئۆزىنىڭ كۆكسىنى غىلاپ قىلدى. ئاچ كۆزلۈك، ياۋۇزلۇق، ھەسەتنىڭ ئەزەلدىن تارتىپ دورىسى بولغان ئەمەس. بۇ ئىللەت ئاخىرى شۇ خىسلەت ئىگىسىنىڭ ئۆمرىنى قىرقىش بىلەن كېسىلىنى ساقايتىدۇ. بۇنى ئېسىڭدە مەھكەم ساقلا.

— ئۇستازىم، بەزىلەر پەرھادنىڭ ئىسمىنى پەرىشتىلەر قويغان ئىكەن، ئۇئانىسىنىڭ قورسىقىدىكى چاغدىلا تەقدىرى قىسمەتلىرى پېشانىسىگە پۈتۈلۈپ بولغان ئىكەن. شۇڭا ئۇ جىمغۇر بالا بولۇپ قاپتىكەن. ئۇنىڭ ئىسمىنى پەرىشتىلەر كەلگۈسى قىسمەتلىرىدىن بېشارەت بېرىپ، «پەرھاد» دەپ قويغان ئىكەن دېيىشىدىكەن، بۇ راستمۇ؟

— پەرھادنىڭ كەلگۈسىنى قىسمەتكە، تەقدىرگە باغلاش نەۋائىي ئىجادىيەت مەقسىتى ئۇچۇن پەقەتلا ماس كەلمىگەن بىر سۆز. نەۋائىيغا نىسبەتەن بىر ئەپسانىۋى قاراش. ئەگەر نەۋائىي پەرھادنىڭ كەلگۈسىنى تەقدىرگە، قىسمەتكە باغلايدىغان بولسا، پەرھاد كىچىك ۋاقتىدا تاشچى قارەندىن تاشچىلىق؛ رەسسام، نەققاش مانىيدىن نەققاشچىلىق ھۈنىرىنى ئۆگەنمىگەن بولاتتى. چوڭ بولغاندا جاپا ـ مۇشەققەتلىك سەپەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، سوقرات بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭدىن تەلىم ئالماس ئىدى. نەۋائىينىڭ قارىشىچە، پەرھادنىڭ ۋۇجۇدىدا پەرھاد تۇغۇلۇشتىن بۇرۇن دادىسىنىڭ پەرزەنت ئىشقىدا كۆيۈپ، ئىخلاس بىلەن قىلغان ئىبادىتىنىڭ، خەلقنىڭ بېشىدىن كۆتۈرگەن باج ـ سېلىقىنىڭ، خەلققە كۆرسەتكەن ھىممىتىنىڭ، ياسىغان يول، كۆۋرۈكلىرىنىڭ، سىلىغان يېتىم ـ يېسىرلەر بېشىنىڭ، ئېنىقلاپ، تەھقىقلەپ، ئادىل سورىغان دەۋالىرىنىڭ، شۇنداقلا خەلققە كۆرسەتكەن ھىممەتلىرىنىڭ خاسىيىتى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا گۆھەر بولۇپ ئورناشقان. كىم ياخشى سائەت، ياخشى نىيەتتە پەرزەنت ئىشقىدا بولىدىكەن، بۇ نىيەت شۇ پەرزەنتكە ئۆتىدۇ، ئۆز پەرزەنتىنىڭ خۇي ـ پېئىلى شۇ نىيەت ئاساسىدا بولىدۇ. ھامىلىدارلىقتىن بۇرۇن ۋە ھامىلىدارلىق مەزگىلىدە مەيلى ئەر ياكى ئايال بولسۇن ئىچىملىك، چېكىملىككە بېرىلمەسلىك ۋە

شۇغۇللانماسلىق، يامان نىيەتتە بولماسلىق، گۇناھ ئىشلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇش، ياخشى ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇش، سالىھلار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولۇش، ياخشى كىتابلارنى ئوقۇش پەرزەنت تەلىپى ۋە ھامىلە تەربىيىسى جۈملىسىدىن بولىدىغان پەرھىز ھەرىكەتلەردىن. پەرزەنتسىزلىك دەردىدە باغرى كاۋاب بولغان پادىشاھ پەرزەنت تەلىپىدە يۇقىرىقىدەك خاسىيەتلىك ھەرىكەتلەر بىلەن مەشغۇل بولۇۋىدى، ئادەم خىسلىتىدىن بولغان بۇ گۆھەر ئاتىدىن بالىغا ئۆتۈپ، پەرھادنىڭ ۋۇجۇدىدا بۇ گۆھەرلەردىن «فەرھاد» دېگەن ئىسىم كېلىپ چىقتى. بۇ ئىقبالۇ دۆلەت ۋە شان ـ شەۋكەتكە، بەخت يولباشلىغۇچىسى رەھبەرلىك قىلغاندىن كېيىن، شاھزادىنىڭ ئىسمىنى شۇ زامان«فەرھاد» دەپ قويدى.

ئۇنى يىپەك يۆگەكلەر بىلەن يۆگەپ، ياسانغان بۆشۈك ئىچىگە تاڭدى.

ياق، ئۇنىڭ ئېتىنى ئاتىسى قويمىدى، بەلكى مۇھەببەت ئۇنىڭ پاكىز زاتىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا بىلىگلەر ئىگىسى فەرھاد دەپ ئىسىم قويدى ۋە بۇ ئىسمىنىڭ ھەرپلىرى ئېلىنغان سۆزلەرنى بەش قىسمغا بۆلدى. ھەربىر ھەرپىنى باشتىن ئاجراتتى، مەسىلەن: «ف»سى فىراقتىن، «ر»سى رەشكتىن، «ھ»سى ھەجرىدىن، «ئا»سى ئاھتىن، «د»سى دەردتىن ئېلىندى. مۇھەببەت ئۇستازى بۇ ھەرپلەرنى بىرلەشتۈرگەندىن كېيىن، بۇ بىرىكمىدىن «فەرھاد» ئىسمى كېلىپ چىقتى. مەلامەت بۆشۈكىگە ئۇنى بۆلەپ قويدى، ئۇنى بۇ باغلىنىشقا گىرىپتار قىلىپ قويدى. شۇنداق قىلىپ دۆلەت قۇشىغا قەپەس ئورۇن بولغاندەك، پەرھادقا بۆشۈك ماكان بولدى. بالا باققۇچىلار كېچە ـ كۈندۈز ئۇنىڭ ھال ـ ئەھۋالىدىن خەۋەر ئېلىشتى، ئۇلارنىڭ مۇڭلۇق ئەللەيلىرى دەرد ـ پىغان ۋە ھەسرەتنى پەرھادنىڭ قۇلىقىغا قۇيغاندەك بولدى. پەرھادنىڭ كۆزىدىكى نۇر باشقىلارنىڭ كۆزىدىكى ئۇيقۇنى قاچۇراتتى. بالاشۇنداق قىلىپ ئۈچ ياشقا كىرگەندە ئۇنچىدەك تاتلىق سۆزلەرنى تاللاپ سۆزگە كىردى. ئۈچ ياشلىق بالىدىكى بۇ ھالنى كۆرگەن ئادەملەر تۇگۇل پەلەكمۇ بۇ ئىشتىن ھەيران قالدى.

يېقىنلا يەردە خورازنىڭ زىل، سوزۇق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەھمەد ئەلەم سۆزىنى توختاتتى. رۇستەم قانداقتۇر تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان چوڭقۇر خىيالدىن ئۆزىنى تارتىپ، ئۇستازىغا دېدى:

— ئۇستازىم، ئەدەپسىزلىك بولسىمۇ سىلىدىن بىر سوئال سورىغۇم كېلىۋاتىدۇ. سورىسام...

— ھە، سوراۋەر. بىلمىگەننى سوراپ بىلىۋالغۇلۇق. كونىلاردا بىلمىگەننى سوراپ ئۆگەنگەن ئالىم، ھارلىنىپ سورىمىغان ئۆزىگە زالىم، دېگەن گەپ بار. نېمە سوئالىڭ بولسا تارتىنماي سوراۋەر.

— نەۋائىي ھەزرەتنىڭ ۋارىس بولغىدەك بىرەر قىز ياكى ئوغۇل پەرزەنتى

بولمىغانمۇ ؟

— ھە، نەۋائىي ھەزرەت ئۆيلەنمىگەنمۇ، دىمەكچىمۇ سەن؟

رۇستەم بىشىنى يەردىن كۆتۈرمەي تارتىنىپقىنا :

— شۇنداق، — دىدى.

— ھەزرەتنىڭ ئۆيلىنىشى، بالا - چاقىلىق بولۇشى ناھايىتى سىرلىق ۋەقەلەر ئىچىگە يوشۇرۇنغان ئىكەن. بەزىلەر «پەرھاد - شىرىن» داستانىدىكى پەرھاد ئوبرازى نەۋائىي سەرگۈزەشتىلىرى ئىكەن دەپمۇ قارىشىدىكەن. يەنە بەزىلەر مۇنداق بىر ھىكايىنىمۇ سۆزلەپ يۈرۈشىدۇ.

سەرۋىنىڭ سايىسىدا سولغان گۈل

قەدىمكى زاماندا سەمەرقەند شەھىرىدە ھۈسەين بايقارا دېگەن بىر پادىشاھ بولغان ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈنچە ـ مەرۋايىتلىرىنى دەرياغا تۆكسە سۈيى توسۇلۇپ قالىدىكەن. سەلتەنىتىنىڭ ھەشەمىتى گويا نۇشىرۋاندەك ئىكەن. قول ئاستىدا ناھايىتى كۆپ بەگلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەلىشىر ئىسىملىك بىر بەگ بار ئىكەن. ئەلىشىر سېخىي تەبىئەتنىڭ ئەلۋەك داستىخانلىرى نېمەت بىلەن تولغان كۆنلەردە سەمەرقەندكە قاراشلىق سەبزاۋار دېگەن جايغا چىقىپ راھەتلىنىدىكەن. قىش جۇدۇنلىرى زېمىنغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان كۈنلەردە قورغانغا قايتىپ كېلىدىكەن. ئەلىشىر زېمىن يېشىللىق تونىنى كىيگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەبزىۋارغا چىقىپ، بىرنەچچە ئاي ماكان تۇتۇپ قوي بېقىپتۇ ۋە كېيىن پادىلىرىنى ھەيدەپ سەمەرقەندكە كەپتۇ. سودىگەر ۋە ھۈنەرۋەنلىرى بىلەن ئاۋات بولغان سەمەرقەندتىكى سودىگەر قاسساپلار ئەلىشىرنىڭ قويلىرىغا خېرىدار بولۇشۇپتۇ. ئەلىشىر سېخىي ۋە مەرد كىشى بولغانلىقى ئۈچۈن:

— مەن قويلىرىمنى پۇقرالارغا ھەدىيە قىلىمەن، بايلار بىلەن سودا قىلمايمەن، چۈنكى ئۇلاربىلەن ئېلىش ـ بېرىشىم يوق، ساتسام پەقەت پۇقراغىلا ساتىمەن، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان سەمەرقەند ئەھلى ئەلىشىرنىڭ ئەتراپىغا ئولىشىپ، ھەربىرسى ئۆزىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ، بىرەردىن مال تاللاپ، بۇنىڭ پۇلىنى قاچان تۆلەپ بەرسە بولىدىغانلىقىنى ئەلىشىردىن سوراپتۇ. ئەلىشىر:

— مەن بۇ ماللارنىڭ پۇلىنى ھازىر ئالمايمەن، — دەپتۇ. خالايىق:

— زادى قاچان ئالىسىز، — دەپ سوراپتۇ.

— قاچان سۇلتان ھۈسەين بايقارا ۋاپات بولسا، شۇ چاغدا ئالىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەلىشىر. كىشىلەر بۇ گەپنىڭ مەنىسىگە يېتەلمەي ھەركىم مال ئالغىنىغا خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭغا دۇئا قىلىپ ئۆز يولىغا كېتىشىپتۇ.

سۇلتاننىڭ ئايغاقچىلىرى ئەلىشىرنىڭ سۆزلىرىنى ئىپتىماي ـ تېمىتماي قەغەزگە پۈتۈپ ھۈسەين بايقاراغا يەتكۈزۈپتۇ. شاھ شىكايەتنامىنى ئوقۇپ غەزىپى ئۆرلەپ، تۈكلىرى تونىدىن چىقىپ كېتىپتۇ ـ دە، مىرشاپلىرىنى چاقىرىپ:

— ھېلىقى مۇخالىپ ئادەمنى چاقىرىپ ئالدىمغا كەلتۈرۈڭلار، — دەپ پەرمان چىقىرىپتۇ. مىرشاپلار:

— باش ئۇستىگە، — دەپلا راۋان بوپتۇ ۋە ئەلشىرنى تۇتۇپ شاھنىڭ ھۇزۇرىغا كەلتۈرۈپتۇ. ئەلشىر پادىشاھقا باش ئېگىپ سالام بېرىپ، قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇپتۇ. ھۈسەين بايقارا بۇ يىگىتنىڭ ئىززەت - ئىھتىرام ۋە نازاكىتىنى ياقتۇرۇپ، ئۇنى ئولتۇرۇشقا بۇيرۇپتۇ. ئەلشىر شاھ كۆرسەتكەن ئورۇنغا بېرىپ ئولتۇرۇپتۇ. ھۈسەين بايقارار بېشىنى كۆتۈرۈپ:
— ئىسمىڭ نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.
— شەپقەت پاناھىم، ئىسمىم ئەلشىر، — دەپتۇ ئەلشىر. سۇلتان ھۈسەين بايقارا كۈلۈپ تۇرۇپ:
— ئەلى دېگەنغۇ ئەلى. «شىر» دېگىنى نېمىسى، شىرلىقىڭ بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.
— سۇلتانىم، بالا ۋاقتىمدا ئىسمىمنى شۇنداق ئاتاپتىكەن، — دەپتۇ ئەلشىر.
— كاتتا سۆز، بازارغا مال ئەكېلىپ پۇقراغا تارقاتقان سەنما؟ — سوراپتۇ سۇلتان.
— شۇنداق، — جاۋاب بېرىپتۇ ئەلشىر.
— خوپ، نېمىشقا مېنىڭ ۋاپاتىمنى مۆھلەت قىلدىڭ؟ مەندىن بىرەر يامانلىق، جەبرى زۇلۇم كۆرگەنمۇ سەن؟ — دەپتۇ سۇلتان.
— ئەيىبكە بۇيرۇمىغايسىز شەپقەتپاناھ. مېنىڭ بۇ ئىشىم سىزگە ئاداۋەت ياكى يامان نىيەتلىك ھەرىكەتتىن ئەمەستۇر. مەن شۇنىڭ ئۈچۈن سىزنىڭ ۋاپاتىڭىزنى مۆھلەت قىلدىمكى، پۇقرالار قەرزنى ئۆمۈر بويى تۆلىمەسلىك ئۈچۈن شاھىمىنىڭ ئۆمرىنى ئۆز ئۆمرىدىن ئۇزۇن بولسا دەپ تىلەيدۇ، شۇڭلاشقا مەن شۇنداق قىلدىم، — دەپتۇ. سۇلتان ھۈسەين بايقارا بۇ جاۋابتىن بەك خۇرسەن بوپتۇ ۋە ئەلشىرنى ئۆزىگە ۋەزىر قىلىپ تەيىنلەپتۇ. سۇلتان ئەلشىرنىڭ قىشلىق ھاۋاسىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى پەملەپ، سەمەرقەند شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى كاتتا باغلاردىن بىرىنى ئۇنىڭغا ھەدىيە قىپتۇ. ئەلشىر بۇ باغقا ئۆزىگە لايىق بىر ئۆي سالدۇرۇپتۇ. كۈندۈزلىرى شاھنىڭ سارىيىدا، كېچىنى ئۆيىدە ئىستىراھەت بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ. بەزىدە ئوۋغا چىقىپتۇ.
ئۇ بىر جۈمە كۈنى ئوۋغا چىقىپ قايتاشىدا كوزا كۆتۈرگەن بىر قىزنى كۆرۈپ قاپتۇ، بۇ قىز شۇقەدەر گۈزەل ئىكەنكى، ھەتتا كۈن ئۆزىنىڭ شولىسىنى ئۇنىڭ يۈزىگە چېچىشتىن ئۇيىلىدىكەن. ئەلشىر قىزنى كۆرۈپ گوياكى ئۈچ يۈز ئاتمىش ئالتە تومۇرىغا بىراقلا ئوت كەتكەندەك بولۇپ، بىردەملىك سوكۇتكە چۆمۈپتۇ ۋە بىر ئازدىن كېيىن ھوشىنى ئاران يىغىپ بۇ نەزمىنى ئوقۇپتۇ:

زەنجىرى ئىشقىڭغا قىلدىڭ گىرىپتار،
كاشكى كۆرمىسەمدىم دىلرابا، سېنى.

كۆڭۈل خۇشۇمنى سەن شىكار ئەيلىدىڭ،
دىيدىم جان ئالغۇچى ھۆر مەھلىقا سىنى.

ئەلشىرنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئىشتكەن گۈل ئارقىسىغا يېيىلىپ تۇرغان قىرىق تۆت تال كوكۇلىسىنىڭ بىرىنى ئېلىپ كۆكسىگە تاشلاپ بۇ نەزمىنى ئوقۇپتۇ:

قادىر قىسمەت يازمىشلەرنى يازغاندا،
ئەيلەمىش ئىشق ئىلە ئاشىناسىنى.
روھلار ئىشق مەيىدىن بادە سۇزگەندە،
ساقىي ئالمىش مەي بىلەن باشىغە سىنى.

ئەلىشىر:

ھۆسنىڭ زىيادەدۇر زەررىن كەمەردىن،
جامالىڭ شولىسى شەمسۇ قەمەردىن.
ئاتەش سالدىڭ ئۇچيۈز ئاتمىش تومۇرغا،
مۇمكىنمۇ ئۇنۇتماق دۇنيادا سىنى؟

گۈل:

ھەركىملەر زوقلىنار ئاھاڭ غەزەلدىن،
ئالەمى روھىيات ـ بەزمى ئەزەلدىن.
كۆڭۈل ئۈزەمسەن كۆرگەن گۈزەلدىن،
چۈنكى ئىشق ئەيلەمىش نۇر ـ زىبا سىنى.

ئەلىشىر قىزنىڭ رۇخسارىنى نۇرغا ئوخشىتىپ، ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ ھەم گۈل ئىكەنلىكىنى بىلمەيلا مۇنداق دەپتۇ:

ئەلىشىر تاپتى تاغدا يېڭى گۈل،
سەن بىلەن تەڭ گۈلىستاندا قايسى گۈل.
ئىسمىڭدە گۈل، جىسمىڭدە گۈل، رەڭگى گۈل،
قوۋىنىپ ياراتمىش بۇ دۇنيادا سىنى.

گۈل:

ئىسمىم گۈلدۇر، تالەي چىقماس ئارادىن،
رەقىپ غاپىل قالسۇن بۇ ماجىرادىن.
قۇلنى قۇلغا لايىق قىلىپ ياراتقان،
كۆيدۈرمەستىن بولمىسا بىھۇدە سېنى.

سۆز شۇنداق ئاخىرلىشىپتۇ. ئەلىشىر ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن ھەقەمساپىلىرىدىن قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ كىملىكىنى سۈرۈشتۈرۈپتۇ. قىزنىڭ ئاتىسى خوجا سالىھ ئىكەنلىكىنى بىلىپ، كېچىنى ئۇخلىماي ئوي ـ خىياللار بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ. ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپتۇ. ئەلىشىر ئۇيالغىنىدىن بۇ ۋەقەنى نە پادىشاھقا، نە باشقا ۋەزىرلەرگە ئېيتالماپتۇ. ئۇ بىر جۈمە كۈنى ئاخشىمى «يالغۇز بالا كىندىكىنى ئۆزى كېسەر » دېگەندەك، ئۆزى ئۆزىگە ئەلچى بولۇپ، خوجا سالىھنىڭ ئىشىكىنى قېقىپتۇ. خوجا سالىھ ئىشىكنى ئېچىپ قارىسا سۇلتان ھۈسەين بايقارانىڭ ۋەزىرى ئەلىشىر تۇرغۇدەك. خوجا سالىھ بۇ ئەزىز، كاتتا مېھماننى مىڭ تەزىم بىلەن ئۆيگە باشلاپتۇ. ھالىغا يارىشا ياسالغان ئۆيدە ئاستىغا قېلىن كۆرپىلەرنى سېلىپ، چاي، تائاملارنى كەلتۈرۈپتۇ. ئۇلار يېمەك ـ ئىچمەكتىن كېيىن سۆھبەتكە كىرىشىپتۇ. ئەلىشىر:
— خوجا، مېنىڭ ئۆيىڭىزگە كېلىشىمنىڭ سەۋەبىنى نېمىشقا سورىمايسىز؟
— دەپتۇ.
خوجا سالىھ:
— خۇش كەپسىز، ئېيتىڭا، مېھماندىن نېمە دەپ كەلدىڭ دەپ سورىغىلى بولامدۇ؟ — دەپتۇ. ئەلىشىر:
— سۆزىڭىزغۇ دۇرۇس، لېكىن ۋاقتى كەلگەندە سورىسا بولىدۇ، — دەپتۇ.
خوجا سالىھ:
— قۇلىقىم سىزدە، — دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئەلىشىر:
— مەن ئەھۋالىمنى بايان قىلسام، تاقەت قىلغىلى بولمايدۇ. ئىجازەت بەرسىڭىز، تار تىلى بىلەن بايان ئەتسەم، — دەپ تەمبۇرنى قولىغا ئاپتۇ ـ دە، پاساھەت ئۈنچىلىرىنى چاچقۇ قىپتۇ:

گەشتى گۈلزارىمدىن خەبەر ئال، خوجام،
سورىماسەن نىچۈك ھالدا كەلمىشىم.
نە كۈندۈزۈم كۈندۈز، نە كېچەم كېچە،
ئىشق دەستىدىن خارابات كەچمىشىم.

— ئۇلۇغ ۋەزىرىم، يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىقماس، ئېتىڭغا ئات قوشاي، — دەپتۇ خوجا ۋە بۇ نەزمنى بايان قىپتۇ:

خۇش قەدىمىڭ كۆزۈم ئۈزرە بېسىلسۇن،
مەن بىلمىدىم نە خىيالدا كەلدىڭ سەن؟
ھەر چېچەكنىڭ ئۆزگىچە رەڭ، بۇيى بار،
بىلمىدىم راست، نە خىيالدا كەلدىڭ سەن؟

ئەلىشىر:

ئاۋۋال ئېيتاي، شۇ قىسمەتتىن خالاس قىل،
ئىشىكىڭدىن ھەيدىۋەتمە رەھىم قىل.
دىلدا تۇغيان ئەيلەر ئىشق دېڭىزى،
تا تىرىكمەن قايتا يەنە كەلگەيمەن.

خوجا:

ئىشق ھەقىقەتتىن بىلگەنلەر دەمساز،
بىرى ھەق سۆزلەر بىرسى خۇش مەجاز.
سەن باسقان يولغا يۈزۈم پاياندار،
كۆزۈم ئۈزرە مېھمان بولۇپ كەلگەيسەن.

ئەلىشىر:

بۇ سەۋدا ئەقلىمنى قىلدى كۆپ زايا،
كۈنۈم يىلغا تەڭدۇر، سائىتىم ئايغا.
قوندى كۆڭلۈم قۇشى گۈلى رەناغا،
نالەكار بۇلبۇلمەن، گۈل دەپ كەلگەيمەن.

خوجا:

ئاڭلات، بىلەي قەلبىڭدىكى نىيازى،
ئۆلكىلەرە سەردارى، شاھنىڭ سەربازى.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

بەلكى تەلەيدە شۇنداق يازغاندۇر،
ئاختۇرۇپ تەلەپكار بولۇپ كەلگەنسەن.

ئەلشىر:

ئەلشىر نەۋائىي مېهماندۇر ساڭا،
تەلەينى پۈتمۈشدۇر قادىرى خۇدا.
مۇرادىم يار بولماق گۈل دىلرەباغا،
قىسمەتنىڭ ئەمرىچە بۇيان كەلگەنمەن.

خوجا:

ئادەمدىن يارالدى ئادەت دۇنيادا،
قارىساڭ يوقسۇلغا، قارىساڭ بايغا.
يالغۇز بىر ئەۋلادمەس ئات سالغان سايغا،
نەچارە ھەرنېمە دېسەم كەلگەنسەن.

سۆز شۇ يەرگە كەلگەندە خوجا سالىھ:

— مەن ۋەزىرنىڭ تەكلىپىگە زەررىچە ئېتىراز بىلدۈرمەيمەن. ناۋادا رۇخسەت قىلسىڭىز، قىزىمدىن سورىسام، — دەپ ئىچكىرىدىكى ئۆيگە كىرىپ، ئەھۋالنى ئاۋۋال ئايالىغا، كېيىن قىزىغا بايان قىپتۇ. بۇ گۈزەل قىز تولىمۇ ئەقىللىق ئىكەن، ئۇ سەل ئويلانغاندىن كېيىن:

— بىر ۋەزىر مەندەك بىر پۇقرانىڭ قىزىنى ئۆز نىكاھىغا ئەمەس، ھەتتا چۆرىلىككە سورىسىمۇ يۈز ـ كۆزۈمنى يول قىلغايمەن، — دەپ قوبۇل قىپتۇ. چۈنكى ئۇ قىز ئەلشىرنى ئالىلىقاچان ياقتۇرۇپ قالغان ئىكەن.

خوجا سالىھ قىزىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ مەمنۇن بولغان ھالدا مېهمانىنىڭ ئالدىغا چىقىپتۇ ۋە ئەلشىرگە رىزالىق بېرىپتۇ، ئاندىن ئەلشىر ئۆز ئۆيىگە قايتىپتۇ.

كۆڭلى ئەرنىڭ بىرىدە سۇلتان ھۇسەين بايقارا شەھەرنى سەيلە قىلىپ، ئەلشىرنىڭ سۆيگۈنى گۈلنىڭ ئىشىكى ئالدىدىن ئۆتۈپ قاپتۇ. بۇ چاغدا گۈلمۇ سۆيۈملۈك يارىنىڭ سۇلتانى ۋە ئۇنىڭ خاس مەھرەملىرىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇلارنى كۆرۈش ئۈچۈن پەنجىرە ئالدىغا كېلىپ ئولتۇرغان ئىكەن. ناگاھ پادىشاھنىڭ كۆزى ئۇنىڭغا چۈشۈپ، بۇ گۈزەلنىڭ زۇلفى ـ زەنجىرىگە ئاشىقانە

باغلىنىپ قاپتۇ. سۇلتان بۇ ئۆينىڭ ئىگىسىنىڭ كىملىكىنى سورۇشتۇرۇپ، ساياھەتنى توختىتىپ سارايغا قايتىپتۇ، ـ دە، دەرھال ئۆزىنىڭ شەيخۇل ئىسلامى بولغان قازى كالاننى ئەلچى قىلىپ ماڭدۇرۇپتۇ. سۇلتان ئەلىشىر بىلەن گۈلنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئەھۋالدىن پەقەتلا خەۋەرسىز ئىكەن.

قازى كالان خوجا سالىھنىڭ ئۆيىگە كېلىپ قەھۋە ئىچىپ، چىلىم تارتىپ كەيپىنى كۆتۈرگەندىن كېيىن، پادىشاھ تاپشۇرۇقى بىلەن گۈلگە ئەلچى بولۇپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. خوجا سالىھ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي، ھەيرانلىق بىلەن قازىنىڭ كۆزىگە قاراپلا قاپتۇ ۋە كۆڭلىدە: قىزىمنىڭ لايىقى بار دېسەم، كىم دەپ سورىسا، ئەلىشىرنىڭ نامىنى تىلغا ئالسام، ئۇنىڭ ھاياتى خەۋپ ـ خەتەردە قالارمۇ؟ ئەڭ ياخشىسى قىزىمغا مەسلىھەت سالاي. ئۇنىڭ مەيلى بولمىسا، خاھى ۋەزىر بولسۇن، خاھى سۇلتان بولسۇن پايدىسى يوق. بىرسى سۇلتان سۇلايماندىن: «ئەڭ تاتلىق نەرسە نېمىدۇر؟» دەپ سورىسا، ئۇ: «ئەر ـ خوتۇنلۇق» دەپ جاۋاب بېرىپتىكەنمىش. يەنە ئۇنىڭدىن : «ئەڭ ئاچچىق نەرسە نېمىدۇ؟»دەپ سورىسا يەنە: «ئەر ـ خوتۇنلۇق» دەپ جاۋاب بېرىپتىكەنمىش. قىزىم ئۆز ئېرى بىلەن شېكەردىن شېرىن ياشىماي، ئاچچىق يۇتۇپ تۇرمۇش كەچۈرسە، ئۆمۈر بويى بېشىمغا قارغىش ياغار، دەپ ئويلاپتۇ. ئۇ شۇ خىيال بىلەن قىزىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلمەكچى بولۇپ ئەھۋالنى قىزىغا ئېيتىپتۇ. قىز بىر ئاز ئويلىنىۋېلىپ:

— ئەي ھاياتىم سۆيۈملۈك دادا، مەن ئىككى يەردىن بوغۇزلىنىدىغان تۆگە ئەمەسقۇ؟ بىر قىزغا بىر ئەر كۇپايە. مەن پادىشاھنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىمەن. سۇلتان ھۈسەين بايقارا يوقاتقان نەرسىسىنى باشقا جايدىن ئىزدىسۇن، — دەپتۇ. خوجا سالىھ قىزىنىڭ بۇ جاۋابىنى قازى كالانغا ئېيتىپتۇ. لېكىن، قىزنىڭ ئەلىشىرگە مەيلى بارلىقىنى ئېيتماپتۇ. قازى كالان قايتىپ كېلىپ بولغان گەپنى ھۈسەين بايقاراغا يەتكۈزۈپتۇ. سۇلتان ھۈسەين چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ، كېچىنى ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈپتۇ. ئەتىسى قوياش كۆتۈرۈلۈپ زېمىن ئىسسىق تونىنى كىيىپ، ھەربىر قۇش «لەببەي» دەپ ئۆز مەھبۇبىنى يوقلىغاندىن كېيىن، پادىشاھ بۇ ئىشنىڭ چارىسىنى ئەلىشىردىن بۆلەك ھېچكىمنىڭ قىلالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆڭلىدىكى گەپنى ئۇنىڭغا بايان قىپتۇ. ئەلىشىر گويا ئىككى دەريانىڭ قوشۇلۇشىدا ۋەياكى ئىككى ئوت ئارىسىدا قاپتۇ. ئۇ يا يارىدىن كېچىشنى ياكى ئوردىدىن كېچىشنى بىلەلمەپتۇ. ئەگەر تەقدىر بىزگە كۈلۈپ باققان بولسا، بۇ ئىشقا شاھ ئارىلاشمىغان بولاتتى. باشقا كەلگەننى كۆرمەك كېرەك، دەپ ئويلاپ، سۇلتان ھۈسەين بايقاراغا:

www.uyghurkitap.com

— ئەي ئۇلۇغ سۇلتانىم. مەندەك بىر قۇلىڭىزغا بۇ ئىشنى بۇيرۇدىڭىز. ئەمرىڭىزنى ئادا قىلغايمەن، — دەپ سۇلتانىنىڭ قېشىدىن خوجا سالىھنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، سۇلتان ھۆسەين بايقارانىڭ ئۆزىنى ئەۋەتكەنلىكىنى ۋە ئۆزىنىڭ مەقسىتىنى ئېنىق ئېيتىپتۇ. خوجا سالىھ چۆشەنگەندىن كېيىن، يەنە بىر قېتىم قىزىدىن سوراش نىيىتىگە كەپتۇ ـ دە، ئەلىشىرنىڭ يېنىدىن چىقىپ قىزىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ:

— قىزىم، ئەلىشىر سېنى ئۆزىگە ھەمشىرە تۇتۇپ سۇلتانغا سوراپ كەپتۇ، سېنىڭ قانداق پىكرىڭ بار؟ — دەپ سوراپتۇ. ئەقىللىق قىز بۈگۈن مەن پادىشاھقا تەۋە بولۇشۇمۇ مۇمكىن، لېكىن مەن تاكى ئۆلگىچە نە ئەلىشىردىن كېچەلمەي، ئۇ مەندىن كېچەلمەي ئۆتكۈدەكمىز، دەپ ئويلاپ:

— ئەي مېنىڭ ھاياتىم، تاجىم ئاتا. ئەلىشىرنى مېنىڭ ئالدىمغا كىرگۈزۈڭ، ئۇنىڭغا ئىككى ئېغىز سۆزۈم بار. شۇندىن كېيىن نېمە بولسا كۆرەي، — دەپتۇ. خوجا سالىھ ئەلىشىرنى قىزىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرگۈزۈپتۇ. گۈل يۈزىدىن پەرەنجىنى ئېلىپ، ئەلىشىرنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ :

— ئەلىشىر، بۇ قانداق گەپ؟ مەن ئىككى يەردىن بوغۇزلايدىغان تۆگە ئەمەسقۇ؟ بۇ ئىشنىڭ بولمىغۇر ئىش ئىكەنلىكىنى بىلمىدىڭىزمۇ؟ — دەپتۇ. ئەلىشىرنىڭ قەددى پۈكۈلۈپ مۇنداق دەپتۇ:

— ئەي كۆزۈمنىڭ نۇرى مەندە نېمە چارە؟ بۇ ئىشقا سۇلتان ھۆسەين بايقارا ئارىلاشتى. ئەمدى سىز مېنىڭ قىيامەتلىك سىڭلىم بولدىڭىز. مەن قانداق قىلاي، ئامالسىزمەن، — دەپتۇ. قىز بىر ئاز ئويلىنىپ:

— مەن سىزنىڭ تەلىپىڭىزنى قوبۇل قىلدىم. لېكىن، مېنىڭمۇ ئىككى تەلىپىم بار. بۇنى قوبۇل قىلسىڭىز دېگىنىڭىزدەك بولسۇن، رەت قىلسىڭىز يولىڭىزغا مېڭىۋېرىڭ، — دەپتۇ.

— تەلىپىڭىزنى ئېيتىڭ، — دەپتۇ ئەلىشىر. قىز ئىككى پارچە خەت يېزىپ، ئىككى كونۋېرت ئىچىگە سېلىپ ھەر ئىككىسىنىڭ ئاغزىنى چاپلاپ:

— بۇ خەتلەرنى ئېچىپ سالماي، پۈستانى دورىپۇرۇشقا ئاپىرىپ بېرىڭ. ئۇ نېمە بەرسە شۇنى ئېلىپ قايتىڭ. ئىككىنچى شەرتىمنى سىز قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئېيتىمەن — دەپتۇ. ئەلىشىر تۈپتۈغرا دورىپۇرۇش ھۇزۇرىغا بېرىپ خەتنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپتۇ. دورىپۇرۇش بىرىنچى خەتنى ئوقۇپ كۈلۈپتۇ. ئىككىنچى خەتنى ئېچىپ ئوقۇۋېتىپ كۆزلىرىدىن مارجاندەك ياش قۇيۇلۇپتۇ. ئۇ قىز سورىغان نەرسىلەرنى قۇتىلارغا سېلىپ ئەلىشىرگە بېرىپتۇ. ئەلىشىر قۇتىلارنى ئېلىپ كېلىپ قىزغا تاپشۇرۇپتۇ. گۈل:

— ئەي ئەلىشىر، ئاڭلاڭ. ئىككىنچى تەلىپىم، بۇلارنىڭ بىرىنى مەن، يەنە بىرىنى سىز ئىچىسىز، — دەپتۇ. ئەلىشىر مۇشۇنداق بىر گۈزەلنىڭ قولىدىن زەھەر بولسىمۇ ئىچىشكە رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، قۇتىنىڭ بىرىنى

بوشتىپتۇ، يەنە بىر قۇتىنى گۈل ئىچىپتۇ. بۇ چاغدا ئەلىشىر گەپ قىلماستىن تاشقىرىغا قاراپ ماڭغان ئىكەن، گۈل سۆز باشلاپ:

— ئەلىشىر، سەل تەخىر قىلىڭ. كۆڭلۈمدىكىلەرنى دەۋالاي، ئاندىن قايتىڭ، — دەپتۇ ۋە بۇ غەزەلنى ئوقۇپتۇ:

توختا، مىر ئەلىشىر، بىر سوئالىم بار،
ئەتتاردىن ئالغىنىڭ ئۇ نېمە ئىدى؟
مەن سىنىڭ بوينۇڭغا ئىككى شەرت قويدۇم،
شەرتلەرنى بىلەمسەن بىزگە نە بولدى.

ئەلىشىر:

ئەي دىلرابا، زاھىرسىز ئىكەن بۇ رازىڭ،
مەنىسى نېمە ئىدى، بىلەلمىدىم مەن.
ئەتتار ئەۋۋال كۆلدى ئوقۇپ يازغىنىڭ،
سۆگرە ئۇ يىغلىدى، بىلەلمىدىم مەن.

گۈل:

ئەلىشىر، بەك تېرەن مەنە بار ئۇندا،
ئۆرتەيدۇ كۈندىن، كۈن ئەلىمىڭ تولا.
يېزىلمىش ئەزەلدىن قىسمىتىڭ شورلا،
گۈل جېنىنى پىدا قىلدى ـ نە ئەردى؟

ئەلىشىر:

چەرخى كاج رەپتارغا قويار كىم قەدەم،
بىرى كۈلسە، بىرى قان يىغلاي دەيدەم.
نەۋائىي پىغانى ئاشار دەم ـ بەدەم،
ئۆمۈر ئىقبالىمدىن كۈلەلمىدىم مەن.

سۆز شۇ يەرگە كەلگەندە گۈل:

— ئەي ئەلىشىر، سىزنىڭ يولىڭىزدا مەن جېنىمدىن كەچتىم، مەن ئىچكەن نەرسە قىرىق كۈندىن كېيىن تەسىر قىلىدىغان زەھەر ئىدى. سىزنىڭ

ئىچكىنىڭىز پەرزەنتتىن مەھرۇم قىلغۇچى دورا. مەن ئەمدى بۇ دۇنيا بىلەن سىزلەرگە قىرىق كۈنلۈك مېھمانمەن، ــــ دەپتۇ. ئەلىشىر بۇ ئەلەملىك سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كۆزلىرىدىن قانلىق يېشى نىل ۋە جەيھۇن دەرياسىدەك سەل بولۇپ ئېقىشقا باشلاپتۇ. ئۇ ناھايىتى ناچار ئەھۋالدا ئۆيەردىن چىقىپ، شاھ ھۇزۇرىغا كېلىپ، قىزنىڭ شاھ ئەمرىنى قوبۇل قىلغانلىقىنى يەتكۈزۈپتۇ. شاھ ئۆزىنىڭ ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئاشىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ خۇشاللىنىپ، دەرھال توي تەييارلىقىنى قىپتۇ ۋە بىر جۈمە كۈنى توي تارتىپ گۈلنى سارىيىغا كەلتۈرۈپتۇ. ھەرەمخانە ئېسىل رەختلەر، ئېسىل ياستۇقلار، دۇر ـ مارجانلار بىلەن بېزەلگەن ئىكەن. قىزنى قىرىق يەڭگە سوۋغىلار بىلەن ئوراپ، نازۇ نازاكەت ئىچىدە ھەرەمخانىگە ئەكىرىپ سۇلتانغا تاپشۇرۇپ، ئارقىسىغا يېنىپتۇ. گۈل شۇ ئاخشىمى بىر باھانە كۆرسىتىپ سۇلتاندىن ئايرىم يېتىپتۇ. گۈلنىڭ نىيىتى، مەن ئۈمىد، ئىقبالىمدىن ئايرىلدىم. پەقەت قىرىق كۈنلۈك ئۆمرۈم قالدى. مەن ئۇنىڭغا لەئلى ۋىسالىنى نېسىپ قىلماي، دېگەندىن ئىبارەت ئىكەن، ئىككىنچى كۈنى يەنە باھانە كۆرسىتىپ:

ــــ شەپقەتپاناھ تاجدارىم، سۇلتانىم، مېنىڭ ئىلتىماسىم، ماڭا قىرىق كۈنگىچە قول تەگكۈزمىسىڭىز، ــــ دەپتۇ.

قىزنىڭ تولىمۇ گۈزەللىكى تۈپەيلى، شاھ ئۇنىڭ ھەرقانداق تەلىپىنى قوبۇل قىلىشقا ۋە قاندۇرۇشقا تەييار ئىكەن.

ئارىدىن ئوتتۇز ئىككى كۈن ئۆتكەندە قىز ئىچكەن زەھەر گۈلنىڭ ئۇچىيۇز ئاتمىش ئالتە تال تومۇرىغا يېيىلىپ، ئۇنى كېسەلگە مۇپتىلا قىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، خاتىرجەملىكىنى يوقىتىپتۇ. ئارىدىن ئوتتۇز بەش كۈن ئۆتۈپ گۈلنىڭ كېسەللى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ، كۈندىن ـ كۈنگە بارغانسېرى زەئىپلىشىپتۇ. نېمە قىلىشىنى بىلەلمىگەن سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئۇۋغا چىقسام بەلكىم كۆڭلۈم ئېچىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، دەپ شىكارغا تەييارلىنىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان گۈل بىر كېنىزىكىدىن ئەلىشىرگە: «سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بۈگۈن ئۇۋغا چىقماقچى سىزنىمۇ ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ چىقىپ كەتمىسۇن، بىر باھانە كۆرسىتىپ ئۇۋغا چىقماڭ، باشقا ۋاقىتتا سىزنى كۆرەلمەيمەن. ھېچ بولمىغاندا، ئەڭ ئاخىرقى نەپىسىمدە بولسىمۇ سىزنى كۆرۈۋالاي» دېگەن ئۆتۈنۈشىنى يەتكۈزۈپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئەلىشىر: «بىتاب بولۇپ قالدىم» دەپ يېتىۋاپتۇ. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ بىر خىزمەتچىسى ئەلىشىرنىڭ «بىتاب» لىقىنى كۆرۈپ دەرھال قايتىپ ئەھۋالنى سۇلتانغا مەلۇم قىپتۇ. پۈتۈن تەييارلىق تەق بولۇپ قالغاچقا، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئەمدى ئارقامغا يانماي، بىردەم بولسىمۇ سەيلە

قىلىپ قايتاي ـــ دەپ ئارغىمىقىنى مىنىپ، خاس خىزمەتچىلىرى بىلەن يولغا چىقىپتۇ.
ئەلىشىر گۈلنى بىتاب ھالەتتە كۆرۈپ كۆزلىرىدىن ھەسرەت ياشلىرىنى تۆكۈپتۇ. ئەمدى گۈل نېمىلەرنى دەر، ئەلىشىر قانداق جاۋاب بېرەركىن؟
گۈل:

ئەلۋىدا سۆيگىنىم ئۇشبۇ دۇنيادىن،
ئاخىردەم ھالىمنى سور يوۋاش - يوۋاش.
ئەندى پەلەك سۇرۇر پانىھ بىۋاپادىن،
ھازىغا ئىچىلۇر يول يوۋاش - يوۋاش.

دەردىڭدىن، ئەي دەردىڭدىن،
چەككەن ئاھ - ۋايىڭدىن.
كۈندە بىر ۋاسا چۈشكەي،
ئۆمرۈمنىڭ سەھرايىدىن.

ئەلىشىر:

ماڭا ئۆلۈم ئەۋزەل بۇ تىرىكلىكتىن،
سەن بىلەن كۆرەردىم كۈن يوۋاش - يوۋاش.
گۈلۈم سۈنغاي مۇرادىمغا يەتمەستىن،
تېنىمدىن ئايرىلار جان يوۋاش - يوۋاش.

كارۋان كېلەر قاياقتىن،
كەلگەن قونار، قونغان جۈنەر،
كەتمىگەن يوق بۇياقتىن.

گۈل:

مەن سېنىڭ يولۇڭدا بولىمەن ئادا،
ئۆلۈمگە ئۆزۈمنى پىدا.
ئۈچ ئىخلاس پاتىھە، ھەرتاڭ - ھەر سابا،
ئۆتىمەن، روھىمغا بار يوۋاش - يوۋاش.

لاچىنمۇ بۇ شۇڭقاردۇر،
يا جىلغۇدىۇر ياناردۇر.
يېنىپ ـ يېنىپ كۈل بولدۇم،
دەيدۇ: يانە ـ يان، ئازدۇر.

ئەلشىر:

بۇ سۆزلەرنىڭ جانغە ئوت سالدى غايەت،
بە ھەققە ھۆرمىتى ئوتتۇز يۈز ئايەت.
سەندىن سۈگرە ماڭا ھارام بۇ ھايات،
يولوچىمەن يولۇڭدا مەن يوۋاش ـ يوۋاش.

ياندىم، ۋاھ،
بەزدىم، تىلىقتىم ۋاھ.
دۇنيادا بىر گۈل يارالمىش،
ئۇ دەيدۇ: سۆيەلمەي ياندىم، ۋاھ!

گۈل:

غۇنچە ئىدىم رازى بولدۇم ئۆلۈمگە،
يات بۇلبۇلنى قوندۇرمىدىم گۈلۈمگە.
ھاياتتا تەگمىدى قولۇڭ قولۇمغا،
تاۋۇتۇم ئاستىغا كىر يوۋاش ـ يوۋاش.

سۇنبۇلمۇ يا گۈل ـ چېچەك،
كۆيەر ـ كۆيەر بۇ يۈرەك.
كۆيۈپ كۆيۈپ كۈل بولدۇم،
نېمە قالدى ئەي پەلەك.

ئەلشىر:

ئاھ، تىلىم كېكەچلەر ئېيتالماي دۇئا،
دىلرابا، سەن مەندىن ئىزلىمە داۋا.
قۇربدى كۆز ياشىم مەن ـ مەن بىناۋا،
ئاقار ياش ئورنىغا قان يوۋاش ـ يوۋاش.

ئاشىقنى ئەلەم تىغلار،
ئەقىلسىز نادان يىغلار.
كەلگىن ـ كەتكىن بايقىماس،
بۇ دەرت نەدىن يىغلار؟......

سۆز شۇ يەرگە كەلگەندە گۇل:
ــــ ئەي ئەلىشىر، سىزنى بۇيەرگە چاقىرتىشىمدىكى مەقسىتىم شۇكى، ئۆزىڭىز بىلىسىز، مەن ئەمدى ئۆمرۈمنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نەپەسلىرىدىمەن، سىزگە شۇنى ئىلتىجا قىلىمەنكى، هاياتلىقتا قولىڭىز قولۇمغا تەگمىدى. مەن كۆز يۇمغاندىن كېيىن، جەسىتىم ياتقان تاۋۇتۇم ئاستىغا كىرىپ هېچ بولمىغاندا قولىڭىزنى تاۋۇتۇمغا تەگكۈزسىڭىز. ئىككىنچى ۋەسىيىتىم، ئۆمرىڭىزنىڭ ئاخىرىغىچە هەر ئەتىگەن مېنى ياد ئەتسىڭىز. ئۈچىنچى ۋەسىيىتىم، مېنى ئۇنۇتمىسىڭىز ــــ دەپتۇ. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئەلىشىر قاتتىق يىغلاپتۇ.
ئۇلار شۇ هالەتتە قاتتىق يىغلىشىۋاتقاندا تاشقىرىدا شاۋقۇن ـ سۈرەنلەر كۆتۈرۈلۈپتۇ. بۇ چاغدا سۇلتان ئوۋدىن قايتقان ئىكەن. ئەلىشىر نېمە قىلارنى بىلمەي تۇرۇپلا قاپتۇ، گۇلنىڭ يېنىدىكى بىر خىزمەتكار ئەلىشىرگە مۇنداق دەپتۇ:
ــــ ئەلىشىر، سۇلتان سىزنى بۇ هالەتتە كۆرسە چوقۇم باشقىچە ئويدا بولۇپ قالىدۇ. سىز دەرهال بۇلۇڭدا تۇرغان قازانغا يوشۇرۇنۇۋېلىڭ. بىز قازاننىڭ تۈۋىنى يېپىپ، ئېلىپ چىقىپ كېتىمىز. ئەگەر شاھ سوراپ قالسا، ئىچىدە نەرسە بار دەيمىز، سىز چىقىپ كېتىسىز.
ئەلىشىر نائىلاج قازاننىڭ ئىچىگە كىرىپ ئولتۇرۇپتۇ. تۆت خىزمەتكار قازاننىڭ قۇلىقىدىن تۇتۇپ تاشقىرىغا چىقىۋاتسا سۇلتان كىرىپ كەپتۇ ۋە قازاننىڭ ئىچىدە نېمە بارلىقىنى سوراپتۇ. خىزمەتكار بۇنىڭ ئىچىدە نەرسە ـ كېرەك بارلىقىنى ئېيتقان ئىكەن، سۇلتان هۇسەين بايقارا:
ــــ ئۇ قانداق نەرسە ـ كېرەك؟ ئەجابا ئۇنى كوچىغا ئېلىپ چىقىۋېتىپسىلەرغۇ؟ ــــ دەپتۇ ۋە قىزىقىپ قازاننىڭ تۈۋىقىنى ئاچقان ئىكەن، كۆزى ئەلىشىرگە چۈشۈپتۇ. سۇلتان هۇسەين بايقارا ئۇنىڭغا بەكمۇ ئامراق بولغاچقا، هېچنەرسە دېمەي قازاننىڭ تۈۋىقىنى يېپىپ قويۇپتۇ.
ئەلىشىر تاشقىرىغا چىققاندىن كېيىن، خىجالەتچىلىك ئىچىدە نېمە قىلارنى بىلمەي توپتوغرا دەرۋىشلەرنىڭ هۇزۇرىغا بېرىپ ئۇلارنىڭ بىرىگە:
ــــ دەرۋىش بوۋا، كېلىڭ، بىز لىباسلىرىمىزنى ئالماشتۇرايلى، ــــ دەپتۇ. دەرۋىش خۇشاللىق بىلەن ماقۇللۇقىنى بىلدۈرۈپتۇ. دەرۋىشنىڭ كىيىملىرىنى كىيىپ ئۇدۇل بەيتۇللاغا قاراپ يول ئاپتۇ.

ئەمدى گەپنى سۇلتان ھۇسەين بايقارادىن ئاڭلايلى:

سۇلتان ھۇسەين بايقارا ھۇجرىسىغا كىرىپ گۈلنى ئۆلۈم گىردابىدا كۆرۈپ تاقەت قىلالماي مەجنۇنلارچە تاغلارغا باش ئېلىپ كەتكۇدەك ھالەتكە چۈشۈپ قاپتۇ. ئۇ گۈلنىڭ قېشىدىن يىغلىغان پېتى چىقىپ ئەلىشىر بىلەن مۇڭدىشاي دەپ دىۋانخانىغا كىرسە، ئەلىشىر يوق تۇرغۇدەك. شاھنىڭ كەيپى ئۇچۇپ تۇرغاندا بىر دەرۋىش كىلىپ:

— ئەلىشىر بىز بىلەن تونلىرىنى ئالماشتۇرۇپ بەيتۇللاغا يۈرۈپ كەتتى، — دەپ خەۋەر قىلىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان سۇلتان ھۇسەين بايقارا قىسقا مەكتۇپ پۈتۈپ، تېز يەتكۈزىدىغان چاپارمەنلەردىن بىرىگە ئۇنى دەرھال ئەلىشىرگە يەتكۈزۈشنى بۇيرۇپتۇ. چاپارمەن مەكتۇپنى ئېلىپ تاغ ـ دەريا، تۈپىلىكلەرنى ئېشىپ بىر يەرگە كەلگەندە، يىراقتىن بىر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنۈپتۇ. يېقىنلىشىپ قارىسا، ئۇ ئەلىشىر ئىكەن. چاپارمەن يان يول ئارقىلىق كۆرۈنمەي ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىپ، مەكتۇپنى يول ئۈستىگە قويۇپتۇ. ئۆزى بىر جايغا مۆكۈنۈپ تۇرۇپتۇ. ئەلىشىر يولدىكى مەكتۇپنى كۆرۈپ قولىغا ئېلىپ ئېچىپ كۆرۈپتۇ. مەكتۇپ مۇنداق يېزىلغان ئىكەن:

نەپرىتىڭ مەندىنمۇ ئەي قەدىردان،
ئۆزۈڭدىن كۆرەيمۇ شىكايىتىڭنى؟!
بىلىسەن مەن سەنسىز چېكىمەن ئارمان،
نە ئۈچۈن تاشلىدىڭ ۋىلايىتىڭنى.

كەل، ئەي قەدىردان، كۆرەي،
دەردىمگە دەرمان بول، كۆرەي.
جىمى جانىم كۆيىدۇ،
ئاڭا لوقمان بول كۆرەي...

باناسى نە، خەبەرسىز ۋەتەندىن چىقماق،
دولقۇن كۆتۈرۈلمەي، تىنچلا ئاقماق.
ئەزىم گۇناھ ئەمەسمۇ؟ بىر كۆڭۈلنى ئاغرىتماق،
نامەلۇم بولماقتا ئۇشبۇ تېپىشماق.

دەردىڭنى قوي، يېنىپ كەل،
توۋا قىلىپ يارەن كەل.

قويغىن غۇربەت بەگلىكنى،
ئۆز يۇرتۇڭغا ئامان كەل.

بولماقتا تەلىيىم قارا مىسالى،
ئوتۇڭدا«باي» قالدى، كۆيدى«ھۆسەينى»،
شىكەستە قەلبىمگە بەرگىن تەسەللى،
ساۋاپتۇر بەيتۇللانى قىلغاندىن سەيلى.

كۆڭلۈ دەربەدەردىن خالاس،
دەز كۆڭۈلنى ياد ئەتسەڭ.
يۈزمىڭ كەئبەدىن ئەلا ـ
بىر كۆڭۈلنى شاد ئەتسەڭ.

ئەي ئەلشىر، بىلىسەنكى مەن سەنسىز ياشىيالمايمەن. مېنىڭ كۆڭلۈمنى رەنجىتىپ، بەيتۇللاغا بارساڭ نېمە پايدا؟ بۇ مەكتۇپنى ئالغان زامان تېز قايتىپ، كۆڭلۈمگە تەسەللى بەر. باقىي سالام!

ئەلشىر مەكتۇپنى ئوقۇپ ئويغا پېتىپتۇ. شۇ ئەسنادا چاپارمەن ئۇنىڭ ئۇدۇلىدىن چىقىپ، ئەدەپ بىلەن سالام بېرىپتۇ. ئەلشىر سالامنى ئىلىك ئالغاندىن كېيىن:

— بۇ مەكتۇپنى سەن ئەكەلدىڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ھەئە، مەن ئەكەلدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ چاپارمەن. ئەلشىر بۇ چاغدا كۆپ يول يۈرۈپ چارچىغان ئىكەن، شۇڭا چاپارمەنگە:

— مېنىڭ سەن بىلەن ماڭغۇدەك ھالىم قالمىدى، — دەپتۇ. چاپارمەن شۇئان:

— مەن سۇلتانىمىنىڭ پەرمانىغا ئاساسەن، سىزنى ھاپاش قىلىپ ئېلىپ كېتىمەن، — دەپتۇ ـ دە، ئەلشىرنى ھاپاش قىلىپ يولغا چۈشۈپتۇ. ئۇلار ئاخىرى سەمەرقەندكە يېتىپ كەپتۇ.

ئەلشىر سۇلتان ھۆسەين بايقارانىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ كەپتۇ. بۇ ئىككى سادىق دوست قۇچاقلىشىپ شۇنداق يىغلىشىپتۇرلەركى، ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى يىغلاپ كېتىپتۇ.

نەھايەت، سۇلتان ھۆسەين بايقارا تاشقىرىدا مېڭىپ يۈرگۈدەك ئەھۋالى قالماي، يەر ئاستىغا بىر ھۇجرا ياستىپتۇ ـ دە، ئۇنىڭغا«دارۇلفىغان» دەپ ئات قويۇپ، كېچە ـ كۈندۈز شۇيەردە يىغلاپ يېتىۋېرىپتۇ.

www.uyghurkitap.com

كۆنلەر كەينى - كەينىدىن ئۆتۈۋېرىپتۇ. گۈل كۆزلىرىنى ئاخىرقى قېتىم ئېچىپ يورۇق دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ، مەڭگۈگە كۆز يۇمۇپتۇ. سارايدا نالە-پىغان كۆتۈرۈلۈپتۇ، ئەلىشىر قايغۇلۇق يىغلاپ سۇلتان ھۇسەيىن بايقارانىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ، ئىچكىرىگىمۇ كىرمەستىن بۇ نەزمنى ئوقۇپتۇ:

بۇنى ھەي شاھى سەمەرقەند،
قانداق خىيال ئەتمەك كېرەك؟
چۈنكى بۇ پانىي جاھاندۇر،
بىر كېلىپ كەتمەك كېرەك.
ھەممە نەرسە پانىي بولمىش،
يەككە شۇ دۇنيا قالۇر.
سەرۋى گۈلنىڭ سايىسىدا سولدى گۈل،
ئۇنى نەئەتمەك كېرەك؟

گۈلنىڭ ياتقان ھۇجرىسى ئالدىدا بىرتۈپ سەرۋى دەرىخى ئۆسكەن بولۇپ، ئاستىدا گۈللەر ئېچىلىپ ياتاتتى. شۇڭا ئەلىشىر يۇقىرىقى بېيىتلەر بىلەن گۈلنىڭ ئۆلۈمنى بايان قىلغان ئىكەن.
بۇنى چۈشەنگەن سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا باغرىنى مۇشتلاپ، كۆزلىرىدىن سەلدەك ياشلارنى ئاققۇزۇپ، مۇنۇلارنى بايان قىلىپتۇ:

بولمىغاي چارە ئۆلۈمگە نەيلەمەك،
نە ئەتمەك كېرەك،
سەرۋىدىن تاۋۇت ياساپ،
گۈلدىن كېپەن ئەتمەك كېرەك.
بۇ جاھاندا بارچە نەرسە،
بارچە جانلىق خاك بولۇر.
تېز يۇيۇپ ھەم كۆتۈرۈپ،
مەنزىلىگە يەتكۈزمەك كېرەك.

سۆز شۇ يەرگە كەلگەندە ۋەزىر - ۋۇزرالار:
—— نە ئەمال باشپاناھىم، بۇنىڭغا قۇللىرىنىڭ ئامالى يوق، ھەممىمىز ئاشۇ يولنىڭ كارۋانلىرى، جانابىي ۋاجىبۇل ۋۇجۇد سىزنىڭ ۋۇجۇدىڭىزغا شادلىق ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلسۇن، —— دەپ تەسەللى بېرىپتۇ.

گۇلنىڭ تاۋۇتىنى تۆت ئادەمنىڭ يەلكىسىگە ئاپتۇ. ئۇلاردىن بىرى ئەلشىر ئىكەن. ھەسرەتلەنگەن ئەلشىر گۇلى رەنانىڭ دۇنيادىن مۇراد ـ مەقسىتىگە يېتەلمەي كەتكىنىنى ۋە ئۆزى ئۇچۇن جېنىنى پىدا قىلغانلىقى ياد ئېتىپ كۆزلىرىدىن مارجاندەك ياش تۆكۈپ مۇنۇ بېيىتلەرنى ئوقۇپتۇ:

ئەي دىلرەبا، بىر قاراپ نەھالگە سالدىڭ سەن مېنى،
گۇل كەبى خىللاپ ئېلىپ زۇلپىڭگە تاقتىڭ سەن مېنى.
ئۇن ـ تىۋشىسىز بەھرى غەمنىڭ قوينىغا سالدىڭ مېنى،
دەرت ـ بالا كانارىسىغە يىغلىشىپ ئالدىڭ مېنى.

كىمگە زارلاپ، كىمگە يىغلاي كۆڭلۇمنىڭ ياراسىدىن،
شىپالىق تاپمىغاي دەردىم لوقماننىڭ داۋاسىدىن.
تۇگىمەس يالقۇننى سالدىڭ سەن جىگەرنىڭ قاتىغا،
بىر ئۆمۈر قايغۇ ـ ئەلەم ئوتىغا ياقتىڭ سەن مېنى.

مەن سۆيۈنگەن تاغ ئارا ياغدى قېلىنلاپ قار بۈگۈن،
شېرىن سۇخەن نەبولدى ـ ھە، غۇنچەڭمۇ بولدى خار بۈگۈن.
زىنىنەتىن كۆرمەي جاھاننىڭ، دۇنيامۇ باشقا تار بۈگۈن،
مالۇمۇلكۇ، خانۇ مانەمدىن خوراتتىڭ سەن مېنى.

ئۇلار ئاخىرى بىچارە گۇلنى قارا تۇپراققا مەڭگۈگە تاپشۇرۇپتۇ. ئەلشىر تولىمۇ غەمكىن بولۇپ، شۇ ھەيتىنىڭ ئاخىردا گۇلنىڭ تۇپراق بېشىغا كېلىپ، بىر پەس يىغلاپ مۇنۇلارنى ئېيتىپتۇ:

ئەلشىر نەۋائىي چارلا گۇلۇڭنى،
ئوقۇ مىڭ مەرسىيە شاد ئەت گۇلۇڭنى.
ئۇنتۇما بىر ئۆمۈر ياد ئەت گۇلۇڭنى،
ياش تۆكۈپ يىغلىغىن گۇل مازاردا.

ئەلشىر شۇ كېچىسى گۇلنىڭ مازاردا تۈنەپ، تاڭ ئاتقاندا ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە گۇلنىڭ روھىغا ئاتاپ غەزەللەر پۈتۈپتۇ. ئۇنىڭ ئۆمۈر بويى ئۆيلەنمەي، بويتاق ئۆتۈشىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇنىڭدىن ئىمىش.

بۇ بىر ھېكايە. بۇنى نەۋائىينىڭ ئۆيلەنمەسلىكىدىكى بىردىنبىر سەۋەب دېيىشكىمۇ بولمايدۇ. ئوغلۇم، نەۋائىي ھەزرەت بىلەن يۈزەكى بولسىمۇ سىرداشتىڭ. ئۇنىڭ ئىجادىيەتلىرىدىن «پەرھاد ـ شىرىن» بىلەن تونۇشتۇڭ. ئۆتكەنكى كۈتۈپخانىغا نام بېرىش يىغىنىدىن مەن شۇنداق خۇلاسىگە كەلدىمكى، ئىجاد ئۆلمەس، ئىزلار كۆمۈلمەس. ھېچنېمە قىلمىغان ئادەمدىن ھېچنېمە قالمايدۇ. ھاياتنى نىشانسىز ئۆتكۈزۈش ئەرنىڭ ئىشى ئەمەس. بۇنى ئېسىڭدە مەھكەم ساقلا !

2008 ـ يىل مارت، قەشقەر

ئىزاھات:

(1) (2) (11) ۋاھىدجان غوپۇر، ئەسقەر ھۇسەين: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تېزىسلىرى». قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 20 يىللىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىگە تەييارلىق قىلىش گۇرۇپپىسى باستۇرغان، 1982 ـ يىل.

(3) ئابدۇللا خاراباتى: «مەسنەۋى خاراباتى» قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1986 ـ يىل نەشرى.

(7) (6) نەۋائىي: «مەجالىسۇن نەفائىس » شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1994 ـ يىل نەشرى، 286 ـ بەت.

(4) (5) (10) نەۋائىي: «مەنتىقۇتتەير» بۇلاق مەجمۇئەسى ئومۇمىي 9 ـ سان.

(9) نەۋائىي: «مەھبۇبۇلقۇلۇب» قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1989 ـ يىل نەشرى، 6 ـ بەت.

(8) نەۋائىي: «غەزەللەر» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1982 ـ يىل نەشرى.

(12) (13) نەۋائىي: «پەرھاد ـ شىرىن» تاشكەنت باسمىسىدىن ئېلىندى ۋە ئەسەر مەزمۇنى ھەققىدىكى تەھلىللەر غ. غۇلامنىڭ قاراشلىرىغا ئىجادىي ياندىشتۇرۇلدى.

(14) بۇ ۋەقەلىك تەتقىقاتچى ئابدۇرېھىم سابىت ئەپەندىنىڭ «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى»دىن ئۆزلەشتۇرگەن ۋەقەلىك ئاساسىدا نەۋائىي «پەرھاد ـ شىرىن» تاشكەنت باسمىسىدىن ئۆزلەشتۇرۇلدى.

قوشۇمچە:

ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئىجادىيەتلىرى

نەۋائىي ئۆز ھاياتىدا ئاز بولمىغان بۈيۈك ئابىدىلەرنى بىزلەرگە قالدۇرۇپ كەتكەن، چەت ئەلدە نەشر قىلىنغان «مىزانۇلئەۋزان» نىڭ كىرىش سۆزىدە ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تىزىملىكى مۇنداق كۆرسىتىلگەن:

1. دىۋانـلار «خەزائىنۇلمـەئانى»، بـۇ ئەسـەر تـۆت دىۋاندىـن تـەركىب تاپـقان بولـۇپ، خـەلق ئىچـىدە «چاھـار دىـۋان» (تـۆت دىـۋان) دەپ ئاتالغـان. ئـۇلار: ① «غەرايىبۇسسىغەر» (بالىلىق غارايىباتلىرى). ② «نەۋادىرۇششەباب» (يىگىتلىك نـادىرلىقلىرى). ③ «بەدايىئۇلۋەسـەت» (ئوتتۇراياشـلىق گـۈزەللىكلىرى). ④ «فەۋائىدۇلكىبـەر» (قېرىلىق پايدىلىرى). بۇلاردىـن باشقا يەنە «دىـۋان فـانى» (پارسچە توپلام) مۇ بار.

2. «خەمسە». بۇ بولسا ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئەدەبىيات تـارىخىدا دەۋر بۆلگـۈچ پـەيدا قىلغـان شاھانە ئەسـەر. «خەمسـە» دىـن ئىبـارەت بـۇ داسـتانلار توپـلىمى 1483 – 1485 - يىللىـرى ھىراتتـا ئۇيغـۇر تىلـى بىلـەن يېزىلغان. «خەمسە» دىكى داستانلار ① «ھەيرەتۇلئەبرار» 63 باب، 3973 بېيىت. بۇ مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن پەلسەپىۋى داستان تۈركۈمىگە تەئەللۇق. ② «پەرھاد ۋە شېرىن»، بۇ نەۋائىي ئىجادىيىتىدىكى ئەڭ تەسىرلىك داستان بولۇپ، 54 باب، 5453 بېيىتتىـن تـەركىب تاپـقان. ③ «لـەيلى ۋە مـەجنۇن »، 38 بـاب، 3614 بېيىـت، شـائىر بـۇ داسـتاننى «ماتەمنامـە» دەپـمۇ تەرىپلىگـەن. ④ «سـەبئەئى سەييار». 38باب، 5009 بېيىت. شائىر بۇ داستاننى «قىزىقارلىق ھېكايە » دەپمۇ ئاتىغان. ⑤ «سەددى ئىسكەندەر» بۇ 89 باب، 7182 بېيىتتىن تەركىب تاپقان.

3. تەزكىرىلـــەر: ① «مەجەلىســـۇننەفائىس» ② «نەســـائىمۇلمۇھەببەت» (مۇھەببەت خۇش پۇراقلىرى).

4. تىـــل ۋە ئـــەدەبىياتقا دائىـــر ئەســـەرلەر: ① «رىســـالەئى مۇئـــەمما»② «مىزانۇلئەۋزان»③ «مۇھاكىمەتۇللۇغەتەين».

5. دىنىـي، ئـەخلاقى، پەلسەپـىۋى ئەسـەرلەر: ① «مۇناجـات» ② «چىھىـل ھەدىس» ③ «نەزمۇل جەۋاھىر» ④ «مەنتىقۇتتـەير» ⑤ «سىراجۇل مۇسلىمىن» ⑥ «مەھبۇبۇلقۇلۇب».

6. تـارىخىي ئەسـەرلەر: ① «تـارىخىي ئـەنبىيا ۋە ھۆكەمـە» ② «تـارىخىي مۇلكى ئەجەم» ③ «زۇبدەتۇل تەۋارىخ».

7. تـەرجىمىھال ئەسـەرلەر : ① «ھـالاتى سـەئىد ھەسـەن ئەردەشـىر» ② «خەمسەتۇلمۇتەھەييىرىن» ③ «ھالاتى پەلىۋان مۇھەممەد».

8. ۋەسـىقىلەر: ① «ۋەقفنامـە» ② «مۇنشـەئات». بۇلاردىـن باشـقا، بـەزى مەنبەلەردە كۆرسىتىلىشىچە نەۋائىي ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا يەنە ئۈز قەسىدىلىرىنى توپلىغان.